

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE
SAMLINGER

BORNHOLMSKE *SAMLINGER*

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. RÆKKE - 11. BIND

RØNNE 1977
COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

ISBN 87 87042 09 6

I kommission hos William Dams boghandel, Rønne

INDHOLD

Karsten Davidsen

Stenalderbopladsen på Lilleborg 9

Svend Nielsen

En bronzealdergravhøj i Knudsker sogn 23

Dagmar Nielsen

Breve fra tusmørket – dagbog og breve
fra Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev,
fra hendes bornholmsophold 1883 og 1887 33

Ewy Palm-Andréasson

150 år med amatører i Rønne Theater –
Danmarks äldsta teater i bruk 87

Henrik Vensild

Nyt fra Bornholms Museum 1976 199

Olaf Hansen

Bornholms historiske Samfund 213

Pris på ældre publikationer 215

Forfatternes adresser 216

FORORD

Hermed har vi fornøjelsen at udsende samlingernes II. række 11. bind til medlemmerne af Bornholms historiske Samfund.

Det foreliggende bind repræsenterer en stor spredning i emnevalg, ligesom det indeholder både populær historiskrivning og mere videnskabeligt prægede bidrag. Det er vort håb, at læserne – såvel medlemmer som andre – vil tage godt imod bindet.

Forordet er stedet til at takke. På dette sted ønsker redaktionen at rette en hjertelig tak til hver enkelt forfatter, der beredvilligt har stillet deres syslen med Bornholms fortid til rådighed for et større publikum. I denne forbindelse udtrykkes en særlig tak til Gunhild Rasmussen, Svaneke, både for tilladelsen til udgivelse af modernens, Karen Rasmussen født Jensen, dagbog og breve og for utrættelig iver med hensyn til manuskriptgennemlæsning og tilvejebringelse af illustrationer.

Til slut rettes en hjertelig tak til ministeriet for kulturelle anliggender, Bornholms Amtskommune og A/S Hasle Bank for pekuniær hjælp til udgivelsen.

Rønne, den 1. oktober 1977.

Ebbe Gert Rasmussen
red. af Bornholmske Samlinger

STENALDERBOPLADSEN PÅ LILLEBORG

Af Karsten Davidsen

Det er blevet nævnt et par gange i Bornholmske Samlinger, at der er fremkommet en stenalderboplads ved udgravningerne af den middelalderlige »Lilleborg« i Almindingen (Vestermarie s., Vester h.).¹ Da der er tale om en af de mest spændende lokaliteter fra Bornholms yngre stenalder, er der god grund til at komme nærmere ind på dette materiale. Opgaven burde have været taget op for længst, og når det først sker nu, skyldes dette nok, at de mest betydningsfulde dele af stenalderfundene har ligge upåagtet mellem middelaldersagerne i Nationalmuseets 2. afdeling.² Desværre er det dog i det hele taget karakteristisk for det store og i mange henseender vigtige fundstof fra Lilleborg, at det har været forsømt i litteraturen. På trods af at fundene har langt mere end lokalhistorisk interesse, har der kun været behandlet og afbildet mindre dele af keramikken,³ mønterne,⁴ metalsagerne,⁵ kornfundene⁶ og dyreknoglerne.⁷ Planer af middelalderborgen findes på let tilgængelige steder.⁸ En monografi om Lilleborg ville være af betydelig interesse, men denne opgave kræver et samarbejde mellem flere forskellige fagområder. Da der ikke foreligger planer om noget sådant, skal der i det følgende gives en oversigt over stenalderfundene.

Udgravningerne

De første udgravninger af Lilleborg blev foretaget 1820–22 af »holzførster« H. Rømer. Fundene fra denne gravning findes på Nationalmuseet, men heriblandt er der ikke noget stenaldermateriale.⁹ Arbejdet blev genoptaget i 1887, 1888, 1890, 1892, 1893, 1894, 1897, 1905, 1915, 1918, 1919 og 1920 af Nationalmuseet ved museumsinspektør P. Hauberg. I begyndelsen synes der ikke at have været den rette forståelse af stenalderfundene. Den 6/6 1888 skriver Hauberg således i sin lommebog, at »Under de paa Borgen foretagne forskjellige Gravninger er der overalt fundet smaa Stenredskaber, som formentlig har været Amuletter«. Sandsynligvis er lærer J. A. Jørgensen den første, der tolkede fundene som vidnesbyrd om en stenalderboplads. Den 2/6 1894 skriver han til Nationalmuseet, at der fandtes stenalder-

keramik i materialet fra Lilleborg, og at han havde gjort Hauberg opmærksom på dette.¹⁰ Lærer Jørgensens henvendelse blev besvaret privat af Sophus Müller, og herefter synes denne korrekte iagttagelse at være gået i glemmebogen.

I begyndelsen førte Hauberg lister over alle de fundne genstande, men i løbet af 1897 blev denne fremgangsmåde ændret. Nu blev fundene samlet i små æsker, som hver var forsynet med en seddel med oplysninger om indhold, årstal og findested. Denne del af materialet (dvs. hovedparten af 1897-fundene og alle fund fra 1905–20) findes i Bornholms Museum, og de enkelte æskers indhold kan stadig identificeres helt sikkert. I Bornholms Museum findes der også enkelte af de tidligere udgravede sager, men herimellem er der ingen sten-alderfund.

Den del af stenalderfundene fra Haubergs gravninger, som findes på Nationalmuseet, omfatter skår af ca. 30 ornamenterede lerkar (fig. 1), 1 svær tyknakket økse af grønsten (fig. 3, 13), 1 kerneøkse, 5 skafttungepile (fig. 3, 1–3 og 7–8), 3 små fladehuggede pilespidser (fig. 4, 6–8), 5 stykker af dolke (fig. 5, 1–2, 4 og 9), 7 afslåede stykker af slebne økser (deraf 3 tildannet som skrabere), 3 skiveskrabere (som fig. 3, 14), 2 knive fremstillet af afslag (som fig. 3, 15), 3 flækkesegl (fig. 3, 11), 5 flækker, 2 blokke og 56 afslag.

Det ovenfor nævnte materiale er identisk med den del af fundet, som beskrives i Haubergs lister og omtales i Bornholmske Samlinger 6, 1911, p. 148. Disse oldsager er desværre aldrig blevet nummereret, men en del kan alligevel identificeres på grundlag af de gamle beskrivelser og tegninger. I Haubergs fundlister nævnes i alt 91 flintgenstande, medens der foreligger 92 stykker. Denne lille uoverensstemmelse skyldes tilsyneladende, at et afslag fra 1890 kun er blevet tegnet, men ikke opført på listen. Inden vi kommer nærmere ind på Haubergs beskrivelser, må der gøres opmærksom på, at betegnelsen »flække« er brugt i meget vid betydning. Ved flækker forstår man nu kun stykker, hvis længde overskrider det dobbelte af den største bredde.

Ved den første udgravning i 1887 blev der ikke indsamlet nogen flintsager, men til gengæld er der 4 stenalderskår fra dette år, hvoraf der findes tegninger med fundoplysninger. Fig. 1, 8 er fra prøvegrøft 1, fig. 1, 20 fra prøvegrøft 2 og fig. 4, 10 fra prøvegrøft 3. Disse 3 grøfter lå på borgpladsens nordøstlige del. Fig. 1, 15 er fra prøve-

STENALDERBOPLADSEN PÅ LILLEBORG

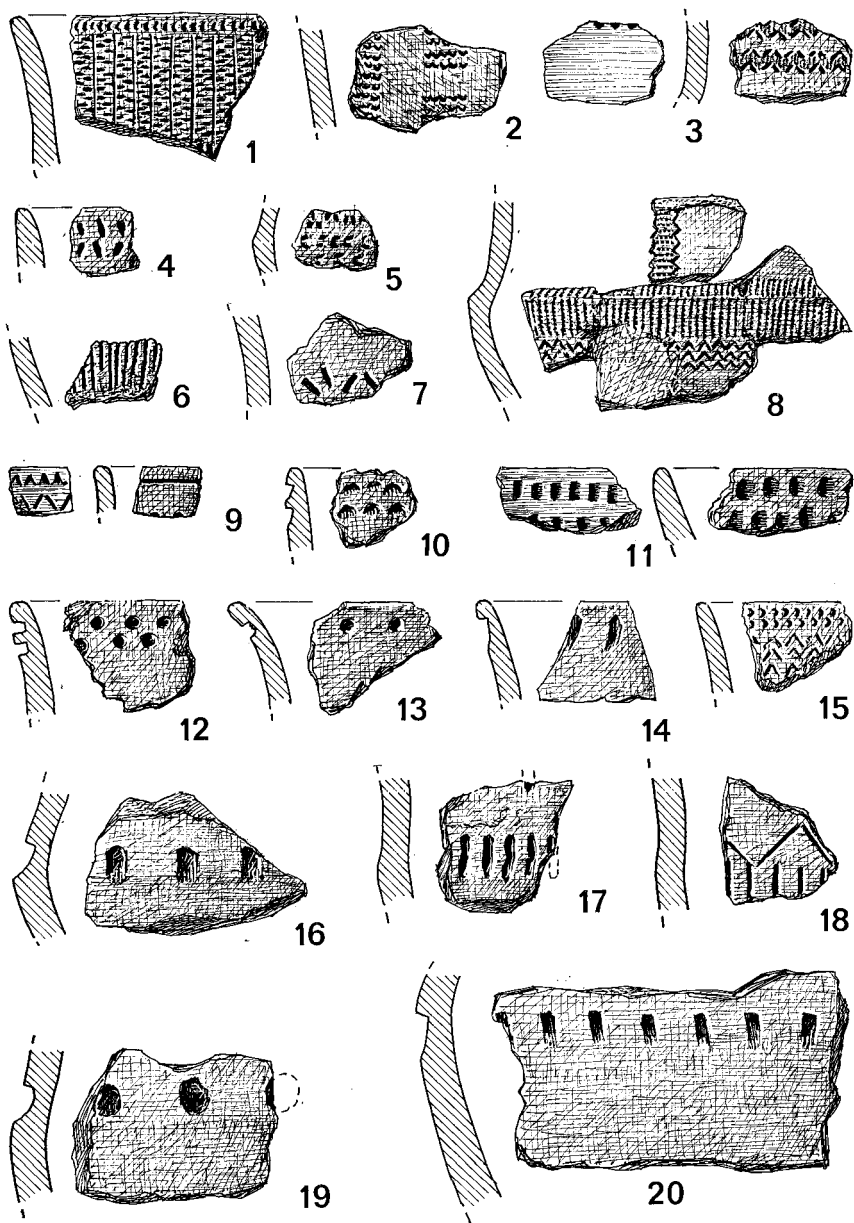

Fig. 1. Keramik fra Lilleborg (1887-97) i Nationalmuseet. 2 : 5.

grøft 7 i borgpladsens vestlige del. I året 1888 fremkom der i alt 12 genstande af flint og en svær tyknakket økse af grønsten (fig. 3, 13). Alle disse fund er fra borgens østlige halvdel. Af flintsager nævnes to dolkstykker (formentlig fig. 4, 1–2), 4 pilespidser, 1 flintspids, 3 flækker og 2 flintstykker. I lommebogen, hvor kun de vigtigste fund er nævnt, anføres kun en enkelt af disse flintsager. Det er en pilespid, som fandtes den 1. juni i hovedbygningens østlige rum. Når netop dette stykke fremhæves, skyldes dette formentlig, at der var tale om en af de store skafttungepile (fig. 3, 1 eller 8). Fra året 1890 foreligger der 2 flintgenstande, som begge er tegnet af Hauberg. Det drejer sig dels om skafttungepilen fig. 3, 7, som fandtes ved hovedbygningens ydermur, og dels om et afslag, der som allerede omtalt mangler i fundlisten. I 1893 noteres der fund af 13 flækker fra pladsen lige vest for hovedbygningen og 41 flækker samt en pilespid med »Saugtænder« fra indkørselen og skrænten derunder. Denne pilespid kan kun være identisk med skafttungepilen fig. 3, 2. I 1894 fandtes der en »raa Flintmejsel« og 21 flækker på skrænten under portåbningen. Denne »mejsel« må være fundets kerneøkse. For året 1897 oplyser fundlisten om 1 flintspids med ukendt findested.

I Bornholms Museum findes der enkelte stenalderskår og en del flintsager fra Haubergs senere udgravninger. To portioner fra 1897 har findestedsbetegnelserne »borggårdens sydvestlige parti og på sydlige skrænt« og »borggården vest for store hus og på sydlige skrænt«. I 1918 fandtes der lidt flintsager under den sydlige skrænt øst for murpillen, deriblandt skafttungepilen fig. 3, 6. Det følgende år fandtes lidt flint på den del af den sydlige skrænt, som ligger vest for murpillen og under hovedbygningen. I det sidste udgravningsår (1920) fremkom i alt 36 flintgenstande på borggårdens nordvestlige parti, deriblandt fæstet til en flintdolk (fig. 4, 3). Blandt nogle tilfældige fund fra 1920'erne i Bornholms Museum skal kun fremhæves et stykke af en tyndnakket økse (fig. 3, 9).

I årene 1954–57 blev der foretaget et oprydningsarbejde på Lilleborg under ledelse af Oluf Olsen. Ved denne lejlighed blev den af Hauberg gennemgravede jord harpet, og herved fandtes et endnu større stenaldermateriale end det tidligere kendte. Disse funds værdi begrænses desværre stærkt af, at de er fremkommet i sekundært leje. Det bør dog nævnes, at stenalderkeramikken fra 1954–57 bærer følgende findestedsbetegnelser: Borgens indre, borgens centrum (fig. 2,

STENALDERBOPLADSEN PÅ LILLEBORG

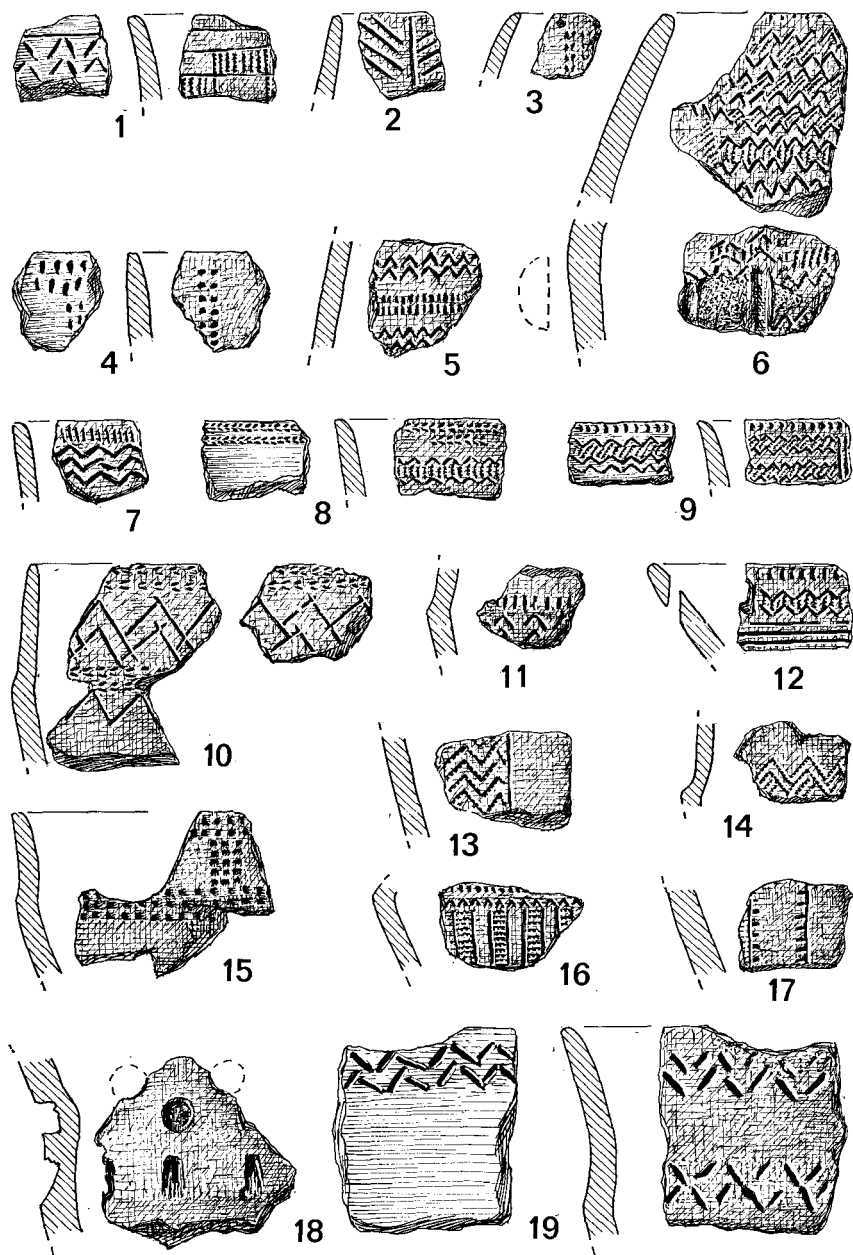

Fig. 2. Keramik fra Lilleborg (1954-57) i Bornholms Museum. 2 : 5.

2, 6 og 18), borgens indre ved sydmuren (fig. 2, 4), borgens ydre nordmur, øst for hustomten ved nordmuren, sydkant af vold, sydende af forsvarsvold, umiddelbart ved stien, der fra SØ fører mod hovedindgangen, ydermur, syd for vestport (fig. 2, 14), snit ved tårn 2 (fig. 2, 10), øst for tårn 2 (fig. 2, 11), engen (fig. 2, 1 og 8) og jorddynger øst for Borresø. De mange forskellige findesteder synes at bekræfte, at stenalderbopladsen har en betydelig udstrækning, som omfatter hele borgområdet og sandsynligvis også et stykke uden om dette.

Da jorden blev harpet, er det naturligt, at denne del af fundet omfatter mange små genstande som f. eks. en del tværpile (fig. 3, 12), fladehuggede pilespidser, et skiferhængesmykke (fig. 4, 5) samt mange flintredskaber og -afslag. Også større genstande har dog undgået de tidligere udgraveres opmærksomhed. Fig. 2 viser den vigtigste del af den fundne keramik, og herudover kan nævnes 2 ægstykker af tyndbladede økser, den ene af flint (fig. 3, 10), den anden af grønsten. Ellers er flintredskaberne af tidligere kendte former: flækkeseagl, skrabere (fig. 3, 14), knive (fig. 3, 15) og fragmenter af dolke. Der fandtes kun to fragmenter af skafttungepile (fig. 3, 4–5). De lå begge i en jorddyngede ved Borresø, som stammer fra tidligere udgravninger af borgen. Med undtagelse af enkelte skår opbevares stenalderfundene fra 1954–57 i Bornholms Museum.

Fundenes alder og kulturelle tilhørsforhold

Når man skal vurdere et bopladsfund fra yngre stenalder, er det keramikken, som giver de bedste holdepunkter. Der er to hovedgrupper. Mindst oplysende er den grove vare, som er ornamenteret med gruber og mest omfatter større kar. På et randskår af en skål (fig. 1, 11) er disse gruber indstukket fra siden, medens det normale er, at gruberne indstikkes lodret (fig. 1, 12–13 og 19) eller skråt nedefra (fig. 1, 14, 16 og 20). Den finere keramik er ornamenteret på flere forskellige måder. Stempler anvendes også her, men de er mindre. De kan være af samme form som stemplerne på de grove kar (fig. 2, 15), men mere almindeligt er det dog, at stemplerne har form som buer (fig. 1, 1–2 og 15) eller et v med afskåret spids (fig. 1, 5 og fig. 2, 3, 8 og 10). Det hyppigst anvendte stempel er en tandstok, som benyttes til en lodret afstregning (fig. 1, 8) eller udfyldning af

STENALDERBOPLADSEN PÅ LILLEBORG

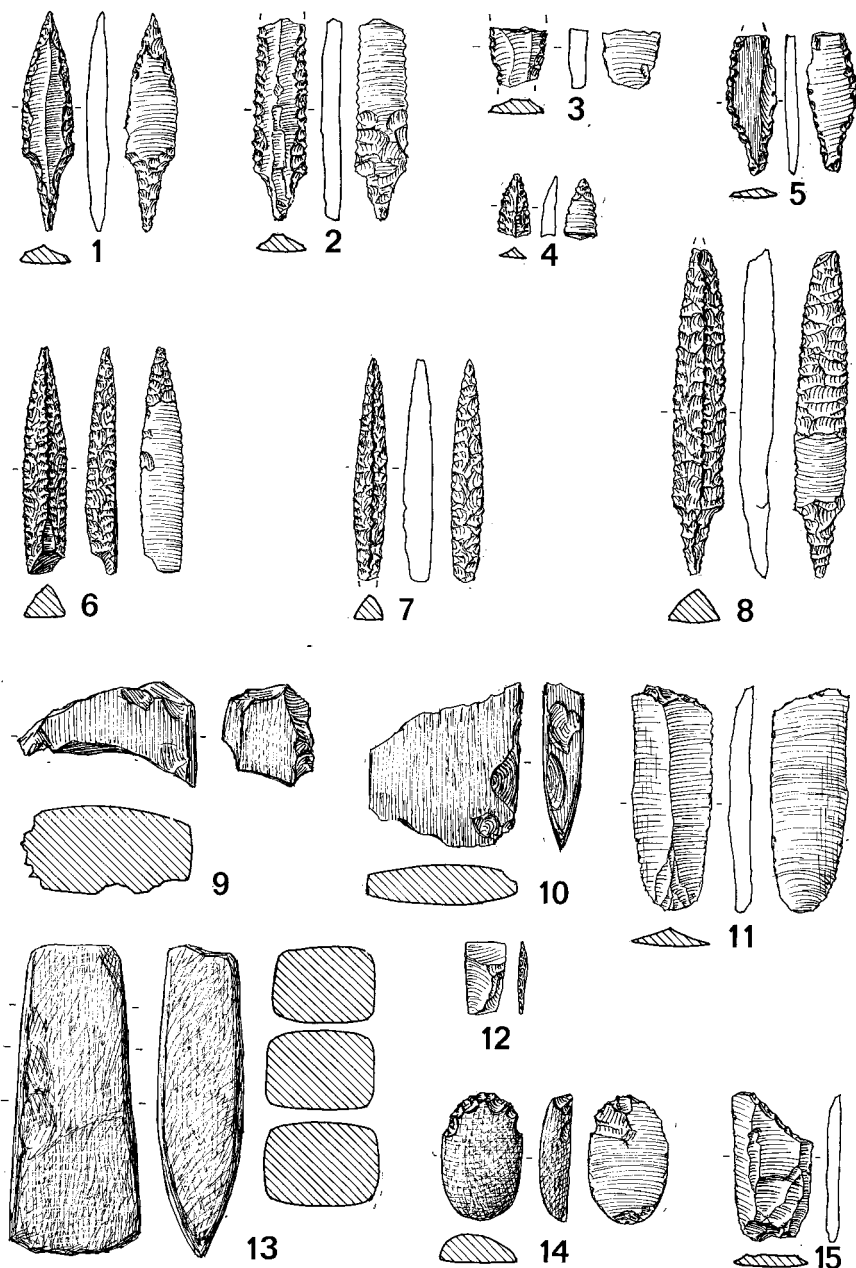

Fig. 3. Skafttungepile (1-8), tyknakket økse af grønsten (13) og flintredskaber (9-12, 14-15) fra Lilleborg. 1-3, 7-8, 11 og 13 i Nationalmuseet, resten i Bornholms Museum. 2:5.

indridsede ornamenter (fig. 1, 3 og fig. 2, 1, 6, 8, 9, 12, 13 og 16). Kun et enkelt skår er udelukkende dekoreret med tandstok (fig. 2, 14). I de fleste tilfælde er tandstokken meget fintandet. Den almindeligste ornamenteringsteknik er simple indridsede streger. Der er her tale om vandrette vinkellinier samt lodrette og vandrette streger. I et enkelt tilfælde forekommer et fjerlignende mønster (fig. 2, 2). De indridsede linier indrammer ofte anden ornamentik som lynlåsmønstre (fig. 1, 1) eller parallelle tandstokstreger. På randskårene ses påfaldende ofte indvendig ornamentik.

Skårene er gennemgående for små til, at en nøjagtig bestemmelse af karrenes form er mulig. Det kan dog ses, at materialet omfatter store forrådskar med bugknæk (fig. 1, 16 og 19), skulderkar (fig. 1, 8), hængekar (fig. 2, 6) og skåle med (fig. 2, 10 og 15) og uden (fig. 1, 11 og fig. 2, 12) bugknæk. Ornamentikken viser både forbindelse med Skåne¹¹ og Sjælland. Et enkelt kar (fig. 2, 10) kan muligvis have sammenhæng med tilsvarende stykker fra Rügen.¹² Dette gælder også fig. 2, 16, hvis dette skår stammer fra et hængekar.¹³

Keramik af denne type forekommer inden for perioderne III–IV i mellemneolitisk tid (= jættestuetid). Nogle få skår er muligvis ældre, men langt den overvejende del af materialet må tilhøre det nævnte tidsafsnit på 100–200 år et sted i den sidste halvdel af det 3. årtusinde f. Kr. Selv om dateringen kun kan angives inden for to arkæologiske perioder, udelukker dette ikke, at keramikken kan være stort set samtidig. Den stilart, som definerer periode IV, kendes nemlig kun i begrænset omfang uden for området Sjælland–Fyn–Nordtyskland. Nogle steder må man derfor nok regne med en videreleven af gamle ornamenttyper i periode IV. Den tyknakkede økse af grønsten (fig. 3, 13) og skafttungepilene (fig. 3, 1–8) kan næppe være ældre end periode IV. Den tyndnakkede økse fra Lilleborg (fig. 3, 9) må være ældre end hovedbebyggelsen, men den behøver ikke at skyldes en tidlig bosættelse. Det er mere sandsynligt, at denne økse tilfældigt er fundet lang tid efter fremstillingstidspunktet og genanvendt p. gr. a. råmaterialets værdi. Selv om der forekommer en del god importeret flint i Lilleborg-materialet, kan der ikke være tvivl om, at denne flint var særlig eftertragtet.

Keramikken fra Lilleborg viser tydeligt, at bopladsen tilhører den oprindelige bondekultur (»tragtbægerkulturen«), som nok er bedst kendt for at have bygget jættestuerne. Derfor er det påfaldende, at

STENALDERBOPLADSEN PÅ LILLEBORG

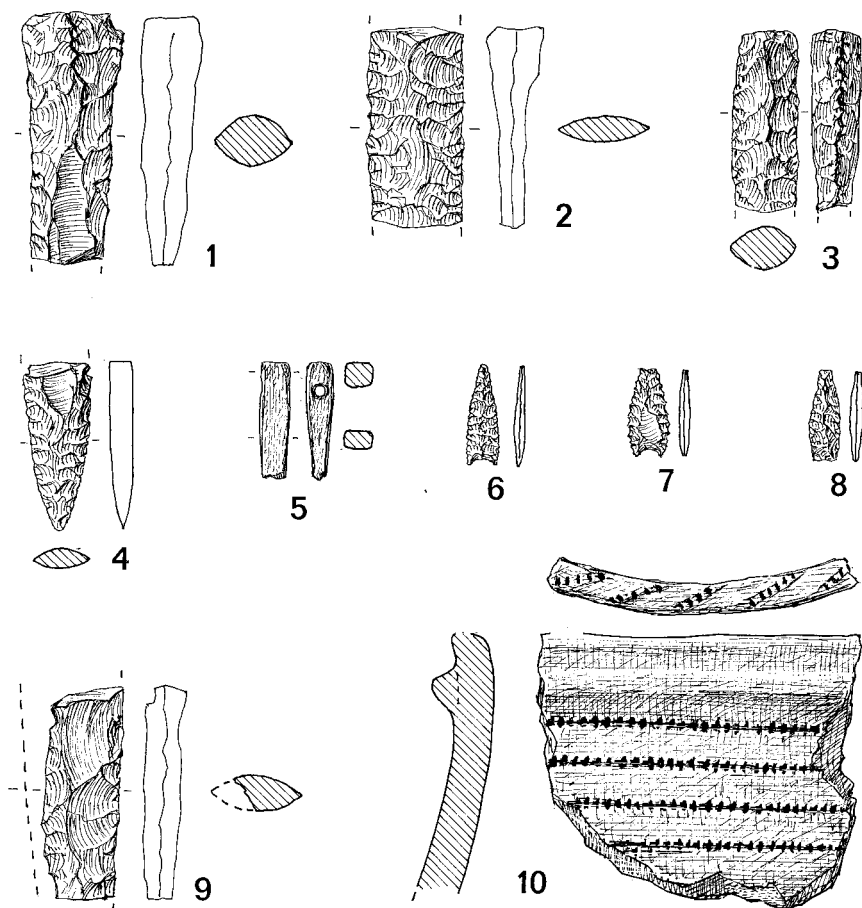

Fig. 4. Senneolitiske oldsager fra Lilleborg. 1-2, 4 og 6-10 i Nationalmuseet, 3 og 5 i Bornholms Museum. 2: 5.

bopladsen indeholder en del skafttungepile fra samme tid, da denne oldsagsform kun produceres inden for den såkaldte grubekeramiske kultur.¹⁴ Dette ikke særlig velvalgte navn er fællesbetegnelse for en række stammer i Norge og Sverige med fangst og handel som hovederhverv. Baggrunden for disse store pile har antagelig været en særlig kraftig bue, som ikke har været kendt af andre sydsandinaviske kulturer fra yngre stenalder. I store dele af Danmark – og deriblandt også Bornholm – finder man spor af kortvarige ophold ved kysterne af disse »grubekeramiske« folk, men nogen fast bosættelse synes der

ikke at være tale om. Det kan betragtes som udelukket, at der har boet grubekeramiske folk på Lilleborg. Alene bopladsens beliggenhed midt inde i landet viser dette, men afgørende er det, at de fundne skår udelukkende tilhører den lokale bornholmske bondebefolkning. Her kan det være praktisk at bemærke, at gruber som lerkarornamentik ikke er et fænomen, som udelukkende er knyttet til den grubekeramiske kultur. Som allerede nævnt er kulturens navn derfor ikke helt heldig. De særlige former for lerkarornamentik i grubekeramisk kultur er helt ukendte på Lilleborg.

De grubekeramiske skafttungepile plejer man at inddele i tre forskellige hovedtyper, som gradvist afløser hinanden. Type A, som er den ældste, mangler i Lilleborg-fundet. Her findes der til gengæld flere eksemplarer af de yngre typer B (fig. 3, 1–2) og C (fig. 3, 6–8). Fremstilling af skafttungepile resulterer i et karakteristisk affaldsprodukt i form af cylindriske flækkeblokke. Disse blokke mangler i Lilleborg-fundet, så pilene må være fremstillet et andet sted.

Alle de hidtil omtalte fund hører hjemme i en senere del af mellemneolitisk tid, men der er også spor af sen bebyggelse i slutningen af stenalderen (senneolitisk tid). Fra denne tid hidrører flintdolkene, de små fladehuggede pilespidser og sandsynligvis også hængesmykket af skifer (fig. 4, 5). Det bør nævnes, at dette hængesmykke og muligvis en af dolkene (fig. 4, 3) kan være fra begyndelsen af bronzealderen. Begge de to dolkfæster fra Lilleborg (fig. 4, 1 og 3) viser kraftige spor af at have været brugt som ildsten. Kun et eneste skår kan med sikkerhed henføres til senneolitisk tid (fig. 4, 10). Det er et randskår af et stort forrådskar, som er forsynet med en pålagt vulst, hvorunder der findes en ornamentik bestående af vandrette pigtrådslignende linier. Lerkarrets form er ganske almindelig i senneolitisk tid, hvor tilsvarende forrådskar kendes fra alle dele af landet. På disse forrådskar er der imidlertid ingen ornamentik, og skåret fra Lilleborg må derfor utvivlsomt sættes i forbindelse med nogle ornamenterede forrådskar af denne type fra Sverige.¹⁵ Der kendes endnu et ornamenteret forrådskar med vulst fra Bornholm. Det fandtes i 1856 i en høj ved Skovgård i Klemensker sogn.¹⁶ På den øverste del af dette kar findes et indprikket vinkelmønster, som på tilsvarende måde viser en forbindelse mellem Sverige og Bornholm i senneolitisk tid. Når heller ikke dette kar tidligere har været omtalt i litteraturen, skyldes

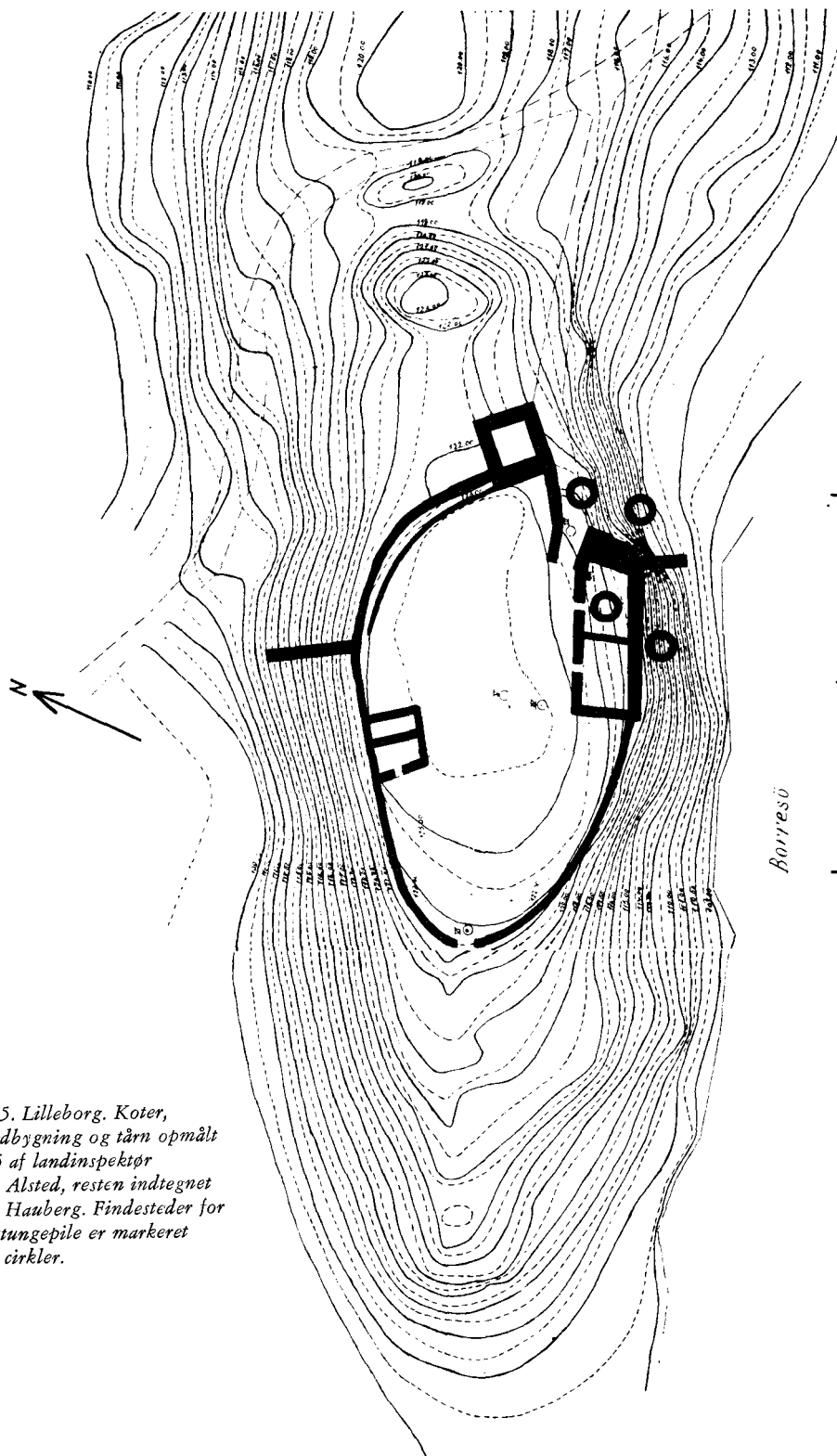

Fig. 5. Lilleborg. Koter, hovedbygning og tårn opmålt 1955 af landinspektør Gert Alsted, resten indtegnet efter Hauberg. Findesteder for skafthungepile er markeret med cirkler.

dette utvivlsomt, at det ligesom Lilleborg-fundet har været magasineret i 2. afdeling på Nationalmuseet.

Videre perspektiver

Lilleborg ligger på en klippeknode, som formentlig har været helt omgivet af vand i stenalderen. Bopladsområdet er kun tilgængeligt fra øst. Beliggenheden tyder stærkt på, at bosættelsen i stenalderen har tjent samme formål som senere i middelalderen, dvs. at forsvarshensynet har været afgørende. Man kunne selvfølgelig tænke sig, at stenaldermenneskene kun havde slået sig ned på Lilleborg i kortere perioder for at dyrke fiskeri (og muligt jagt), men i så tilfælde var selve borgplateauet næppe det bedste sted for en boplads. En fiskerboplads kunne med større fordel anlægges i lavere terræn med nemmere adgang til vandet. Der er også andre ting, som taler imod at opfatte bopladsen på denne måde. Fangstteorien passer ikke godt med, at langt den overvejende del af stenaldermaterialet tilhører en forholdsvis kortvarig tid. Fiskere og jægere ville heller ikke have brug for segl, når der var gode flintknive til rådighed, og der er ikke mulighed for at dyrke agerbrug i området. Når seglene er taget med, kan dette skyldes, at de repræsenterede en værdi, som ikke måtte gå tabt. Mest sandsynligt er det dog nok, at seglene har tjent et praktisk formål under opholdet. Den mest nærliggende forklaring er, at de blev brugt til afskæring af foder til medbragte kreaturer.

Det må formodes, at kosten på Lilleborg-bopladsen overvejende har bestået af medbragt forråd, men selvfølgelig har der været suppleret med den føde, som naturen bød på. Det må anses for temmelig sikkert, at der ikke har været bagt brød på Lilleborg i stenalderen. Man kan slutte sig til dette p. g. a. den totale mangel på de såkaldte bageplader (lerskiver), som normalt findes i stort antal på bopladserne.¹⁷ Da skårmaterialet er temmelig stort, kan dette ikke bero på en tilfældighed. Der kan tænkes flere forskellige årsager til dette forhold. Hvis melet først blev fremstillet, når det skulle bruges, var brødfremstillingen afhængig af de tunge kværnsten, som man nok har undgået at flytte ret langt. Det kan også være, at der var tilstrækkelig stort forråd af fladbrød (som har stor holdbarhed), eller at man slet ikke har spist brød på denne boplads. Under alle omstændigheder viser mangelen på lerskiver, at man har rationaliseret husholdningen, og dette må betyde, at opholdene ikke har været af længere varighed.

De grubekeramiske skafttungepile fra Lilleborg giver nøgle til forståelsen af hele fundets karakter. Der kan ikke være tvivl om, at pilene er fremstillet i det sydlige Sverige og ikke skyldes en bosættelse af folk fra dette område. Tilbage bliver der da to muligheder. Den ene af disse går ud på at opfatte pilene som en handelsvare, men der er vægtige grunde, som taler imod denne tolkning. Det afgørende argument er her, at jættestuefundene viser, at bondebefolkningen kun handlede sig til skafttungepile af de tidlige typer (A og B). Skafttungepile af type C er næsten ukendte i jættestuefund, og dette kan vanskeligt opfattes som andet end et vidnesbyrd om krigerisk aktivitet, da C-pilene stort set har samme udbredelse som de to ældre typer. Desuden er C-pilene ofte særlig kraftige. Fig. 3, 8 er således 10,4 cm lang (oprindelig ca. 11 cm).

Det er vigtigt at være opmærksom på, at de bornholmske jættestuefund viser svigtende handelssamkvem mellem de to kulturer på et lidt tidligere tidspunkt end det øvrige Danmark. På Bornholm synes dette samkvem at være ophørt allerede på B-pilenes tid, for i jættestuefundene findes der i alt 14 A-pile, 2 B-pile og ingen C-pile. Pilene fra Lilleborg er af type B og C og må således tilhøre en tid, hvor forholdet mellem de to kulturer var dårligt. Når pilene fra Lilleborg ikke kan være handelsvarer, er der kun en mulig løsning på problemerne omkring deres tilstedeværelse: de er afskudt under et angreb på bopladsen. Det stemmer overordentlig godt overens hemed, at skafttungepile kun er fundet i yderkanten af bopladsens østlige del, som er det eneste sted, en angriber vil kunne trænge ind.

Lilleborg-fundet står ikke isoleret på Bornholm, idet professor O. Klindt-Jensen i begyndelsen af 1950'erne udgravede to beslægtede forekomster. På nabovoldstedet Gamleborg er der fundet vidnesbyrd om en stenalderboplads, hvorfra der også stammer to skafttungepile.¹⁸ Den ene af disse er fremstillet af en slebet økse, medens den anden har været brugt som ildsten og derfor muligvis kan være ført til stedet i jernalderen. Dette kan dog ikke gælde for den førstnævnte pil. Et tilsvarende fund har man fra ringborgen på Rispebjerg, hvor der findes en stor stenalderboplads. Det meste af keramikken er samtidig med Lilleborg-fundets hovedbebyggelse, og tilstedeværelsen af en C-pil er bemærkelsesværdig.¹⁹ Beliggenheden af bopladserne på Gamleborg og Rispebjerg tyder på, at man også her har taget vidtgående hensyn til mulighederne for at forsvare sig. Disse tre højt-

liggende og vanskeligt tilgængelige bopladser med fund fra samme afsnit af stenalderen tyder på en periode med uro. Det er ikke usandsynligt, at de grubekeramiske folks hærgen på Bornholm har fået alvorlige konsekvenser, for i den kommende tid er det vanskeligt at spore nogen fast bosættelse. De næste bønder, som vi har kendskab til fra øen, er kulturelt nært knyttet til Sverige. Det er bærerne af den såkaldte bådøkse- eller stridsøksekultur, som først for alvor gør sig gældende på Bornholm ca. et århundrede efter de dramatiske begivenheder, som Lilleborg-fundet lader ane.

NOTER

1. P. Hauberg, *Bornholmske Samlinger* 6, 1911, p. 148. – C. J. Becker, *Bornholmske Samlinger* 1975, p. 8. Endvidere henvises her én gang for alle til grundplanen på fig. 5.
2. Fundene fra Haubergs gravninger er registreret i en særnummereringsprotokol, hvori stenaldermaterialet dog ikke medtages. Fundene fra 1954–57 har inv. nr. D 1441–2012/1957 i NM 2. – Tegningerne i nærværende arbejde er udført af Henning Ørnes.
3. J. Zak, *Slavia Antiqua* 8, 1961, p. 195 ff.
4. O. Mørkholm, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1969, p. 137 ff.
5. Aa. I. Davidsen i: *Bogen om Bornholm*, 1957, p. 159 og 162.
6. H. Helbæk, *Bornholmske Samlinger* 33, 1953, p. 9 ff.
7. K. Rosenlund, *Catalogue of Subfossil Danish Vertebrates. Fishes*, 1976, p. 63. – *Zoologisk Museums materiale fra Lilleborg stammer fra 1954–57*.
8. P. Hauberg, *Bornholmske Samlinger* 6, 1911, mellem p. 144 og 145. – Idem i: *Daniel Bruun, Danmark bd. V*, 4, 1923, p. 61 (også gengivet i *Bogen om Bornholm*, 1957, p. 158). – V. la Cour, *Danske borganlæg I*, 1972, p. 169, fig. 74 (med højdekurver).
9. *Antikvariske Annaler* 4, 1827, pp. 165–68, 189–94 og 223–27.
10. NM 1, *journ.* 298/94. – Haubergs notater om udgravningerne findes i NM 2.
11. Dette gælder især 2 skår med skakbrædtornamentik (fig. 2, 1), jvf. K. Ebbesen og E. Brinch Petersen, *Aarb. Nord. Oldk. Hist.* 1973, p. 103, fig. 16.
12. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch* 1971, fig. 43, 2, 89, 1, 101, 1, 150, 1 og 165, 2.
13. K. Ebbesen, *Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln*, 1975, p. 142 f, fig. 122–123.
14. C. J. Becker, *Aarb. Nord. Oldk. Hist.* 1950, p. 153 ff. – I denne grundlæggende behandling af grubekeramisk kultur, hvortil henvises én gang for alle, er Lilleborg-materialet ikke medtaget.
15. M. Magnusson, *Medd. från Lunds Universitets Historiska Museum*, 1949, pr. 155 ff.
16. Inv. nr. 16076.
17. K. Davidsen, *Aarb. Nord. Oldk. Hist.* 1973, p. 5 ff.
18. Inv. nr. A 45071–83. – Jvf. J. Hertz, *Bornholmske Samlinger* 1964, p. 99 ff med plan af borgen.
19. Inv. nr. A 50426, RB 615.

EN BRONZEALDERGRAVHØJ I KNUDSKER SOGN

Af Svend Nielsen

Inden for Bornholms forhistorie kan man træffe mange træk, der er særegne for øen, og som har været genstand for arkæologernes interesse. Det kan være visse gravformer, oldsager, eller et specielt bosætningsmønster, og i hvert enkelt tilfælde må man så prøve at finde en forklaring på, hvorfor man på Bornholm er gået sine egne veje. Øens isolerede beliggenhed er utvivlsomt årsagen i mange tilfælde, men helt duer denne løsning ikke, for der er flere eksempler på forbindelse mellem Bornholm og områderne syd for Østersøen, for slet ikke at tale om Sydsverige og resten af Danmark. Desuden skal man ikke undervurdere skibsfartens betydning i forhistorisk tid, og de mange helleristninger med skibsbilleder viser, at man har haft sødygtige fartøjer længe inden vikingetiden satte ind. Nogle forhold, der er karakteristiske for Bornholm, må simpelt hen forklares »geologisk«. Det gælder de just nævnte helleristninger, opførelsen af stenbyggede gravhøje, de såkaldte røser, samt mangelen på god flint til redskaber.

Der er dog også så mange vidnesbyrd om en fælles udvikling med det øvrige Danmark, at der ikke er nogen tvivl om, at Bornholm ret nøje har fulgt den udvikling, der fandt sted dér. I ældre bronzealder opfører man på Bornholm gravhøje, således som det var skik i resten af landet, og fra slutningen af ældre bronzealder optræder ligbrændingsskikken, således som den gør det andetsteds.¹

I det følgende skal der fortælles om undersøgelsen af en fredet gravhøj fra ældre bronzealder, der på næsten alle punkter følger mønsteret fra resten af landet. Det drejer sig om gravhøjen, sognebeskrivelsen nr. 38 i Knudsker, der ligger omkring en kilometer vest-nordvest for Skt. Knuds Kirke, på jord tilhørende Klippegård. Det er et højt beliggende område, og man har her en smuk udsigt ned til Rønnes røde tegltage og havet i baggrunden; ude i horisonten mod nordvest har man i klart vejr Skånes kyst.

Årsagen til, at gravhøjen blev udgravet, var, at den var kommet til at ligge i vejen for den granitbrydning, der foretages her af A/S De forenede Granitbrud. Her er udvundet granit siden 1826, og brud-

Fig. 1. Gravhøjen set fra nordvest, efter at den nordlige del af gravhøjen er undersøgt.

kanten var efterhånden kun få meter fra gravhøjen; desuden var gravhøjen blevet omgivet og delvis dækket af afrømningsbunker, der bestod af ler og granitaffald. Gravhøjens landskabelige værdi var således blevet tvivlsom, og da den som nævnt lå i vejen for granitbrydningen, blev det på et fredningsmøde i januar 1975, hvor de implicerede parter var til stede, bestemt, at fredningen af højen skulle ophæves, højen undersøges og derefter sløjfes. Omkostningerne i forbindelse hermed skulle betales af A/S De forenede Granitbrud.

Udgravningen kom til at foregå i september 1975, og fra granitbruddets side blev der stillet mandskab og maskiner til rådighed.² Det første, der blev foretaget, var at rydde gravhøjen for bevoksning, for her fandtes en hel botanisk have: egetræer, brombær, hyld, æble, slåen m. m. Dernæst blev afrømningsbunkerne fjernet ved hjælp af en rendegraver, og så kunne selve udgravningen tage sin begyndelse. Det blev en langvarig og vanskelig opgave, idet afrømningsbunker lå og spærrede mod syd og vest, mens der mod øst kun var et par meter til granitbruddets rand. Den eneste løsning var derfor, at grave den nordlige halvdel af højen ud først og køre jorden bort mod nord –

Fig. 2. Fra undersøgelsen af den sydlige del af gravhøjen.

det eneste sted, hvor ingen større hindringer fandtes. Et andet uforudset problem opstod, da det viste sig, at det var umuligt at grave i højen med skovl og spade; gravhøjen bestod nemlig under et tyndt muldlag af en stenhård, hvidgul ler. Der var da kun den mulighed tilbage at bruge rendegraveren, hvilket ikke skete uden betænkeligheder, da denne gravemaskine under arbejdet skulle køre rundt på selve gravhøjen. Udgravningen foregik på den måde, at rendegraveren fjernede højfylden i tynde, vandrette lag, og efter at den nordlige halvdel af gravhøjen var gravet bort, var situationen, som det ses på fig. 1. Om udgravningen af denne del af gravhøjen er ikke meget at sige; den øverste meter lignede bestemt ikke højfyld, idet der her kun var hvidgul ler med en del sten i, således at man kunne fristes til at tro, at det var en gammel afrømningsbunke, selv om højen egentlig havde en for regelmæssig form til at være en sådan afrømningsbunke. Da vi kom længere ned og kunne se tværsnittet af højen, var det dog straks klart, at det var en gravhøj. Bl. a. kunne man tydeligt se spor efter græstørv, der sad som sorte, formluede striber i højfylden. Ud fra opmålinger kunne det nu også ses, at højen var omkring 3 meter høj og mindst 20 meter i diameter. Ligeledes blev det

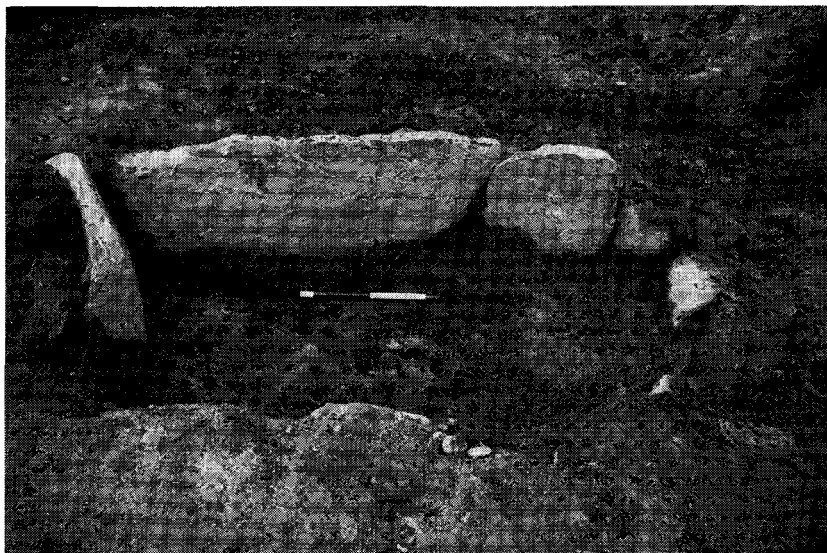
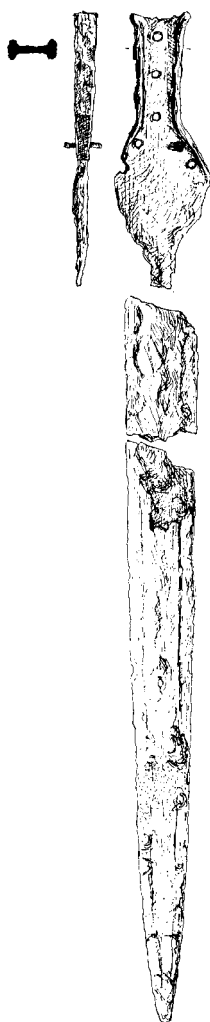

Fig. 3. Den tomme bellekiste set fra nordøst.

konstateret, at højen var lagt praktisk taget på undergrund af rønnegranit.

Beroliget efter at have fået vished for, at det var en gravhøj, fortsattes med den sydlige halvdel af højen, hvor der fandtes store mængder af sten og den samme, lerede fyld, som i den nordlige halvdel af højen. Her i den sydlige del var der rester af forskellige stenkonstruktioner, der tydeligt røbede, at de centrale dele af højen havde været fuldstændig gennemgravede. Det må antages, at der her har været en centralgrav, men hvorledes den har set ud, og om der har været flere grave, kunne ikke afgøres ud fra de meget ødelagte anlæg, og oldsager fandtes ikke. Dette centrale område blev udgravet manuelt, selv om det holdt hårdt – både hakke og trykluftbor kom i brug, se fig. 2.

Af anlæggene i den sydlige del af gravhøjen bør et par nævnes. I en stensamling på omkring 3×4 m, måske rester efter en grav, lå der mellem stenene betydelige mængder af en helt hvid, kaolinholdig ler, og der er ingen tvivl om, at man bevidst har brugt dette som fyld mellem stenene på grund af dets farve. Det andet, som kort skal nævnes, er en del potteskår, der lå i den østlige del af højen sammen med

*Fig. 4. Grebtungesværd af
bronze. Længde ca. 60 cm.
Tegning H. Ørsnes.*

rødbændt ler, trækul og sten. Sandsynligvis er det en koge- eller stegegrube, og skårene må være fra en dobbeltkonisk krukke fra yngre bronzealder.

Helt ude i den sydvestlige del af gravhøjen, hvor der havde ligget en stor aførningsbunke, blev der fundet en hellekiste, der stod helt omgivet af en stenhård, hvidgul ler. Kisten var opbygget af flade,

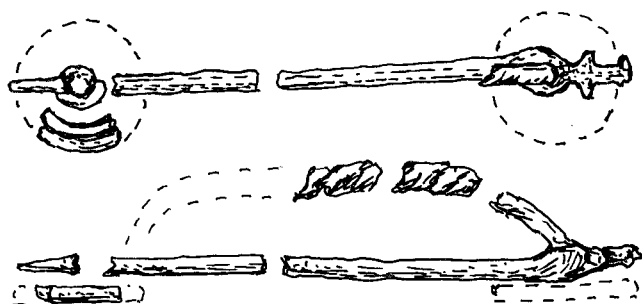

Fig. 5. Fibula af bronze. Størrelsesforhold 1 : 1. Tegning H. Ørsnes.

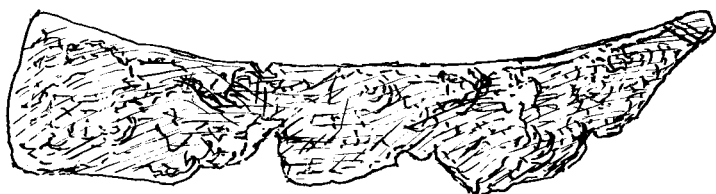

Fig. 6. Ragekniv af bronze. Størrelsesforhold 1 : 1. Tegning H. Ørsnes.

kantstillede granitsten samt fire flade dæksten, og omkring kisten var der yderligere en svær stenspækning. Meget iøjenfaldende var forekomsten af flade, rullede strandsten i store mængder; i gennemsnit var disse sten håndstore, og de havde fundet anvendelse både som

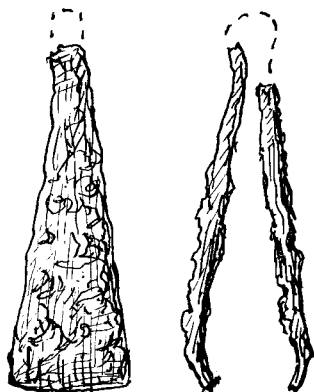

Fig. 7. Pincet af bronze.
Størrelsesforhold 1 : 1.
Tegning H. Ørsnes.

Fig. 8. Bronzekniv. Størrelsesforhold 1 : 1. Tegning H. Ørsnes.

paksten omkring kisten og som brølægning i kistens bund. Kisten var orienteret nordvest-sydøst, og dens ydre mål $3,5 \times 2$ m, mens dens indre mål blot var 2×1 m. Den tømte kiste ses på fig. 3, efter at den ydre stenpakning samt dækstenene var fjernet. Kistens fyld bestod af ler, lidt muld samt lidt trækulspartikler.³

Af fundene fra hellekisten bør først nævnes de brændte ben fra et menneske. Det er altså en brandgrav, og i den antropologiske redegørelse fra Universitetets Anthropologiske Laboratorium i København⁴ oplyses det, at knoglerne gennemgående er brændt ret hårdt, og at de formentlig stammer fra en voksen mand. Hermed passer det, at den døde med sig i graven havde fået et bronzesværd, en udpræget gravgave for en mand. Dette bronzesværd, fig. 4, et såkaldt grebtungesværd, lå omtrent midt i graven med spidsen pegende mod sydøst. Sværdet, der har været mindst 60 cm langt, er knækket flere steder. Både sværdet og de øvrige bronzefund, der skal omtales i det følgende, er meget dårligt bevarede, og der er næppe, bortset fra de tykkeste partier af sværdet, bevaret metallisk bronze i dem; de består blot af en grønlig masse af bronzеоxyd, hvor endda visse partier er forvitret helt bort. Fra graven stammer også en fibula (sikkerhedsnål) af bronze, fig. 5, der har tjent til at holde sammen på dragten, en ragekniv af bronze, fig. 6, samt en pincet, fig. 7, også af bronze. Endelig foreligger der en bronzekniv, fig. 8, noget fragmenteret. Det sidste fund fra hellekisten er en fladehugget flintsegl, fig. 9.

Når det gælder om at datere hellekisten og dens indhold, bemærkes det først, at den døde er blevet brændt, og da ligbrændingsskikken først dukker op i slutningen af ældre bronzealder,⁵ har vi således allerede en vis, grov datering. Til gengæld ses det, at hellekisten, der

Fig. 9. Fladebugget flintsegl, længde 14,4 cm.

jo er mandslang, må være fra et tidligt tidspunkt af ligbrændingsskikkens tid, idet man ret hurtigt går over til at anbringe de brændte ben i en lille kiste, eller i en urne af keramik. For den videre datering er bronzesagerne af afgørende betydning, og her er sværdet vigtigt. Som allerede nævnt er det et grebtungesværd,⁶ der kan dateres til periode III. Sådanne sværd er almindelige både i nordisk og mellem-europæisk bronzealder, og ret lignende stykker kendes fra Grækenland og Ægypten. Fibulaen er ligeledes fra periode III,⁷ og den har et »korsformet hoved«, som det ses på fig. 5, et træk, der er vigtigt ved dateringen. I øvrigt er det en toleddet type, der hører til i nordisk bronzealder, i modsætning til visse fibulaer i middelhavsområdet, der er lavet ud i ét og kan fjedre, således som en moderne sikkerhedsnål. Af de øvrige fund kan bronzekniven dateres til periode III, og pinetten kunne også høre til her. Derimod gør det manglende håndtag til ragekniven samt dens dårlige bevaringstilstand, at en datering bliver usikker. Endelig er der så flintseglen, der sammen med f. eks. ildslagningssten, grove skrabere og knive udgør en gruppe flintredskaber fra bronzealderen, der viser, at man stadig havde brug for flint som råstof, skønt der var bronze til rådighed.⁸

Hellekisten fra Knudsker hører således til i periode III af ældre bronzealder; i absolutte årstal omkring 1200–1000 før vor tidsregning.

NOTER OG HENVISNINGER

1. For den seneste oversigt over Bornholms bronzealder se C. J. Becker: Hovedlinier i Bornholms oldtidshistorie. Bornholmske Samlinger, II. række, 8. bind. Rønne 1975, side 12 ff.
2. For hjælp under udgravningen takkes medarbejderne fra A/S De forenede Granitbrud.
3. For nærmere enkeltheder vedrørende udgravningen af gravhøjen henvises til beretning med planer og fotografier på Nationalmuseets beretningsarkiv; en kopi af beretningen findes på Bornholms Museum i Rønne, hvor også oldsagerne er anbragt.
4. Antropologisk redegørelse no. 19/75, dateret 5. 11. 1975.
5. Om inddelingen af bronzealderen, se C. J. Beckers ovennævnte arbejde.
6. Klavs Randsborg: Von Periode II zu III. Acta Archaeologica XXXIX, København 1968, side 55 ff; det er et sværd af type II a.
7. Det er muligt, at fibulaen efter konservering vil kunne typebestemmes nærmere – jfr. Randsborgs inddeling i det nævnte arbejde side 67 ff.
8. E. Lomborg: Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1959, side 168–169.

BREVE FRA TUSMØRKET

Dagbog

af Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev,
fra hendes ophold på Østermarie Folkehøjskole 1882
samt hendes breve til forældrene på Stevns
under bornholmsbesøgene 1882 og 1886–87

Ved *Dagmar Nielsen*, Sigerslev.

FORORD

Skolehistorikeren Roar Skovmand udgav i 1968 på Gads Forlag en »Elevdagbog fra Provisorieårene i 1880'erne« med titlen: EN HØJSKOLEVINTER.

Bogen vakte opsigt både i og uden for skolekredse landet over, og fik fine anmeldelser i radio og presse. Betegnedes som et sjældent og værdifuldt bidrag til dansk skolehistorie: den første elevdagbog, der foreligger på tryk.

Dagbogen er skrevet af den 26-årige tømrersøn fra Stevns, tømrer Niels Nielsen, under et højskoleophold på Vallekilde vinteren 1884–85. Den begavede elev giver i dagbogen et levende billede af hverdagslivet på Triers højskole. Man følger ham fra dag til dag vinteren igennem, glædes med ham, græmmes.

– Erindringsbøger bør som regel læses med et korn salt. De »gode gamle dage«, skildret mange år efter at de var, har ofte et forsonende røgslør over sig, en forskønnende patina. Glemte dagliglivets små gniderier, slid og træthed, pengemangel og tandpine! Ting og hændelser undergår i erindringen en apoteose og står forklaret frem. Fremhæves ofte på nutidens bekostning: »Næh, da *jeg* var ung!« Forfatteren har fået »Distance på« i sit forhold til stoffet. Er *betragteren*, ikke *medleveren*.

– Men den unge mands dagbog springer lige ud af nuet, – det nu, som i dag er historie. Man følger endog hans fine tanker om *hende*, Pigen derhjemme fra, som han er kommet til at holde af: Birte Marie Jensen – iøvrigt hans kusine og søster til Karen – som siden blev hans hustru.

– Man læser Niels Nielsen's dagbog med glæde, ønsker at der fandtes en tilsvarende dagbog, skrevet af en *kvindelig* elev under et sommerophold på højskole.

Jamen, den findes! Ikke blot en dagbog, men en hel brevsamling fra 1880'erne. I en skuffe hos Gunhild Rasmussen, Svanike, har disse snart 100-årige optegnelser ført en skjult tilværelse, kun kendt af brevskriverens nærmeste familie. I nærværende skrift offentliggøres de for første gang, formidlet af »Bornholmske Samlinger«, hvis redaktør og bestyrelse hermed takkes. Tak til familien for til-ladelsen til at udgive brevsamlingen. En særlig tak til Gunhild Ras-mussen for udlån af materialet, samt for bistand med oplysninger og andet vedrørende de i brevene nævnte navne og tildragelser.

Karen Jensen var fra et lille parcelliststed i Sigerslev. Kom i plads hos sin faster på gården Espekær, som ligger lidt uden for landsbyen. Her tjente hun sammen med Margrete. De to purunge piger deltog i aftenskole hos Friskolelærer Møller, hvis undervisning var båret af et folkeligt-kristeligt livssyn, der kom til at påvirke de unge stærkt. Også fasteren var grebet af den grundtvigske tanke, og gik meget op i historie og sang. Om aftenen, når rokken snurrede i faster Kirstens stue, måtte de unge piger synge de sange, de havde lært i Friskolen. Der blev afholdt mange store folkemøder på egnen, møder, hvortil landets bedste talere var indbudte. Også Ludvig Bøgeskov holdt møde på Stevns, og det ligger nær at antage, at dette har været medvir-kende til, at Karen og Margrete og Johanne, de tre Sigerslev-piger, som fulgtes ad, valgte Bornholms Højskole da de ønskede at rejse på højskole.

Bøndernes voksende oplysning kom deres børn til gode. Forældre stod sammen om at oprette Friskoler. Gymnastikforeninger opstod. De unge blev ansporet til at tage på højskole. Karen Jensen og søsteren Birte Marie har utvivlsomt drøftet emnet højskole med fætteren Niels Nielsen og hans søstre, Johanne og Margrete, som omtales i Karens optegnelser. Oplysning er magt, og for de unge var det altid det store spørgsmål, hvorledes man gennem kundskaber og forståelse af livet kunne nå de bedst mulige betingelser for med udbytte at deltage i livets store chanceejlads. Kun et fåtal af de

unge havde en højere skoleuddannelse, men måtte arbejde med hænder og krop for det daglige brød, som Karen Jensen for eksempel.

Midt under det daglige livs arbejde standser den unge pige op og føler en slags åndelig sult. Føler savnet af kundskaber og personlig udvikling. I et brev til forældrene skriver hun: »... Jeg har længe tænkt på at ville rejse på højskole. Der er sådan en trang hos mig efter at lære noget mere, og jeg føler, at man skal og må vide noget, når man i disse tider skal selv bane vej i verden...«

– Og den lille 20-årige Karen rejste på højskole, først på Bornholms Højskole, 7 år senere på Askov Højskole. Og får efterhånden klarhed over, at en rent menneskelig levelære i virkeligheden er kernen i al ægte oplysning. I dagbogen for 14. juni 1882 er dette uddybet nærmere.

Ind imellem disse to skole-ophold havde Karen forskellige pladser: var mejerske på gården Wittenbjerg ved Køge, hos den kendte foregangsmand og bonde, Niels Pedersen. Havde plads i Odsherred og i København, men Bornholm lokkede den unge pige. Den 1. nov. 1886 rejste hun over for at tjene hos Karoline og Johan Bøgeskov på Gadebygård, og fra dette ophold stammer nærværende brevsamling. På Gadebygård traf Karen sin tilkommende mand, Kristian Rasmussen, og fik med ham sit fremtidshjem på Bornholm. Var dog livet igennem stærkt knyttet til sin hjemstavn og familie på Stevns, og beholdt sit stevnske sind og talemåder. Datteren Gunhild Rasmussen har fortalt, at hun mange gange har set moderen følge Stevns-gæster, der havde været på besøg i hjemmet på Hoppegård, ud til vejen, set hende vinke og vinke efter de bortdragende, til de var ude af syne, og derefter gå grædende ind gennem portrummet, med forklædet for ansigtet.

Hun holdt naturligvis af Bornholm, men det var hendes mand, der med stolthed og glæde viste øen frem for besøgende fra Stevns.

– Gennem Karens breve fra Gadebygård får man et godt indblik i livet på en bornholmsk gård i 1880'erne, samt de politiske strømninger af forskellig art, der går over øen og landet.

Også dagbogen og brevene fra højskoleopholdet 1882 tegner et tidsbillede for os. Østermarie Folkehøjskole var en af de skoler, der

havde de unges bevågenhed. Og en redegørelse vedrørende højskolen og dens baggrund havde her været på sin plads, om denne ikke allerede *var* givet: I Bornholmske Samlinger 1976, under titlen: *Elever på Bornholms Folkehøjskole i vinteren 1872–73*, giver adjunkt, cand. mag Ebbe Gert Rasmussen en klar og fyldestgørende orientering vedrørende »den tidlige bornholmske højskolebevægelse«, hvor til henvises.

Dagmar Nielsen. Sigerslev.

Karen Jensen fra Stevns

Hvem er Karen Jensen?

I et stilehefte, dateret 1932–33, giver hun selv svaret. Sidder da som 70-årig i sin stue på Hoppegård ved Svanike og skriver slægts-historie for børn og børnebørn. De smukt håndskrevne sider i heftet står skrevet med gammeldags retskrivning, modsat optegnelserne fra 1880'erne, der – dog ikke konsekvent – er skrevet med små bogstaver og svensk å, som hun havde lært det hos Lærer Møller i Sigerslev Friskole.

I sin udredning af den store Jensen-slægt på Nord-stevns, fortæller Karen Jensen om forældrene, Ane Iversen fra Ivergården, og Henrik Jensen fra Mosegård, begge Sigerslev.

Henrik Jensen fik før brylluppet med Ane en parcel på 7 tdr. land, og her byggede ægteparret hus. Fik mange børn, i alt 9, hvoraf kun de 5 levede. Karen var den ældste, derefter kom Birte Marie, som siden blev gift med Hjulmandens søn, tømrer Niels Nielsen i Sigerslev. Så var der brødrene Hans og Niels. Hans Jensen blev Lærer i Hellested i en menneskealder, og Niels Jensen var bogbinder i København. Endelig var der »lille Dagmar«, som kom langt bagefter sine søskende – Karen var 19 år, da hun fik en lillesøster – og hun blev sine forældres alderdoms-trøst, som man siger. Overtog sammen med sin mand, Fr. Jensen fra Mosegården, barndomshjemmet, hvor forældrene så kom på aftægt. Henrik levede dog kun et år efter afståelsen af ejendommen, hvor imod Ane levede i mange år efter sin mand.

Karen fortæller i det gamle stilehefte om forældrenes forskellighed. Henrik Jensen var en begavet mand, stilfærdig og helst i selskab med en bog. Han var en oplyst mand efter sin tid og stand, læste

meget, især historie og geografi. Han skulle ofte have landkortet frem for at få rede på det læste. Karen skriver: »... FASTER Kirsten sagde mere end een gang: »ja Henrik skulde været til *bogen*.« Han drev imidlertid sit lille landbrug omhyggeligt, den tid han havde til det. Da der hverken var heste eller redskaber til at dyrke jorden, lånte han hestehjælp hos Farbror Jens på Mosegård, mod at gøre arbejde hele året, være med i den strenge høst som mejedes med håndkraft, imellem en enkelt dag hjemme for at meje. Desuden var Far med at flytte kornstak ind om vinteren, læsse gødning, skære tørv om sommeren, grave megel, plejltærsk og meget andet.

Der skulle jo været en ordning og ført regnskab med alle de arbejdsdage så vel som med hestehjælpen, og den blev ikke altid til tiden når jorden var tjenlig. Det tog på Fars humør, og han havde en følelse af at være trålbunden hver gang der kom bud efter ham.

Mor var jo ene om sysler og markarbejde, når Far var »på gården«. Ja og så i høsten, når sæden var tjenlig til hjemkørsel, og Far ikke kunne få heste, fandt han på, at han og Mor skulle *bære* et stykke sæd hjem på bærebør. Ja, hvor de sled de to, og mor døjede med det uden at knurre. Mor var solen og livet i vort Hjem. Hun lod sig aldrig kue, skønt strengt arbejde, fattigdom og mange fødsler blev hendes lod. Fars tunge sind kunne dog nok imellem gøre hende forknytt, men hun var altid parat til at hjælpe ham med hans arbejde, og ofte sang hun af hjertenslyst ved det . .

Julen var en stille højtid derhjemme, og vi kendte ikke til juletræ, julegaver m. m. alligevel var der højtid over dagene.

I mindets glans står også de fredelige sommeraftner, hvor far røg pibe, mor gik med sin bindehose ude i haven, lige så om vinteraftenerne, når mor snurrede med rokken eller bandt hoser, far læste eller fortalte oplevelser fra de unge dage, nynnede de gamle krigs sange.«

Karens bror Niels har suppleret søsterens billede af moderen: »Rask på hænder og fødder, heftig og hurtig på hånden, når det gjaldt om at straffe. Men vi børn bar ikke nag, og det gjorde mor heller ikke. Når straffen var fuldbyrdet, var synden betalt, og vi var gode venner igen.

Endnu i sine ældre år kunne hun le så hjerteligt over en god historie, hun læste, og ofte sang hun både trivelige og muntre viser.

Hun var, som sin broder Mads Iversen (Karens elskede morbroder) retskaffen og rettænkende. Hun reflekterede ikke så meget, men holdt sig, som hun selv sagde »til det der stod i Balles Lærebog«.«

Karen sluttede sin fortælling om forældrene med disse ord:

»Tak til de to, som værnede os og hjemmet. Æret være deres minde.«

Om sig selv fortæller Karen Jensen:

»— Jeg er født den 10. Maj 1862, gik i Sierslev Friskole hos Lærer Møller, blev konfirmeret af Stiftsprovst Egede Glahn, og den tid baade i Skolen og til Præsten staar for mig som en lys og god tid, hvor der blev lagt en god Grundvold for de kommende Dage.

Jeg fik Plads hos Faster Kirsten straks efter min Konfirmation, var der til jeg rejste paa Bornholms Højskole 1882, og den Rejse blev begyndelsen til flere Rejser herover paa Bornholm. Her fik jeg mit Fremtidshjem, blev i 1893 gift med Bornholmeren Kristian Rasmussen, f. 14. Maj 1860.

Vi boede først i det lille Hjem på Skolelodshuset i Østermarie, 7 år senere købte vi Hoppegård hvor vi nu bor, en forsømt Fallitgård som dog efterhånden kom i god stand. Min Mand har lagt et stort arbejde her, og der har fulgt Lykke og Velsignelse dermed. —

Vi har fire børn, to Tvillingpiger og to Tvillingdreng:

Ædelborg og Gunhild Rasmussen, f. den 26/2 1900.

Erling og Henrik Rasmussen, født den 16/8 1902. —«

— Og Karen fortæller lidt om børnene. *Ædelborg*, gift med Emil Thorsen, gammel Toftegård i Østermarie. (*Ædelborg* døde efter 25 års plagsom gift, i 1966, og efterlod sig ægtefælle og 5 børn. Hun bar sin strenge sygdom med tålmod og ukueligt lyssyn, fortæller søsteren).

Gunhild Rasmussen var i mange år bundet af hjemmet og arbejdet men at passe den sengeliggende, ånssvage bror, Henrik. Kom derfor først i moden alder hjemmefra. Var i ca. 30 år Børnehavelærerinde under Åndssvageforsorgen i København. Bor nu i Svanike.

Erling Rasmussen, gift med Sjællænderen Dagny Olsen, overtog Hoppegård efter forældrene. Ægteparret har to børn, Ingeborg og Thorkild.

Karen Jensen som ung. Foto.

Henrik Rasmussen var født åndssvag, efter en meget svær fødsel. Karen skriver i omtalte stilehefte:

»Henrik er desværre åndssvag, har ligget 30 år i sengen, hjælpeløs som et lille barn, ak, et tungt liv, men engang vil vel dette *Hvorfor* blive besvaret, at alt båder os til bedste . . .«

Gunhild Rasmussen fortæller: »Mor passede Henrik som et lille barn – i 35 år – da han døde. Mors omsorg og kærlighed for ham var enestående. Få klager over det store arbejde med Henrik har jeg hørt fra mor.«

Også faderen, Kristian Rasmussen, har Gunhild fortalt om. Han var et inderligt godt menneske, flittig og uselvisk ud over alle grænser. Hjalp med nattevågen over den syge søn, talte med ham, trøstede sin kone når Henriks sygdom var værst. Og han var en god

husbond, tillod for eksempel ikke sine unge medhjælpere at bære kornsække på loftet – det tog han sig selv af.

Også Karen giver sin mand det bedste skudsmål. Skriver et sted:

»Da Kristian var 14 år skulle han i »rigtig« plads. Hans mor fulgte ham på vej. »Gør som der bliver pålagt dig, og sig altid sandheden«, formanede hun drengen. Ja disse ord har nok fulgt vor kære Far hele hans liv, thi han var som få, sanddru og redelig i hele sit liv og virke«.

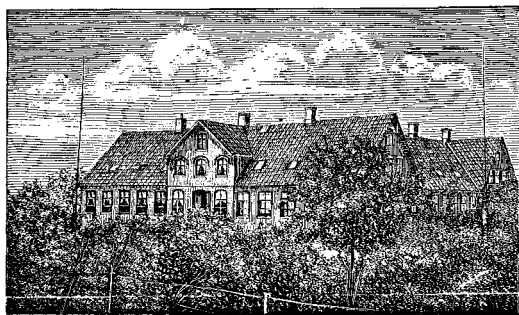
I stileheftet fra 1933 slutter Karen sine optegnelser med disse ord:

»... Ja nu siger jeg Tak til mine Søskende for det gode sammenhold og forståelse, der altid har været imellem os. Nu er *vi her* de ældste og det lakker mod Aften for os: »Og Aarene de rulle og skiftes om på Jord, og vore Navne glemmes som sne, der faldt i fjor.« osv. – en ny slægt kommer, thi: Slægt skal følge Slægters Gang! – –

Hoppegård, d. 25/1 1933.

Karen Elisabeth Jensen, g. Rasmussen.

Dagbog for Karen Elisabeth Jensen

Bornholms Folkehøjskole i Østermarie. Vignet på brev-papir 1884.

Bornholm, den 28. April 1882.

Ankommen til Øster Marie kl. to efter en slem Sejltur. Efter en god Middag og en lille Søvn, rask igjen.

– – –
30. April.

I Dag skrevet Brev hjem, og i Eftermiddag været i Besøg på Ravnsgård.

1. Maj.

Været et afskyeligt Regnvejr hele Dagen, men henimod Aften klaret op, og så gik vi i Besøg på »Grammegård« hos Kählert, Manden dér hentede os i Nexø. Det er herlige gæstfrie folk, bare vi kunde forstå hvad de siger, men det kommer vel nok.

— — —

2. Maj.

I formiddag var vi nede i en dal, og så Granåkkestenen, det var mærkeligt og se disse store Klipper, der var vel hundrede af Klipper, som lå der så støt og roligt i Åen.

— — —

3. Maj.

I dag blev Skolen åbnet med et Møde kl 3. Først sang vi den »Er Lyset for de lærde blot«, derefter den »Sara var død, i sin enlighed«, hvorpå Ludvig Bøgeskov talte en del om Abraham og Elieser, og derefter forklarede og sammenlignede vort Forhold til Vorherre i sammenligning med deres. Derefter sang vi den »Kun Ord som gå i søgn og Sang«, hvorpå Johan Bøgeskov talte om Livsoplysningen, der gives på Højskolen, til Slutning berørte han også Børneskolen, der fik Statsskolemestrene en rigtig rap.

— — —

Den 4. Maj.

I dag har det været første dag i Skolen; men det er dog ikke blevet til ret meget med at bestille noget, da Tiden er gået med at gøre indkøb og med at ordne alting. Begge Lærerne har holdt hver et Foredrag. Ludvigs var især om at indskærpe os Husets »Love«, de vare nu ikke særdeles strenge. Johan holdt et rart Foredrag, han forklarede os hvad der var Højskolens Mål, det var nemlig først og fremmest at få Menneskene til at kjende sig selv, blive sig selv rigtig bevidst, og lære sin Gud at kjende. Han sagde ligeledes at der skulde stå over hver Højskoledør, »Kjend dig selv«. Ja Gud give jeg måtte lære at kjende mig selv, at jeg dog måtte få Velsignelse af at være her i sommer.

— — —

Store Bededag den 5. Maj.

I formiddags skrev jeg brev til Kjøbenhavn.

Der var ingen i Kirke, men Ludvig holdt Oplæsning for os istedetfor. I eftermiddag kom her så mange fremmede, og så var vi ude

og se det mærkværdige Randkløver, det var mageløs at se disse store grå klipper, så spaltrede og sønderrevnede som de vare.

— — —

6. *denne.*

I dag har vi rigtigt begyndt på Skolen, det er underligt nok nu i førstningen, når man skal i de gamle folder med at sidde på skolebænken. Straks, efter at vi havde haft morgensang, kom Johans Kone ind og læste op for os at »Han og Hun«,¹ derefter havde vi Tegning, og så holdt Johan foredrag om Verdens Skabelse. I eftermiddag havde vi Skrivning og Håndarbejde, derpå holdt Johan to Foredrag, det første var mageløs dejligt, det var om Barndomsmindet, havde vi gode Barndomsminder, så ville de kaste glans ud over hele Livet. »Vort Folk«, sagde han, »har også haft sin Barndomstid, og det vilde han siden fortælle om, thi det var godt om man kendte sit Folks Historie. Det andet foredrag var om Poesi og Digtingens Verden, det var også meget godt, men man får så meget på en gang at høre, så man neppe kan rumme det altsammen.

— — —

7. *Maj.*

Idag har jeg ej kunnet være med at høre noget; thi jeg har en forskrækkelig Tandpine, Johan er min Doktor, jeg har været inde hos ham mange gange og taget Medicin ind til Tænderne. Han gør sig megen umage med at finde det rigtige Middel. Jeg har da for tiden så megen ro, så jeg har skrevet Brev til Farbroders Margrete.²

— — —

d. 8.

I dag har jeg da haft nogenlunde ro i tænderne, så jeg har kunnet været med i Skolen. Vi har haft retskrivning i regning m. m. Ludvig har læst op for os af den fortælling »Mikkel Hertugs Plejebørn«. Johan holdt et foredrag i aften, hvor han beskrev os Danmark, med alle dets ejendommeligheder.

— — —

9. *Maj.*

Det har været et rigtig forskrækkeligt regnvejr og blæsevejr idag, og så har vi begyndt at synge tostemmig sang; men det vilde ikke rigtigt gå, da det er første gang.

— — —

Den 10. Maj. –

I dag har det været en mærkedag for mig, da jeg er fyldt mit 20. tyvende år, jeg kan næsten ikke forstå at jeg kan være så gammel; men det er jo tilfældet alligevel. Årene svinder hen for os og vi ved ikke hvor de bliver af. Det har egentlig været en god fødselsdag for mig på en måde; thi Johan og Ludvig har holdt hver et mageløst godt foredrag. Johan talte om syndefaldet, og udviklede det, så dybt og alvorligt, at det kunde ikke andet end gøre indtryk på os. –

Ludvig fortsatte sin fortælling om Ansgar fra den foregående dag; men gik derfra ud og fortalte noget om sit eget liv. Han mindedes sin sidste rejse, hvor han var i Rødvig og holdt foredrag. Nu ja, det er vist ikke værdt at skrive videre om det, han var så bevæget da han mindedes hvorledes Vorherre havde tugtet ham dengang, fordi han stolede for meget på sin egen kraft. Han sagde vi skulde altid huske på og aldrig forgude Talere, men kun betragte dem som et redskab i Guds hånd. – Johan holdt foredrag iaftes, hvor han skildrede os det danske folk: »Jyderne« sagde han, »vare forstandsmennesker, Fynboerne fantasimennesker, Sjællænderne derimod følelsesmennesker, Bornholmerne kunne han nok regne med til fatasimennesker. Jyderne vare i reglen kolde, forstandsberegnende mennesker, de vare seje inden de kom med på noget nyt, men kom de der først, kunde man også være vis på at de gav ikke slip igen. Fynboerne vare derimod så lette at få med til al nyt; men de faldt også snart fra igen. Sjællænderne vare derimod følelsesmennesker, de vare egentlig de mest hjertelige; men de havde det tilfælles med Jyderne, at de vare sene at få med, når der skulde noget nyt frem. –

Den 14. Maj. –

Idag har vi været i Nazarets-Kapellet, hvor Ludvig holdt foredrag, han talte om Dåbspagten, det skulde nok egentlig være en indledning til den række foredrag, han har isinde at holde der i sommer.

Den 15. Maj. –

Igen en mærkedag; thi det er Birgittes³ fødselsdag, hun er 29 år gammel – hvem skulde egentlig tro det, første gang jeg så hende syntes jeg, at hun måtte være højst 22 år gammel.

Den 16. —

Johan har i dag talt, i sit foredrag, om det danske folks jævnhed. Vi skulde blive vor danske natur tro, og ikke tage så meget efter de fremmede sæder og skikke; men fremfor alt skulde vi tale det danske tungemål; men det danske sprog var jo desværre blevet foragtet, især i ældre tider, som Digteren siger om de fornemme: »Med Fruerne fransk og tysk med sin hund; men dansk med sin tjener han talte«.

— — —

Den 17. —

Det var rigtignok en *ram* til os, da Ludvig i sit foredrag kom til at omtale at vi menneske skulde vogte os for at føre sladder. Hvad der var betroet os af en ven eller veninde, ja selv om det ikke var nogen der stod os så nær, så, når det var betroet os som en hemmelighed, skulde vi vogte os nøje for og ikke skuffe denne sjæl, der havde sat sin lid til os ved at forråde ham eller hende; thi der kunde ske stor synd dermed, de kunde gjerne tabe hele deres tro til menneskene. Men desværre det går jo så tit sådant alligevel, dog jeg kender enkelte, som kunde bevare ord der var betroet dem, til deres dødsdag.

— — —

Den 18. Maj —

Nu har vi været i Skoven, der var Højlyngen ude bag, det strøg hvor vi var, kaldes »Blåkulla«dalen »Rævehald«, nu ved jeg da hvordan Højlyngen ser ud, men det var rigtignok over min forventning. Der var så smilende grønt og frodigt med træer og buske; men oppe på klipperne voxede kun den brune lyng.

— — —

Den 20. —

Idag har Ludvig begyndt at fortælle om Skolelærerlitteraturen, han har skildret os Anton Nielsens forfattervirksomhed, hvorledes hans Bondefortællinger gjorde så stor lykke, at de ere bekendte over hele landet. Med det samme omtalte han den ægte dannelse og den uægte. Den uægte var folk så tilbøjelig at lægge sig efter, man tragtede efter at blive fin og fornem og komme til at efterligne fine folks væsen og manerer. Men det kunde dog aldrig lykkes bønder rigtig; de kunde ikke fornægte deres stand; thi »hvad der er klinet på, regner af«. Men det var heller ikke det vi skulde lægge os efter, ti

det var i grunden kun hult og tomt væsen altsammen. Derimod den ægte dannelse, som kom indefra, hvor ånden fik lov at råde, den vilde nok give det ydre sit præg også.

— — —

Den 21. —

I sit foredrag i formiddag skildrede Johan husbonde og tyendes forhold overfor hinanden. Han fortalte først om den gamle Elieser, som Abraham sendte bort for at hente Isak en hustru, hvorledes han ikke alene havde agtelse og tillid, men også kærlighed til sin herre, ti det var det, at husbondfolk skulde lægge vind på at få tyendet til at få agtelse, men først og fremmest tillid til dem, så vilde kærligheden nok følge efter. Men det var det der manglede i vore dage, at tyendet blev ingen tillid eller tiltro vist, deraf kom også det dårlige forhold på begge sider, ti det kunde ikke hjælpe at tyendeloven blev brugt i al sin strengthed eller den blev skærpet, det vilde kun gøre ondt værre, og få menneskene til trælde. — Mennesket må have agtelse for sig selv, og agtelse og tillid til sin næste; ti vi ere alle skabt i Guds billede.

— — —

Den 24. Maj. —

Ludvig talte i dag om Knud den stores Tog til England, kom så tilslut til at nævne »Tym Sællandsfar« hvorledes han med en bøgeregren til Banner, sporede de danske frem til tapperhed, så de vandt sejr over fjenden. Han kom også til at omtale det tvungne militærvæsen, der var sjælden nogen ungersvend der gik fornøjet i den skole, derfor kunde de heller ikke så godt på kampens dag, stride for fædrelandet som hvis det havde været en frivillig sag. Men den tid skal nok komme, da det tvungne fædrelandsforsvar skal ophøre, og der istedetfor skal være Skytte- og Gymnastikforeninger trindt om i landet, da vil enhver nok frivillig møde i kampen for Fædrelandet, og kommer så ånden over folket, da kunde vi nok være visse på sejer.

— — —

Den 25. —

Idag har Ludvig begyndt at fortælle os Hellig-Olavs saga, det kan nok være han kan skildre det mageløs, og så bagefter forklare det. Han sagde at hvert menneske havde sit forbillede her i livet, vi måtte ikke sætte *dette* for lavt. Jeg troer hans forbillede må være

Hellig-Olav, ti sådan som han skildrede hans syner og drømme har jeg aldrig hørt det før, men jeg kan ikke nedskrive det som jeg hørte.

— — —

Den 27. Maj gik jeg med Karoline Hansen til hendes hjem i Boelsker. Vi gik fra skolen kl. 4 og nåede dertil kl. 7.

Pintsedag var vi i kirke, det var første gang jeg var i kirke på Bornholm. Præsten var vist en meget god prædikant, han gjorde sig da i al fald megen umage med at forkynde Ordet og det var godt at høre at det ikke var ham ligegyldigt enten tilhørerne fik opbyggelse deraf eller ej. Han havde nogle temlig kraftig fagter på sig, såsom ved at slå i prædikestolen næsten ved hvert ord. — Jeg troer det vil vare længe, inden jeg hører nogen præst, jeg kan så godt forstå, som vor kære Glahn⁴ derhjemme. — Fra Kirken kørte vi så hen til en gård, som kaldes Skovgård, fordi der er så mange småskove trindt omkring, hvor Karolines søster boede. Det var rigtignok en dejlig egn deromkring, småskove var der trindt omkring, selve gården lå på en bakke, ved den nordre side strækte Højlyngen sig, hvorfra man havde udsigt vidt omkring. Der var et sted, hvor der stod en mængde store stene oprejste, de kaldtes bavgastene; der menes at der har været begravelsesplads for de gamle hedenske kæmper. —

— — —

Den 29. Maj. —

var vi oppe på »Klintebakken« hvorfra man havde en mageløs vid udsigt over den søndre del af øen. Om eftermiddagen kørte vi så fra »Slamregården«, og fra dens gæstfri beboere; ti det må jeg rigtignok sige at Bornholmerne ere mageløs gæstfrie. Vi kørte så gennem Åkirkeby til Almindingen, det var rigtignok en smuk skov, men vi fik kun så lidt af dens mærkværdigheder at se, da det blev et skyllende regnvejr, så måtte den udflugt opsættes til en anden gang, vi kørte så hjem til Højskolen, kl. var otte da vi kom der. Således endte denne Pintseferie, men jeg er da glad ved alt hvad jeg har set og oplevet i disse dage. —

— — —

Den 30. Maj.

Ludvig fortsatte i dag sit foredrag om Kong Olav, hvorledes han i sit drømmesyn så sin Gudfader Olav Trygvason, som sagde til ham at han skulle drage tilbage til Norge. Da han var kommen igennem

Sverrige og stod på Kjølen så han ind over landet og mange minder gennemstrømmede ham, og han så syner for sine øjne, hvor skønt Norges Rige skulde blive, ja han så videre; ti det var som om han skimtede Paradiset bag alt dette. Den gamle biskop som var med i følget, spurgte Kong Olav hvi han så så tankefuld ud, han fortalte ham da sine syner, og Biskoppen sagde: »Ja højst helligt og mærkværdigt er dette kongesyn.« Da han stod der, fik han som så fast overbevisning om at nu måtte hans gerning lykkes i Norge, enten det så førte til sejer eller fald. Alligevel blev han aldrig konge i Norge mer; ti han faldt i slaget ved Stiklestad, men han havde denne faste tro, at sejrede han vilde der blive glæde, men faldt han vilde han få endnu en større sejer, ti da skulde han indgå til Guds Paradis, som han alt havde skimtet i et drømmesyn, som han havde kort før sin død. —

— — —

Den 3. Juni. —

Ludvig har idag begyndt at fortælle om Magnus den gode af Norge. Han skildrede ham, som en af de mærkeligste Konger, her har levet i Norden; ti han stolede aldrig på sin egen kraft, men sagde altid når de var i krig, at det var hans faders Hellig-Olavs Ånd der var med dem, og hjalp dem til sejer. Han var også den mest afholdte og elskede Konge der har været i Norge. Den der har været lige så afholdt i Danmark er fornemmelig Erik Ejegod. —

I aften var her en fremmed Skolelærer Hansen fra Pedersker Sogn, der holdt foredrag i-stedetfor Ludvig. Han fortalte eventyret om Krøblinge Hans, og gav nogle forklaringer derom bagefter, men det var rigtignok ikke rigtig på den måde, som når Ludvig eller Johan forklarer det; men han gjorde vist det bedste han kunde. —

— — —

Den 5. Juni. —

Johan har i dag talt om den magt, der er i et menneskes ord, man må vogte nøje på at man ikke misbruger ordet, ti det kan tidt føre et menneske i ulykke.

— — —

Den 6. Juni. —

Igår var vi til Grundlovsfest i Almindingen, der talte begge Øens Folketingsmænd Dam og Blem, der blev udbragt leve for Kongen og Grundloven, tilsidst også for Redaktøren af Bornholms Tidende

[M. M. Smidt], han er blevet sat under tiltale for at have brugt fornærmelige ytringer om Kongen, i sit blad. Bornholmerne ere frisin-dede folk. Idag har Johan talt om den forfinelse der har begyndt at snige sig ind hos bønderne. Det var endda ikke det værste med forfinelsen i klædedragt, men blev man forfinet i skikke og i sit væsen, og for fin til at røre ved grovt arbejde, det var den værste forfinelse der var til. Man skulde ikke skamme sig ved noget arbejde, ti en malkepige kunde være lige så værdigt et menneske som en lærerinde.

— — —
Den 14. Juni. —

Nu er da alt kommen i sin gamle gænge igen. I disse dage, da vore kære Stevnsboer har besøgt os, var Skolen helt lagt tilside, så det er så uvant at komme i de gamle folder igen, såmeget kan sådan et par dages udflugt, sammen med så mange venner, gøre.

I søndags kørte vi til Røe Kilde, hvor vi skulde træffe sammen med Stævnsboerne, som dagen i forvejen var kommen til Bornholm. Det var et kedeligt regnvejr, som det næsten altid er når vi gør udflugter, men henad eftermiddagen klarede det op til godt vejr, og så kom de allesammen, 56 ialt. Der var flere end ventet, jeg havde da aldrig tænkt mig at søster Birte skulde komme, men hun og mange flere var der alligevel.

Allerførst var vi henne og se »Helligdomskilden«, som den kaldes, der skulde vi ned ad store klipper, ned til havet, og ved foden af klipperne sprang en Kilde frem, som har fået det navn. Ikke langt derfra var den våde og den tørre ovn, men der kom vi ikke hen alle, ti selskabet delte sig i to hold, Ludvig og Johan førte hver sit. Jeg gik med det, som Johan førte, vi skulde hen og se »Dynddalen«, og det var unægtelig også det smukkeste parti som var der omkring. Vi var oppe på en bakkeskrænt og så ud over Dalen, denne store, dybe Dal, bevokset med træer, det var rigtignok et skønt syn.

Henad aften kørte vi alle tilbage til Højskolen, men da der ikke var plads til alle, kom alle de der var fra Sierslev, tilligemed os tre der er på skolen over på »Ravnsgård«, hvor vi blev behandlet med næsten overdreven gæstfrihed, den tid vi var der. Om mandagen gik vi så tilbage til Højskolen, hvor Johan og Ludvig holdt hver et foredrag. Om eftermiddagen var vi i Almindingen, det begyndte rigtignok at regne ligesom det plejer når vi har været der, men det blev da ikke synderligt til noget. Vi var så rundt og se alle mærkværdighe-

derne der, først så vi »Rokkestenen«, det er rigtignok ikke meget den kan rokke nu, derefter kom vi til en dam, som kaldes »Kohullet«, ja en dam kunde det vel egentlig ikke kaldes, da det var et stort dybt vand, omgivet af træer på alle sider. Derefter gik vejen til »Rytterknægten«, det gik stadigt opad, først kom vi til en bakke, der kaldes »Gamleburg«, længere oppe kom vi til en høj, kaldet »Sofiehøj«, derfra kunde man se over en stor del af Almindingen. Endelig landede vi da på »Rytterknægten«, der midt på er rejst et tårn, som kaldes »Kongemindet«, når man stiger op i tårnet, har man udsigt over næsten hele øen, vi kom også derop, men det var ikke megen udsigt vi fik at se, da det begyndte at regne ganske forkrækkeligt, så vi måtte skynde os ned igen. Derfra gik Toget til »Ekkodalen«, den havde lidt lighed med »Dynddalen«, men dog ikke nær så smuk, dog var der den forskel, at rundt om »Ekkodalen« var store klipper, som der ikke var ved den anden.

Tilslidst samledes vi igen på pladsen ved »Kristianshøj«, en mindestøtte, som er rejst for Kristian den ottende.

Om aftenen inden vi tog hjem, holdt Lærer Pedersen fra Brøderup Højskole en køn lille tale, han takkede Bornholmerne for deres gæstfrihed, og sagde endvidere at vi mennesker lever af mindet, og det skulde høre med til vore lyse minder, at når vi blev gamle og ingen steder kunde komme, da skulde vi tage frem af mindernes skat, alt godt vi havde oplevet i de svundne dage, da skulde vi også mindes de glædelige dage vi havde tilbragt på Bornholm. Poul Nielsen [Karlshøj, Stevns] udbragte så et »Leve« for Bornholmerne, som Ludvig gengældte med at udbringe et lignende for Stævnboerne. Det var rigtignok fornøjelige dage, men de fik også ende.

Tirsdag formiddag var en stor del af selskabet ude at se »Randkløve Skår«, men kl et samledes vi alle i Svanike, hvor Dampskibet skulde tage alle vore gæster ombord. Vi var en hel del, som sejlede med til Gudhjem, der var vi alle i land en lille tur, vi sang en hel del sange, men så skulde skibet afsted igen, og så måtte vi tage afsked med alle de gode venner. Da skibet stødte fra land, udbragte Stævnboerne kraftigt hurraråb for Bornholmerne, og vi begyndte alle sangen: »Nødig sige vi farvel«, og snart var de os af syne, og vi skulde nu til at tilbagelægge vejen til Højskolen, vi var allesammen godt fornøjet med turen, dog kom der ligesom et skår i glæden, da der den sidste aften kom bud om farmoders⁵ død. Jeg kan ikke rigtig tænke

mig, at jeg ikke skal se hende mere, nu bliver der tomt i det lille hus. — —

Johan har i dag talt om Israeliternes vandring i ørkenen. Han forklarede så bagefter at hvert folk, ja hvert menneske måtte leve et ørkenliv, ligesom Israelitterne, inden de kom ind i Kanåns land. Livet her på Højskolen var et sådant ørkenliv, mange vilde måske synes at det var en underlig opfattelse, men det forholder sig virkelig så, det liv som der bliver påbegyndt der, skal udfolde sig rigest, når mennesket kommer i sin virkelige gærning.

Tilslut udtalte han også den magt der er i et ord, når blot man havde lidt mere tro og tillid til menneskets ord, når det da var sande ord, der blev talt, så vilde deraf følge, at man bedre troede Gud på ordet. Ti mennesket skal være sig selv og ikke bruge overflødige ord, ti »man skal leve som man taler, og tale som man lever«.

— — —

Den 18. Juni. —

Idag har vi været til foredrag i »Nazarets-kappel«. Ludvig forklarede det andet led i Troesartiklen, nu begynder det snart at gå op for mig hvad Guds-ordet betyder. —

— — —

Den 19. Juni. —

Johan har idag talt om den længsel som et hvert ungt menneske har. Det vilde altid længes ud i det fjærne, og ikke få denne længsel tilfredsstillet før det havde fundet sin virkelige livsgærning, dog vilde længslen aldrig blive fuldt tilfredsstillet i denne verden. Han henpegede også på »Arne«⁶ hvorledes han længtes ud, men da han endelig fandt sin virkelige livsgærning, lærte han også tilfulde at »Det største som Gud kan give, er ej at vorde berømt og stor, men menneske ret at blive.«

— — —

19./6. samme dag.

Ludvig talte i dag om »Nadverens betydning«. Han forklarede, at vi fik *ikke* syndsforladelse i skriftemålet ved håndspålæggelsen, eftersom vi engang for alle havde fået vor synd forladt i Dåben, da vor Herre tog os i favn, men det var en vildfarelse, der havde holdt sig gældende fra pavedømmets tid, at man kunde ikke gå værdig til alters, uden først at have skriftet og erholdt syndsforladelse. Kunde vi ret af hjertet fremsige vor Troesbekendelse, da kunde vi også

værdig gå til Herrens bord, til kærlighedsmåltidet, der er beredt for alle dem der trænger til Guds Nåde-gaver, ti Nadveren skulde være en styrkelse for vort åndelige liv. Ja. Gud give, jeg kunde fatte det tilfulde.

— — —

Den 21. —

Idag talte Ludvig om tjenesteforhold. Vi skulde alle tjæne, det ene menneske skulde tjene det andet hvor det behøves, men i særdeleshed skulde dem som engang kunde vente at blive husbondfolk, først lære selv at tjene inden de kunde byde over andre, men der skulde være en ægte kærlighedsånd over det hele, så det kunde blive et godt samliv.

— — —

Den 22. —

Ludvig talte idag om den understrøm, som går igennem det danske folk, nemlig Folkehøjskolen, det trekløver det egentlig gik igennem folket var først sangen, derefter fortællinger af historien, og så tilslut den kristelige oplysning, som satte kronen på det hele.

— — —

Den 23. —

Idag har jeg tilligemed de andre skolepiger, og en del af højskolens venner, været til alters i Øster Marie Kirke, hvor Pastor Kristensen [F. V. Christensen, sognepræst i Rønne 1871–1903] holdt altergang. I eftermiddag har han talt her på skolen om Tro, Håb og Kærlighed. Det er en herlig mild gammel mand, jeg tror aldrig jeg har set nogen præst så hjertemild, selv da han uddelte Brødet og Vinen stod han med et smil om munden.

Men han kunde også tale om Guds uendelige kærlighed til os syndige mennesker, så det var som om det gav genskin i hele hans åsyn. Ja, det var en velsignet højtidelig altergang som den »lille flok« holdt, den vil jeg mindes så længe jeg lever.

— — —

Den 24. juni.

Johan talte i dag om betydningen af Sandhedens magt. Man skulde leve sit liv i sandhed og simpelhed, det var det de gamle persere lærte deres børn, nemlig at tale sandhed, men det kommer ikke alene an på om vi taler sandhed, men at vi også lever vort liv i sandhed, thi lever man sandt så lever man simpelt, og lever man simpelt så lever

man også sandt, disse to ting kan ikke adskilles. Med det samme mindede han om ordet i vor Dåbspagt, i det han sagde, at det var ved første øjekast et simpelt lille ord, men dog det sandeste der findes i verden, ti det er derpå vi bygger hele vor salighedsgrund.

— — —

Den 25. —

Igår eftermiddag bestilte vi intet i skolen, men vi havde en ret fornøjelig udflugt til en lille skov, en tre fjerdingvej borte, der kaldes Lovisenlund, der legte vi og morede os ganske godt, men vi vare dygtige trætte allesammen inden vi kom hjem. —

Idag har vi været til foredrag i Kapellet, det var et mageløst vel-signet foredrag Ludvig holdt, men — dog det var altfor godt til at betro papiret, det skal leve i mine tanker. — —

— — —

Den 27. —

Ludvig talte i aftes om de første digtere, der havde vakt de slumrende livskræfter i det danske folk. Først fremstod Holberg som bragte folket til at le over deres egne dårskaber, siden kom Evald, han lignes ved lærken, når den slår sine første triller i det tidlige forår. Derpå kom Wessel, han blev lignet ved Støren, der så ypperligt forstår at efterabe de andre fugle, men kunde alligevel få folk til at se på sig selv med nogen mere afsky for alt det fremmede. Endelig fremstod Nordens største skjald, nemlig Øelenslæger, han forstod at løfte folket op over alt det lave og fremmede, men ham er han ikke færdig med at fortælle om endnu.

— — —

Den 29. Juni. —

Idag har vi begyndt at høre sagnhistorien fortælle. Han begyndte først at fortælle om jætterne, og ligesom der var tre slags jætter til, således er det også nu. Den første slags, der var dengang, var de umådelige store kødkroppe af kæmper, den anden slags var dem, der forstod at øve trolddomskunster, endelig den tredje var halv af gud- og halv af jætteslægt. I vor tid fandtes også de tre slags jætter, om end i en anden betydning. De første er billeder på de mennesker, der ejer store gulddynger, og som sætte hele deres liv på spil for at vinde guld og ikke tragte efter noget højere. Den anden slags er de mennesker, som kalde sig fritænkere, ja der var også et slags sortekunst-

nere til endnu, nemlig dem der på den sorte skole forvrængede Guds ord, og udbredte vantro omkring dem. Endelig den tredje slags, de vare nu ikke så let kendelige, da de hældede både til verdens, folkets og Gudsfolkets side. Det var dem, der forstolede sig på deres gode gerninger, og mente at når blot de viste sig lidt for verden med deres gavmildhed, så behøvede de ikke mere for at blive salig. —

— — —

Den 3. juli.

Så nu er vi begyndt på sidste måned, så vi er snart færdige med at være her og have det godt. Igår var vi til fest i Ibsker Sogn som Neksø byes håndværkerforening havde foranstaltet. Johan talte først over ordsproget »Arbejdet adler manden«. Han sagde at man måtte ikke ringeagte arbejdet eller skamme sig ved at tage fat på hvadsom helst arbejde der kom for; ti det var just arbejdet der hævede mennesket til en sand stilling. Arbejdet var fra den første begyndelse blevet en forbandelse ved syndefaldet, men der fulgte dog velsignelse deraf alligevel, »ti arbejdet havde vel en bitter rod, men en sød frugt«. — Derpå udbragte han et leve for arbejderne med ønske om at de måtte komme til at betragte arbejdet som en ære, og man kunde være lige så højt stillet, som arbejdsmand eller arbejdsgiver. Da han var færdig talte Ludvig, han begyndte med at sige, at han var ikke festtaler, han kunde ikke tale sådanne ord som kunde få folk til at blive begejstrede den dag, men som næste dag var dunstet bort. Han talte så om at det var så almindeligt ved sådan en fest, at holde skåltaler, hvori man brugte store ord og gjorde løfter som aldrig bleve opfyldte. Dette var en skammelig misbrug af ordet, ti ordet var en del af mennesket selv, og gav man sit ord hen, uden at svare dertil, så gav man en del af sig selv hen, og så blev ordet *løgn* og mennesket kom selv til at leve sit liv i en løgn. Men man skulde aldrig sige større ord end man kunde leve derefter, og havde man gjort løfter en-gang skulde man også opfylde dem. Det samme gjaldt også, at når man råbte hurra til en tale, så var det det samme, som at sige ja til hvad der var sagt, ti når man sagde ja til en tale, var det det samme som når der blev sagt amen i kirken. — —

— — —

Den 6. juli. —

Var vi i »Graneli«, det er en have, som er anlagt på lyngen, der var ganske kønt med buske og træer og blomster, det mest mærkværdige

ved den, var jo at der kunde gro sådanne planter af alle slags på lyngheden. Det var en fornøjelig tur. —

— — —
Den 7. Juli. —

Johan talte i formiddag om Grækernes Frihedssind og åndelige udvikling, der gjorde dem uovervindelige for Perserne, så længe de bevarede det. Han var vis på, at sålænge der var et virkeligt åndsliv oppe her i Danmark, både i kristelig og folkelig retning, så vilde tyskerne aldrig kunne overvinde os, ti det var Guds villie, at et folk som levede et kraftigt åndsliv, skulde ikke gå tilgrunde. — Ludvig talte i eftermiddag om Frode fredegode, der først blev vakt til et rigtigt dådsliv, da nordmanden Erik kom og talte ord, der åbnede hans øjne for al den dårlighed, der var omkring ham; så var det, at der oprandt den gyldenårstid i Danmark, der blev kaldt guldalderen. Således er det også nu i det enkelte menneskeliv, at der må et ord til for at mennesket kan blive vakt af dvale og komme med på livet. Det kunde ikke ske gennem sorg og sygdom, uden at ordet dog måtte til alligevel, det livets ord der hjalp menneskene at øjne det guldtækte gimle, og glimt af paradisets herlighed.

— — —
Den 10. Juli. —

I går formiddag var vi først til foredrag i kappellet, hvor Ludvig talte om Kristi opstandelses himmelfart, sæde ved Faderens højre hånd, og genkomst til dommen. I særdeleshed dvæled han ved hans genkomst, hvor herligt det skulde være at skue ham, som her vi trode på, ja vi kunde aldrig tænke os hvor herligt det store vennemøde skulde blive, ja det er som der står i salmen: »Tænk! når engang er løst hver jordisk gåde, besvaret hvert »hvorfor?« jeg grundet på; men kunde ej med al min grublen råde, tænk når jeg Herrens vej skal klart forstå!« — —

I Søndags eftermiddag var vi så i Almindingen hvor Jens Busk tilligemed to af øens folketingsmænd, Dam og Blem talte. Det var rigtignok et fornøjeligt møde, Jens Busk er en vakker mand til at tale, han kunde rigtignok sige Bornholmerne sandheden. Nu er jeg da kommen til forståelse af det hører ligeså godt kvinderne som mændene til, at komme til politiske møder, ti som Jens Busk sagde, at det kunde ikke hjælpe at vi bildte os ind at vi vare fædrelandskærlige,

når vi ikke havde lyst til at forstå og vide hvordan fædrelandet og dets anliggender blev styret. —

— — —

Den 11. —

Idag fortalte Ludvig det sagn om Hedin og Hilde, hvorledes den fagre prinsesse Hilde elskede og længtes efter den lige så skønne som djærve kongesøn, inden hun nogensinde havde set ham, hvorledes hun og han så fandt hinanden, og levede lykkeligt sammen en tid, men da blev Hildes fader gram på Hedin og udæskede ham til tvekamp, hvor Hedin så blev dræbt, men Hilde kunde aldrig glemme ham, hun gik hver morgen ud på valdpladsen og sang sine længselsfulde klagesange efter sin elskede Hedin. — Hedin er nu billedet på ånden, og Hilde på hjærtet, der søger efter hinanden indtil de endelig finder hinanden. Men så Hildes gamle fader er billedet på alle de gamle fordomme, ja også mennesker, som ånden har at kæmpe med, men som stundom overvinder den. —

Søger først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alle timelige ting tillægges eder. »Ti hvor ånden er, der samles midlerne«.

— — —

Den 16. Juli. —

Igår nemlig, var vi til fødselsdag hos Hjorts, der hvor Annine og Andrine har hjemme, jeg følte mig dog ikke rigtig tilpas der, jeg hved ikke hvoraf det kom, da de andre morede sig godt, men det er næsten for meget af det gode, at komme så meget ud i besøg. Folkene der var ellers gæstfri og flinke, som de er allevegne hvor jeg har været. —

— — —

Den 19. —

I disse dage har Ludvig sluttet sagnhistorien med at fortælle om fire af de navnkunstige der levede i oldtiden. Først fortalte han om Sigrid med sløret, derefter om Alvilde, der gik i kampen og blev skjoldmø, og om Signe der gik i døden med sin Hagbart, og til sidst om Gyrite der ikke vilde have nogen anden til mand end den der kunde samle Danmarks Rige, så kom det ikke an på udvortes skønhed eller rigdom. — Sigrid står for os som den blufærdige og kyske kvinde, der vil være sig sin kærlighed rigtig bevidst, inden hun hengiver sig til Odder Ebbesen. — Alvilde er billedet på den mandhaftige kvinde, der går i kampen da mandens magt ikke kan nå længere end at udfri hende af slangens magt, men hvorledes hun da tilsidst finder sin

Johan Bøgeskov, foto.

Alf og lever lykkeligt med ham. – Signe er billedet på den trofaste kvinde, der følger sin fæstemand i døden som i livet. Gyrite derimod står som den forstandige kvinde, der ikke vil have nogen anden til mand, end den der kunne forstå hende og optage hendes gærning som sin egen. Hendes mand hed Halvdan.

— — —
Den 18. Juli. –

Idag har Ludvig fortalt om Holger Danske og hans betydning for det danske folk. Han er sindbilledet på den danske folkeånd, der skal komme over danskerfolket når det bliver modent dertil, men han må også komme for at vi kan leve et rigtigt danskt folkeligt liv.

— — —
Den 22. –

I aften har Ludvig fortalt om Grundtvig og hans store betydning for Nordens folk, da det var ham der gjorde det klart i den vantro realistiske tid at kun alene på ordet, der lyder til os i vor dåb, kan vi bygge vor salighedstro. Ja Grundtvig var en rigtig Åndens kæmpe.

Den 24. Juli. —

Igår formiddag var vi først nede i kappellet hvor Ludvig talte om de to første led af den tredje troesartikkel. Om eftermiddagen var en del af os i Almindingen til Skyttefest. Der talte Folketingsmand Blem og Johan Bøgeskov. Først blev der udbragt leve for Kongen og Fædrelandet, derefter udbragte Blem leve for Skytteforeningerne trindt om i Danmark, Johan udbragte leve for alle, unge og gamle, der var udholdende til den store kamp engang som da Sønderjylland skulde vindes tilbage. —

— — —

Den 27. —

Iaftes var her en Lærer Lind fra Børnehjemmet i Åkirkeby, han holdt foredrag i stedet for Johan. Han talte om forholdet mellem husbond og tyendet, hvorledes de som gik ud fra Højskolerne skulde begynde at stifte et bedre forhold, men vi måtte altid huske på at vi intet kunde af os selv, men når blot vi lagde viljen til, vilde Gud Fader nok gøre resten. —

— — —

Den 28. Juli —

Johan har i de sidste dage talt meget om barndomstiden og børneopdragelsen. Når man skulde være børneopdragere måtte man være meget varsom overfor barnet, og så længe som muligt værne det, for at det ikke skulde lære det onde at kende. Man måtte især vogte barnetroen, og ikke svække barnets tillid ved at skuffe det ved falske løfter, ligeledes måtte man være sand i hele sit liv og optræden for barnet, ti derved vilde dets gode tro til menneskene ikke blive svækket. Havde man engang sagt barnet noget usandt, og det så siden fik det rigtige at vide, så var allerede stor skade sket, og det vilde så allerede begynde at nære tvivl om menneskenes ord. —

— — —

Den første August.

Nu er skolen forbi og alle ere nu tagne hver til sit. Margrete og Bolette tog afsted i dette øjeblik, når mon jeg ser dem igen? Snart skal jeg også drage herfra dette gode hjem, hvor mon så rejsen går hen i verden? —

Da Johan holdt sit sidste foredrag i går, talte han først om den syvarmede lysestage i Johannes åbenbaring, der betegner de syv menigheder der skulde fremstå. Sluttelig udtalte han de bedste ønsker

for os, at vi måtte blive tro i den gerning vi var sat enten den så var stor eller lille og aldrig se med ringeagt på noget menneske og bilde os ind at vi vare bedre end dette eller hint. Tilsidst bad han os holde fast på vor Dåbspagt hvad der så end kunde møde os i verden, og altid i bønnen søge hen til vor Fader i himlen, der vilde give os alt hvad vi trængte til. —

Ludvig talte om den lille sang »Altid frejdig, når du går«. ⁷ Han syntes der var så meget i den lille sang som kunde passe på menneskelivet. Vi kunde altid være frejdig, hvorsomhelst vi var i verden, når vi blot var Guds børn. Det skulde være, ikke den frejdighed der skulde følge os, som verdensfolket havde, som mente at kunne overvinde alt, men den frejdighed som vi fik ved troen på Gud, i forvisning om at han altid vilde være os nær. Vi behøvede heller aldrig at gyse hverken for mørket eller for noget som helst ondt i verden, ti når vi kun bad vort Fadervor, så vilde Gud sende sine engle til at berede vejen for os.

Kæmp for alt, hvad du har kært, står der i sidste vers, ja vi måtte aldrig svigte vore ungdomsdrømme, var der end meget i vejen inden de kunde nås, så måtte vi dog blive dem tro, kæmpe derfor, selv om vi først nåede målet ved verdens ende.

Der kunde møde os så meget i livet, som gjorde det svært at komme frem, livet var som et skib på det bølgende hav, men når vi blot havde ham den stærke Gud til rors, så vilde vi nok få medbør og komme sikkert i havn engang. — —

Øster Marie folkehøjskole 1/8 1882.

Karen Jensen.

— — —

Karen Jensens breve til forældrene i Sierslev på Stevns

Øster-Marie folkehøjskole, den 10. maj 1882. —

Kære Forældre og Søskende!

Det er jo idag ligesom en mærkedag eller også lidt helligdag for mig, da jeg nu træder ind »sneserne« og så tænkte jeg, at jeg kunde højtideligholde den med at skrive hjem. Jeg er da ellers rask nu, rigtignok har jeg havt en slem tandpine i nogle dage; men Johan Bøgeskov har givet mig så mange slags medicin ind, så det hjalp

da tilsidst. Han har nok studeret lægekunsten lidt, og han gjorde sig såmænd så megen umage for at finde det rigtige middel, til at fordrive tandpinen – –

Nu skulde jeg ellers fortælle lidt om hvad vi bestiller på skolen dagen igjennem. Kl. syv om morgenen drikker vi kaffe, kl. otte ringer det til morgensang, det er, vi synger et par salmer, hvorpå Ludvig Bøgeskov læser et stykke af Bibelen, beder en bøn, og bekjen-der »'Troen og Fadervor«. Derpå gå vi ind i skolestuen, hvor enten Johans kone eller Ludvig læser op for os, enten en fortælling eller et andet skrift. Så har vi retskrivning, stil eller tegning, ja hvad synes I vi skal såmænd til at lære tegne, nu vi er bleven så meget til årene. Klokken elleve holder Johan foredrag, det er bibelsk, i dag talte han om »Syndefaldet i Edens have« det kan nok være han kan skildre det så dybt og alvorligt, så en præst kan neppe gøre det bedre. Hans foredrag varer i reglen til kl. er halv-et, så spiser vi til middag, og så begynder vi ikke på skolen igjen inden kl er to. Om eftermiddagen har vi så enten regning eller skønskrivning, derpå holder Ludvig foredrag i Danmarkshistorie. Kl. 4 $\frac{1}{2}$ spiser vi mellemmad, eller »Unje«, som Bornholmerne kalder det. Når det er forbi, har vi så håndarbejde en timestid, så er Johans kone Karoline lærerinde. Tilslut får vi så et foredrag til, som de skiftes til at holde, det skal nok for størstedelen være om skjaldskab og digtning. Ludvig begyndte at skildre os det danske folk, som det er med alle sine ejendommeligheder. Når kl så er godt otte, er skolen så sluttet for den dag, så drikker vi the, og lidt efter har vi aften-sang. Nu har jeg vist fortalt temmelig udførligt hvad vi bestiller, det er jo ikke rigtigt ens hver dag, igår prøvede vi på at synge tostemmig sang, men det vilde ikke rigtig gå, men det lærer vi vel nok, ellers er det da heller ikke det vigtigste.

Vi er 25 elever⁸ her, men vi havde det svært i førstningen ved at forstå Bornholmerne; thi de ere vist halvt svenske, det var de første dage, når de begyndte på deres pluddervælsk og tale til os da kunde vi ikke andet end le ad dem, de kunde derimod godt forstå os, vi taler velsagtens mere efter skriftsproget.

Er det noget koldt hjemme hos jer? I de sidste dage har det været så koldt, at vi næsten ikke har kunnet holde varmen. I går var det et skyllende regnvejr og stormvejr hele dagen; men da måtte vi også have varme i skolestuen. – I dag er det jo også en mærkedag hjemme;

thi såvidt jeg husker er der jo marked i Storehedinge i dag, så I er vel sagtens til marked somme af jer.

— — —

11. Maj. —

Jeg blev ikke rigtig færdig med mit brev igår, thi vi skulde så lige til at skrive stil. I dag har jeg fået brev både fra Birte Marie,⁹ Margrete¹⁰ og Hans.¹¹ Han lader til at være godt fornøjet i sin nye tjeneste. Såsnart jeg nu får lejlighed, skal jeg skrive til ham. Men nu må jeg nok skynde mig, hvis jeg skal have skrevet til Lars Jens¹² idag. Det tog så megen tid idag af middagstunden, vi var inde og betale vor regning for bøger og tilbehør. Det er svært, så det løber op, jeg betalte for min part 2½ kr, men der var somme af dem, som betalte henad 6–7 kr; men jeg havde jo også købt lidt iforvejen. — Hils nu Morbroders (Mads),¹³ og ellers hvem I synes, og I får selv en kærlig hilsen fra Karen Jensen.

Vil I hilse Ejsing,¹⁴ han havde sendt hilsen til os i Birte Maries brev. Jeg skal hilse fra Margrete¹⁵ og Johanne, de var tilligemed den jydsk pige, der ligger på samme kammer som vi, været nede hos Høkeren i aftes og købt Chokolade, de synes nu jeg skulle have lidt til fødselsdag; men vi kunde jo ikke godt få kogt den, og så spiste vi den tør inden vi gik til sengs, og det var vist også ligeså godt. — Niels kan nok besørge indlagte breve.

Karen.

Jeg skal hilse fra Ludvig, endskønt han sagde, at han kendte ikke noget til eder. —

— — —

Øster-Marie, den 1. juni 1882.

Kære Forældre!

Idag er det otte dage siden jeg fik eders brev, så i venter vel snart på at høre lidt fra mig igen, i kunde da nok skrive lidt hurtigere end det var sidst, selv om ikke i har ret meget at skrive om. Jeg kan da egentlig ikke klage, at jeg hører så sjældent hjemmefra, så som Margrete, hun har nu skrevet hjem fire gange, og kun fået svar en eneste gang, så det er jo kedeligt at skrive på den måde. —

Fader¹⁶ ønskede jo at vide, hvordan det forholder sig med amtsbeviset, o. s. v. Nuvel, beviset afleverede vi en af de første dage vi var der. Ludvig sendte dem straks til amtet, derfra er så igen kommen en anvisning, som vi skulde skrive under på, at vi var optaget

som Elev på højskolen. En af lærerne måtte selvfølgelig også skrive under, ellers vilde det vel neppe blive taget gyldigt. Pengene ere rigtignok ikke kommen endnu, men det er da sikkert nok at vi får dem, de høje herrer skal blot have sikkerhed først, at vi er kommen her. De penge, som jeg havde med hjemmefra, betalte jeg straks; ti så havde jeg da ikke dem at passe på. Hvad mine lommepenge angår, så mangler jeg da ikke endnu; men det vil jo komme an på om de kan holde ud til enden. Det er næsten hver dag, så giver vi nogle ud, jeg sparer da så godt jeg kan; men der er jo da noget som er nødvendigt, såsom til vadske, og skrivemateriale, om det så kun er frimærker, så bliver det jo til noget. Mine sko kommer jeg snart til at have til skomager, ti de holder nok ikke til enden, uden de bliver forsålede. Nu blev jeg vist færdigt med al dette kedelige forretningsvæsen, i skal ikke bryde jer stort om det, ti det går nok altsammen. Dog det er sandt, hvis det nu bliver til noget at Stævnsboerne kommer herover, så kommer der vel nogle fra Siirslev, vil du Moder så sende lidt strikkegarn med; thi det jeg havde med hjemmefra, strakte ikke ret langt, og det er så tidt jeg mangler lidt strikketøj. Jeg vilde også gerne have et sirtes hovedtørklæde, eller et andet tyndt tørklæde, jeg glemte og fik noget med, og det er så tidt jeg mangler sådant et om aftenen. Margrete skal også have noget hjemmefra, så det kunde jo komme dertil, sammen med hendes. —

Moder spørger om vi går i kirke, nej det gør vi rigtignok ikke, jeg har kun været i kirke Pintsedag, det var endda ikke i Øster-Marie kirke, endskønt den ligger kun en halv fjerdingsvej fra skolen. Præsten der er nok ikke meget værd at høre, lærerne kommer aldrig der i kirke, og så kommer vi selvfølgelig heller ikke, ti: »Som herren er, så følger ham svende«. Ikke langt fra højskolen ligger der et kapel, som kaldes Nazarets-kapellet, der holder Ludvig foredrag hveranden søndag, han taler så enten over dagens evangelium eller en anden tekst. Der går vi så hen, og det kan jo så være det samme, som at gå i kirke, vi kan da i al fald meget bedre forstå ordene der bliver sagt, end ved at høre en fremmed præst.

Her er flere sådanne kapeller eller forsamlingshuse på Bornholm, så menigheden er egentlig delt i to eller tre partier, men det vil blive for vidtløftigt at forklare det nøjere. Der er nogle forsamlingshuse, der kaldes de møllerske. Her er en sekt baptister, som en vis Møller

står i spidsen for, jeg ved ikke om i har hørt tale om ham; thi han er vist temmelig bekendt.¹⁷ Det andet parti, kaldes vel så nærmest det grundtvianske, og så det tredje ved jeg ikke rigtig hvad navn det har, det er vel de gammelkirkelige, dertil hører vel så nærmest Præsten i Østermarie sogn, dog jeg skriver kun efter andres udsagn; thi jeg har aldrig selv hørt ham. I kan måske nok ikke få nogen rigtig mening af dette, jeg har fortalt; men det er heller ikke så let at forklare, når jeg kommer hjem, kan jeg nok bedre fortælle det. –

Nu må jeg nok skynde mig og fortælle hvordan Pintsen er gået. Skolen sluttede i lørdags eftermiddag, ti alle eleverne skulde jo hjem, de vilde så have alle os »udlændinger« med sig hjem, vi var da også med alle, undtagen Johanne Marie, hun havde været med én før, så hun syntes det var for langt at gå. Bornholmerne ere også dygtige fodgængere; det kommer måske af at de har ingen jærnbane at køre med, – jeg fik mig også en ordentlig spaseretur, jeg var med en pige, der havde hjemme i Boelsker sogn, det er på den anden side af Nexø, det er ikke rigtig ad den kant vi kom, da vi kørte til højskolen. Vi gik tværs over højlyngen, så der fik jeg da den at se med det samme, og nåede til bestemmelsesstedet efter en tre timers gang. Det var nok en af storbønderne eller proprietærerne, hvoraf der er så mange på Bornholm, at jeg kom i besøg hos der. Jeg kan ikke sige andet end de vare mageløs gæstfrie folk, men det har de været allevegne, hvor jeg er kommen i besøg. Fader vilde jo nok have, at jeg skulde fortælle ham bornholmerkens ejendommeligheder, men det kommer nu til at være til en anden gang. – Pintsedag var jeg så i kirke, og om eftermiddagen var jeg med i besøg på en anden gård, det var rigtignok en smuk egn deromkring, en af de kønneste jeg endnu har set af Bornholm. Anden Pintsedag kørte vi så til Almindingen, der var kommen så mange mennesker sammen af højskolens venner; men så skulde det træffe så uheldigt at det blev et skyllende regnvejr, så vi måtte snart tage hjem til højskolen. Nu skal der være Grundlovsfest, hvis vi så kommer der, skal vi se os bedre omkring, hvis vejret da tillader det. Vi glæder os så meget til at Stævnsboerne kommer, ti så skal vi rigtig omkring og se os om, men måske de slet ikke kommer.

Ja nu ved jeg ikke mere denne gang, uden at jeg har det så godt, som jeg på nogen måde kan ønske det. Jeg er så glad, fordi jeg er kommen her, hver dag er der noget som klarer sig for mig, som

*Højskolepiger i Østermarie
1882, foto. Karen Jensen ses
siddende i midterste række
længst til venstre. I bageste
række som nr. 2 fra venstre
ses Karoline Bøgeskov.*

jeg aldrig før har kunnet forstået. Jeg skulde forresten skrevet til morbroders en gang, der er så mange jeg har lovet at skrive; men jeg holder det vist ikke. Idag har Margrete fået brev fra Provsten [Egede Glahn], så nu er det min tur at skrive til ham. Vi har skrevet til Møller. Hils nu alle gode venner og bekendte, som bryder sig om en hilsen fra mig, og i derhjemme får allesammen en kærlig hilsen fra eders Karen.

-- --

Øster-Marie folkehøjskole, den 6 Juli – 82.

Kære Fader og Moder!

Nu synes I vel snart det kunde være på tiden, at I fik lidt at høre fra mig igen, det er jo også længe siden jeg har skrevet, men jeg synes da Birte Marie så nylig havde været her, så behøvede jeg ikke at skrive for det første. – Det er forskrækkelig så hurtig tiden går, nu er vi begyndt på den sidste måned, jeg synes ikke det er ret længe siden jeg rejste hjemmefra, men det gode får jo altid så hurtigt

ende. Ja det er rigtignok lykkelige dage vi lever her, dage som vel aldrig mere vender tilbage, men altid kunde det vel ikke gå at leve på højskole, ti så vilde det vel blive et ørkesløst liv, som Johan også fornyligt har omtalt, at det er først når vi kommer i vor virkelige gærning, at det skal kendes om det bærer frugt som er tilegnet på højskolen. Ja jeg er rigtignok glad ved at jeg er kommen her, der er så meget som før har stået så uklart for mig, men som nu efterhånden klares mere, men det er jo også højskolens mål, at få de unge til at blive sig selv rigtig bevidst, at få dem til at kende sig *selv* og sin *Gud*, men det er jo tidt svært, at fuldtud kunne hengive sig til ham, der har skabt og frelst os, men nemmer vi det først rigtig, som der står i sangen at: Det er så herligt at stole på, vi har en herre som alting mægter, han os ej glemmer når vi er grå, hans nåde rækker til tusind slægter«, så behøver vi heller ikke at gå med så mange bekymringer for fremtiden, for hvad den vil bringe.

I denne tid fortæller Ludvig om de gamle oldtidssagn, fra vore forfædre, det er rigtignok forunderligt sådan en rigdom af billeder der kan ligge i hvert enkelt sagn, han forklarer dem så bagefter, og det er mærkeligt så træffende enhver forklaring kan komme til at passe på menneskelivet, som det er under alle forhold, både med sine lyse og mørke sider. — Ja jeg vilde rigtignok ønske at I somme-tider var her og hørte foredragene, jeg er da vis på at nogen af dem vilde rigtig tiltale Jer. —

I søndags var vi til en fest i nærheden af Neksø, der var foranstaltet af byens håndværkerforening. Johan og Ludvig talte begge, bagefter sang vi her fra højskolen en del flerstemmige sange, som forskaffede os en del *bifald* fra »publikum«. —

I dag skal vi have en udflugt, vi skal nemlig køre et sted hen, der kaldes »Graneli«, det er nok en meget stor have, som er anlagt på lyngen, den skal være rig på naturskønheder, nu kommer det jo an på om ikke det bliver regnvejr, ti så bliver det da ikke til noget. Det er forresten tidt regnvejr her, det er jo ikke så heldigt for høhøsten, som nu er i fuld gang. — Er I snart færdig med høhøsten hjemme? og er der noget svært med hø iår?

Jeg tror neppe, at jeg kan hjælpe mig med de penge, som jeg har, jeg har nok til at rejse hjem for, men nu skal jeg jo bruge nogle her, vi er jo nylig blevet fotograferet, og så vil jeg da gerne have *et* billedet i det mindste, og så plejer eleverne hvert år ved skolens

slutning at give lærerne en gave, og der er stadig et og andet der skal til. I synes måske det er urimeligt at jeg ikke kan nøjes med de penge, jeg havde med hjemmefra, men I kan tro jeg bruger ikke nogen uden nødvendighed. Margrete og Johanne er da forresten ligedan stillet som jeg. Det er sandt, nu har Margrete fået plads herovre, til August skal hun følge med en pige hjem, som er her på højskolen. Til august får jeg vel ingen plads, men der er da også arbejde nok i den måned, og så siden kan der jo nok blive råd for en.

Nu får I alesammen en kærlig hilsen, hils Birte Marie, og hils Morbroders, jeg havde rigtignok ventet brev fra dem, men det bliver vel ikke til noget. Lad det nu ikke vare for længe før I skriver.

Karen.

En venlig hilsen og en tak fordi De sendte Deres lille Karen her over til os. Jeg håber både hun og De skal få glæde af hendes ophold her.

Ludvig Bøgeskov.

— — —

Mandag middag, d. 17/7 – 82.

Kære Forældre!

Eders brev modtog jeg i fredags, altså den 14.de, men postanvisningen kom først igår, men grunden hvorfor, at den kom senere, er vist at pengebeløb kommer ad en anden vej end brevsager. Det kunde vist ellers nok lade sig gøre at sende pengene i et brev, ti på den måde har Johanne et par gange fået penge tilsendt, men det er jo mere sikkert at sende dem med posten. Men nu er den sag iorden, jeg har afhentet pengene, som I får mange tak for, jeg kan nok klare mig med dem, jeg havde endda ikke ventet at få såmange.. –

Men der er en anden sag, som jeg nu tænker mere på, der var jo nemlig skrevet en bemærkning på postanvisningen således lydende: »Søg den plads, som anbefales af Friskolelærer Rasmus Lind. Årby ved Kalundborg«. Da Morbroder har skrevet hilsen, er det vel sagtens også ham der har skrevet de efterfølgende linier, men jeg havde alligevel hellere set, at han havde skrevet lidt mere og forklaret det lidt nøjere, ti jeg ved jo nu ikke om det også er Eders mening, om jeg skal søge om den plads, da Fader ikke med et ord har omtalt det i sit brev, men derimod skrevet at han venter at jeg kom hjem foreløbigt. Dette her kom jo nu lidt uventet, ti når jeg egentlig skulde have plads straks når jeg forlod skolen, vilde jeg

Øster-Manie folkehøjskole, den 6 Juli 99.

Kære Fader og Moder!

Nu synes I vel snart det kunde være på tiden, at I fik lidt at høre fra mig igen, det er jo også længe siden jeg har skrevet, men jeg synes da Birte Marie så rigtig havde været her, så behøvede jeg ikke at skrive for det første. — Det er forskudt tidlig så hurtig tiden går, nu er vi begyndt på den sidste måned, jeg synes ikke det er vel længe siden jeg rejste hjemmefra, men det gode får jo altid så hurtig ende. Ja det er rigtignok lykkelige dage vi lever her, dage som vel aldrig mere vender tilbage, men altid kunde det vel ikke gå at leve på højskole, hi så vilde det vel blive et jærkesløst

Karen Jensens første side til brevet 1882 6/7, fotokopi.

egentlig ligeså gerne blevet på Bornholm, da nu Margrete og Johanne bliver her, men det er jo meget vanskeligt at få en god plads, da forholdene mellem husbondfolk og tyende er så dårligt, som intet andet sted i Danmark. Jeg tror jo nok at der gives undtagelser, ti det er vist flinke folk Margrete kommer til, men dem Johanne skal til, kender jeg ikke, men både Manden og hans kone ere fødte sjællændere, hvis det kan gøre noget til sagen. —

Men nu tilbage hvor jeg begyndte, jeg kunde jo nok påtage mig den omtalte plads, ti det er da min hensigt at søge om en, så snart der gaves lejlighed, enten til November eller før, men som jeg ser af højskolebladet skulde denne plads jo tiltrædes enten straks eller til første Avgust, men til den tid er det da umuligt jeg kan komme, da skolen først slutter den sidste Juli, og vi der skal rejse over vandet, kommer så alligevel til at vente et par dage, for at passe lejligheden med dampskibet. Jeg havde også gjort regning på at opholde mig en dag eller to i København, jeg har nylig fået brev fra Mads Nikolajsens kone, og hun skriver, at denne gang får jeg ikke lov til at rejse så hurtigt, hun skulde nok vise mig omkring og se alle mærkværdighederne, det vil måske også vare længe inden jeg kommer til København igen. Men som sagt, hvis jeg skulde lige i tjeneste, kom jeg jo til at lade København være og rejse lige hjem. Nå, det var en hel mængde jeg fik skrevet om dette, og endda er jeg lige klog, men nu venter jeg da at I, såsnart som I har modtaget dette, skriver så hurtigt som muligt, og lader mig Eders mening vide. Morbroder vil måske nok sige ,at det var unødvendigt at gøre alle disse omsvøb, havde I også blot skrevet lidt om det, så skulde jeg nok straks på hans ord, ansøge om pladsen.¹⁸ Nu vel, det er jo slet ikke sikkert jeg får den, fordi jeg søger derom, den kan jo alt være optaget inden jeg får skrevet, men det kan jo nok være et forsøg værd.

Ja det blev jo et rent forretningsbrev, men det er også skrevet i hast, men jeg skulde jo være færdig inden middagstimen er forbi. Nu får I allesammen en kærlig hilsen fra Eders Karen.

Hils Morbroder. Det er en forskrækkelig varme, det er i disse dage, jeg er færdig at svede fordærvet, endda jeg ikke har noget strængt arbejde for. Det er også meget værre at sidde inde mellem fire vægge i sådan en varme, end at arbejde i den fri luft. Nej min natur er ikke til at være inden døre om sommeren.

— — —

Øster Marie, den 4 august 1882.

Kære Forældre! I have vel ikke ventet at få brev fra mig tiere, medens jeg er her, men nu er det desværre indtruffet sådan, at vi kan *ikke* rejse herfra idag, som bestemmelsen var. Her har raset en slem storm i de sidste dage, men idag er den da værre end nogen-sinde, det er et ganske forfærdeligt vejr, jeg tror ikke at det har været sådan en storm hjemme nogentid. Af den grund er vi på det bestemteste blevet frarådet at rejse idag, Johan mener endogså, at det er tvivlsomt om der går noget skib over i nat, ti Østersøen er nok ikke til at spøge med i sligt vejr, som dette. Altså er vi nødsaget til at blive her til tirsdag, ti »Erna« går nok kun de to gange om ugen, der går jo nok skib fra Rønne før den tid, men det vilde vist blive en dyr historie, skulde vi ad den vej med vort tøj. — Jeg er forresten lidt kedelig over, at jeg ikke kom afsted idag, men som der også er sagt os, at når ikke det var strængt nødvendigt, så var det galmandsværk at begive sig på søen i sligt vejr, så får vi vel nok hast på tiden de sidste par dage med, vi har forresten været i besøg rundt omkring de sidste dage. —

Altså, hvis ellers alt går vel til, så kommer jeg vel nok hjem på torsdag, det kan vel ikke gå an at være længere i København, jeg har jo også holdt ferie længe nok, så det kan vist være godt at komme hjem og bestille noget rigtigt. Rughøsten er allerede i fuld gang herovre, men måske også I har begyndt hjemme?

En kærlig hilsen til alle fra Karen.

BREVE FRA TUSMØRKET

»Lær at hilse bag hvert bleget
ord på din reol
mennesker, som rydded, hegned,
mennesker, som stred og segned,
drog hver dag med håb i møde,
græd for deres døde . . .«

Viggo Stuckenberg.

— — —

Karen Jensen's breve til forældrene på Stevns.

Gadebygård, d. 7. November 1886.

Kære forældre og søskende!

Ja, nu er jeg da lykkelig og vel ankommen til »Borgundskolen«, ¹⁹ ja det er da nu en dag siden, men skal jeg fortælle om rejsen er det nok bedst at begynde med begyndelsen: Det var et kedeligt tog at rejse med, det holdt så længe ved hver station, i Køge var jeg en sviptur henne til Reerslevs og fik mig en kop kaffe. Kl. 5^{1/2} var vi så i København, der var jo straks et bybud til tjeneste og fik mit tøj besørget til Kvæsthusbroen. Han så nu ud til at være ganske skikkelig, men jeg tror da nok han snød mig 10 øre til, ti han forlangte 50 straks, men da jeg så skulle betale vilde han alligevel have 60 øre, og jeg vilde så ikke gøre vrøvl for den sag. —

Det var jo et rart vejr straks på aftenen, jeg tog så Dæksplads, ti det var alt for pinedyrt at tage kahytsplads, det kostede 9 kr. det gik også godt an fordi det var så mildt vejr, og jeg havde jo godt tøj med, vi var på mellemdækket, mellem alt rejsegods, vi var tre piger, den ene var én herovre fra som jeg havde været på højskolen sammen med, så det var jo helt godt. Så var der sådan en flink kok, som havde sådan en omsorg for os, han kom med madras og tæpper til at pakke os ind i, og det var meget godt gjort af ham. Jeg kunde nu alligevel ikke sove, og henad midnat begyndte der at blive lidt stærk søgang, og så begyndte *søsygen*, men det var alligevel ikke så strængt som første gang, jeg sejlede herover.

Kl. 10 kom vi til Svanike, og der var en karl herfra gården tilligemed Tora, som er barnepige her. Da vi kom hjem her, stod Johan i døren med lille Gunnar på armen og bød mig velkommen. Det er nu

ellers sært nok at komme til at høre på alt dette bornholmske pludder igen, jeg kan knap forstå dem, vi er fire »pipler« her som var sammen på højskolen, det var nu et helt morsomt træf.

I dag har Margrete, samt Karen Munk fra Rågeskovgården været her, Margrete skulde jeg hilse fra, hun ser noget dårlig ud, men hun lod da til at være noget bedre, hun var rigtig glad for smørret jeg havde med. —

I morgen skal jo så Ane Marie²⁰ begraves, de stakler som stå hende nær, jeg kan ikke lade være at tænke på dem, hvad siger Margrete til det? jeg får vel så lidt at høre hvordan begravelsen gik af. — Ellers er her jo ikke noget større at fortælle herfra endnu, det får så være til en anden gang til jeg bliver mere kendt, nu er jeg søvnig, vi bliver ringet op kl. 4^{1/2} om morgenen, det er noget andet end de dage jeg var hjemme, men det var alligevel godt at få været rigtig hjemme engang.

Hils hvem der bryder sig om en hilsen fra mig, og så være I alle derhjemme hilset på det bedste fra

Karen. —

Mit tøj var da i god behold i Svanike, så nu kan mor da være rolig. Sykurven var i god behold herover, men »Morten Luther«, som Niels lavede, havde fået et knæk, det var nu kedeligt — — Fortæl mig når I får dette, det tager vel nok nogentid at komme vejen.

— —

»Søvaén« vil ikke rigtig glide ned, men lille Tora trøster mig med at det er til at lære at spise, selv om man ikke er anlagt derfor.

— —

Adr. K. J. Gadebygård i Østermarie. Bornholm.

Gadebygård, d. 28 — 11 — 86.

Kære forældre og søskende!

Tak fordi I svarede så hurtigt på mit brev, nu venter I vel nok på at få høre lidt rigtigt fra mig engang.

Ja der kunde nu være meget at fortælle, det er rigtignok forskellige forhold, disse her, fremfor dem jeg har været vant til på Sjælland, dette er både bornholmsk og ikke bornholmsk, — men for at gå til sagen straks, så er jeg ikke endnu kommen til at passe mejeriet her, som jeg jo havde ventet at skulle, den pige, som havde passet det i forvejen bliver her nok i vinter, hun skulle nok ellers været kokke-

pige, men så havde de fået en anden til lige inden jeg kom, det var nu lidt vrøvleri det, men det kan jo ikke blive andet.

Jeg har så fået den bestilling at være bryggerspige, det var nu ikke det jeg helst vilde være, men derved er jo intet at gøre, og så håber jeg da heller ikke det skal vare mere end i vinter. På en måde kan dette jo også være godt, så får jeg jo lært at ælte dejg og bage, vi har bagt en gang siden jeg kom, og skal nok til det engang i denne uge, her bliver bagt en tønde mel hver 14 dag, vi er mange folk og skal have mad, en ko og et par kalve har vi også slagtet, der var rigtignok sjoveri ved slagteri. –

Vi har også brygget engang, og det var første gang, jeg sådan bryggede på egen hånd, det var nu efter en ny recept af Johans, der var meget ved det at gøre, der skulde nu både gradestok og uhr til, men det blev nu godt, det sagde Bedstemoder, og hun har forstand på tingen; hende har vi respekt for.

Forresten har jeg jo så den uundgåelige bestilling som sædvanlig at være – malkepige, og det er et arbejde som optager den største del af tiden, vi har 20 køer og malke nu, og får nok flere; men Anna (mejersken) og jeg tilbringer også hele aftensædet i kostalden, og en del af dagen med et par gange. Så er her en del kalve, som jeg også har den forretning at passe tre gange om dagen, og der er flere ting som hører til min bestilling, men det er for vidtløftigt at omtale. Når vi en sjælden gang ere færdige og komme ind i stuen, så karter vi og spinder, men det bliver ikke til stort; ti der er jo også børnene, Tora kan ikke ene overkomme dem. –

Nu kan jeg da ellers få styret min *grødlyst*, vi får sommetider grød tre gange om dagen, men det er rigtignok ikke risengrød, om morgenen får vi den omtalte *søva* hvor der er grød i, så sker det tit vi får melgrød eller sødgrød til middag, om aftenen får vi så altid nykogt vandgrød, ja det er rigtigt på gammeldags vis, som Far har fortalt om, her er nu meget andet som er gammeldags eller da ukendt for mig, men jeg blev ikke færdig med min spiseseddel, da jeg nu har begyndt, om søndag morgen får vi melkegrød og om aftenen kogt flæsk, det er da lidt forandring fra de andre dage, bornholmerne ere ellers nogle sære folk, de spiser brød til grød, og flæsk til pandekage, og så spiser vi altid søbemaden bagefter. – Ja her er nu tarvelig skik helt igennem, men Johan og Karoline ere også tarvelige i al deres færd, og jeg tror nok også, jeg har godt af at

prøve det lidt, jeg kan først se nu at jeg har været lidt flot vant, hvor jeg før har været. – Så nu ringer det, – her er en klokke udenfor, hvor der bliver ringet hver gang det er spisetid, vækkeuhr har vi i vort kammer til at vække os op om morgenen.

Ja der kunde jo være meget andet at fortælle, men jeg skal vel have skrevet lidt til Birte Marie også, ellers får jeg vel aldrig brev fra hende. – Bare I nu må have det godt alle derhjemme, jeg længes snart efter at høre lidt fra Jer igen. Niels²¹ skal få brev næste gang, hvis Mor savner en af Dagmars²² skjorter, så har jeg fået den med mellem mit tøj, men jeg synes ikke den er værd at sende hjem.

Jeg har ingen steder været uden oppe på højskolen en aften, men der er så fremmed at komme der nu Ludvig og Birgitte ikke er der, men Foverskovs²³ ere rigtig flinke folk også.

Jeg tænker på at komme hen og besøge Margrete en dag, når de kører til Snogebæk efter sand.

Hils Morbroders! og så være I alle derhjemme hilset på det bedste og tak for alt godt fra de dage jeg var hjemme,

kærlig hilsen fra Karen.

– d. 1/12. Det bliver nok et gammelt brev I får, men jeg har ikke kunnet få skrevet de andre færdige før, det er så sent at skrive efter sengetid. – – Karen.

Gadebygård, d. 10. Januar 1887.

Kære Forældre og Søkende!

I fredags fik jeg Birte Maries brev med den sørgelige efterretning om morbroders død, jeg læste og læste atter, og vilde ikke tro mine egne øjne, men det måtte vel så være, og endnu synes jeg ikke jeg kan tro, at jeg har set morbroder for sidste gang, stakkels morbroder! han må jo have lidt ganske forfærdeligt de få dage han var syg, og det at han slet ikke var ved bevidsthed, har jo også været så strængt for de andre. – Det var så tungt at få sådan et budskab hjemmefra, en går så ene med sin sorg, der er jo ingen andre, som forstår den eller kan tage del deri, men det er jo heller ikke til at forlange. Jeg har altid holdt så meget af morbroder, og han har også tidt havt omsorg for mig; gerne vilde jeg været hjem og fulgt ham til hans sidste hvilested, og havde jeg fået brevet tidsnok, og der ikke havde været for store vanskeligheder derved, så havde jeg vist kommen, jeg har også tænkt på at sende en krands, men den vil

næppe kunne holde sig så lang en vej, så det får være til jeg kommer engang hjem. –

Hvorfor skulde morbroder dog også dø nu? ja der møder så mangt et hvorfor i livet, som vi ikke kunne forstå, men »engang vil vel blive løst hver jordisk gåde, besvaret hvert hvorfor vi grunded på«, men er det end sorg for os alle, som har stået morbroder noget nær, at han er gået bort, så er det dog ikke i den forstand, som for hans kone og børn, ti de får *savnet* tilligemed *sorgen*, ja Vorherre give Karen Marie²⁴ kraft til at bære de tunge dage der kommer, ti hende bliver det vel værst for, jeg tænker på lille Karen nu, ja hun er vel som Du var mor, da Du mistede Din fader? også gamle mormor, at hun skulde ovreleve sin søn, hvad siger hun til det? måske heller ikke hun har langt tilbage. –

Bare I dog må være raske alle derhjemme, jeg er så ængstelig for der skal være noget i vejen, og I ikke vil lade mig det vide, farbroders Margrete er dog vel i bedring? Jeg længes nu efter at høre lidt fra Jer, så snart som muligt, og fortæl mig lidt om begravelsen, hvad talte Provsten om – Vil I så hilse Karen Marie og børnene, og gamle mormor så meget fra mig, – Margrete²⁵ rejser vel til Borup igen, jeg har tænkt på at skrive til hende.

Her har vi fået noget værre mudder, i fredags fik Karoline²⁶ en lille dreng, så nu er her fem, og den ældste er kun fem år, vi har så bedstemoder her oppe og være husmoder, ja nu må jeg holde op, kl. går til tolv, og vi skal så tidlig op imorgen. Lev så vel allesammen. en kærlig hilsen fra Eders Karen. Har I fået det store brev, som jeg sendte hjem mellem jul og nytår?

Gadebygård, d: 2 Februar 1887.

Kære Forældre og Søskende!

På lørdag er det jo Faders fødselsdag, og så synes jeg da, jeg skulde i det mindste sende en hilsen hjem, til denne dag; ti andet har jeg nok ikke, måske dette heller ikke kommer tidsnok, det er så usikkert med postvæsenet på denne tid, dampskibet går jo ikke hver dag over, og landposten kommer heller ikke her til gården, – det sidste brev jeg fik fra Birte Marie var otte dage gammelt, og det er nu kedeligt når det bliver så. –

Ja jeg har ikke noget at fortælle, som kan interessere Jer, jeg oplever ikke synderlig nyt, vi lever her temmelig tilbagetrukkent

fra andre mennesker, vi har også travlt nok med vort eget, eller vore egne sager, vi vasker og brygger, bager og slagter, det går næsten ud i et for os, de mange småbørn giver jo også meget at bestille, nu er da Karoline snart rask igen, som da godt er. —

Nu har der jo nylig været valg, men vi lever nu ikke så meget med i politiken her, det var da ellers venstre, som sejrede herovre, de var jo ellers ikke så heldige allevegne. —

Forresten er her så mange partier på Bornholm, da særlig religiøse sekter, i avisen for idag er der ikke mindre end fire eller fem forskellige sekter som bekendtgør om møder og forsamlinger, de møllerske ere de mest udbredte, og så er der baptister, irvingianer, grunvianer efter en mand som hed Grunnet.²⁷

Her i sognet har de for tiden så travlt med et andelsmejeri, som de skal have igang, men de kan ikke blive enige; ti de halve af dem er møllerske, og de vil ikke have mejeriet til at gå om søndagen, da det strider mod deres love, nu har de vrøvlet og holdt møder om den ting, så enden tilslut er bleven at der nok skal bygges to mejerier.

Ja vi skal selv beholde mælken, vore folk har ikke lyst til at være med, de er nok de eneste her i hele sognet. — —

Nu er det jo snart lille Dagsmars fødselsdag, så får hun have en lykønskning med det samme, Birte Marie skrev, at hun kunde sige mit navn, det var da morsomt bare jeg kunde få det at høre, bryder hun sig noget om dukken, jeg sendte hjem? hvis I da ellers har fået det brev, jeg har aldrig hørt noget om det. —

Så: hjærtelig til lykke på Din fødselsdag, kære Fader! og alt godt ønskes Dig i det nye år, — denne gang kommer morbroder ikke til fødselsdag, om et par dage er det et år siden han besøgte mig på Wittenbjærg, jeg husker så tydelig den dag, jeg blev så glad da han kom, han var også altid så glad, når en mødtes med ham.

Ja vor kære morbroder, nu har han stridt den gode strid, Gud Fader har taget ham hjem til sin herlighed, og *der* håber vi jo engang alle at skulle samles med vore kære. —

Skriver I snart lidt til mig? har I hørt fra Hans? jeg har for kort tid siden skrevet til ham, og venter på brev.

Lev så vel! allesammen, kærlig hilsen fra Karen.

Hvordan mon det bliver med farbroders Margrete? Jeg kan hilse fra Margrete²³ N. jeg fik brev fra hende igår, hun er ikke så rask heller. Bare vi var noget nærmere sammen, det er så sjældent vi ses. —

Bodilskeer d: 11 April 1887.

Kære forældre og søskende!

I onsdags fik jeg det brev, som meldte om Birte Maries sygdom, jeg blev rigtignok ked af det, både for det ene og det andet. Jeg havde nu sådan ventet og glædet mig til Birte Marie skulde komme herover, men det får jo endda være med den skuffelse, når hun da bare snart må blive rask igen, jeg længes så meget efter at høre hvordan hun har det, så hvis ikke I har skrevet, så må I da endelig skrive så snart I får dette, og lade mig vide hvordan det står til.

– I lørdags aften kom jeg her til Margrete, hvor jeg nu sidder og skriver dette, igår fulgte vi ad til Pedersker kirke, en 1½ mil, herfra, det var rigtignok nyt for mig at komme til kirke, jeg var rigtignok glad ved at høre den præst, det er længe siden jeg har hørt noget så godt, Marius Jensen er også *en*, om ikke den bedste præst på Bornholm. I går eftermiddag besøgte vi så to piger, som jeg kendte fra højskolen, Kristine og Matea Hansen, Kristine har vistnok været derhjemme engang hvis I husker det, det er så fornøjeligt at træffe gamle kendinge. Jeg har nyligt fået brev fra morbroders Margrete, hun lod til at være lidt forknytt fordi hun skulle så langt væk at tjene hos fremmede, det er ikke så underligt, jeg forstår det så godt. Niels skal jo konfirmeres nu, det blev jeg helt overrasket ved at høre, jeg skriver en lykønskning til ham, vil I give ham den på søndag. Jeg har ikke tid at skrive mere, jeg skal snart til at gå til Østermarie, da jeg skal være hjemme til middag. –

Skriv så snart! En kærlig hilsen til Jer fra Karen.

Gadebygård, d: 11de Maj 1887.

Kære forældre og søskende!

I går fejrede jeg så mit 25-årige »Jubilæum« som Hans udtrykte sig, ja det kan nok være det regnede med breve igår, som jeg ikke har kendt mage til før. I mandags aftes fik jeg Eders breve hjemmefra, som I får rigtig megen tak for, det var så længe siden jeg havde hørt fra Jer, og det var dobbelt velkomment. Niels får tak for parpiret og kærtet, det sidste blev beundret, det var også smukt, jeg fik nu fire foruden det.

Det var godt jeg fik Eders brev dagen før, da jeg fik så mange igår, et par til i dag. »Bedstefar« kom i aftes og sagde han havde noget til mig, og så trak han fem breve op ad lommen, og i somme

af dem var der et par stykker. Jeg fik nu brev fra Hans tilligemed en pæn lille bog, et bind Evalds digte, som jeg blev rigtig glad ved at få, o og tænk Jer så, inden i lå skrevet et vers, til min ære, forfattet af Hans, der stikker nok en poet i ham. Så fik jeg brev fra Birte, og derinden var både brev fra Ejsing, Niels N., Lars Jensens Margrete og Ane Kirstine. Så fik jeg desuden fra Johanne Marie, og så herovre fra fik jeg fra Margrete og Kristine Hansen fra Pedersker. Det blev i alt 10 siger og skriver 10 breve, det var nok ikke for intet at jeg fyldte 25 år, mens så mange mennesker kunde huske på mig. Jeg har rigtignok ingen breve fået i langetider, men nu kom det på engang altsammen, og godt er det at have gode venner, som husker lidt på en. I går morges fik jeg en lille overraskelse her, da jeg havde malket og kom ind i vort kammer stod Glahns billede på bordet i en smuk udskåret ramme, det var en af karlene som havde udført det, han er så dygtig dertil, og jeg havde engang ønsket at få ramme om Glahn,²⁹ så kom den lige dumpende. Ja jeg vilde ønske jeg havde billede af Jer alle derhjemme, så skulde I stå ved siden af. Kunne I ikke bestemme Jer til at blive fotograferet engang i sommer? det kunde rigtignok være fornøjeligt at få Jer herover. Lille Dagmar kan jeg da snart vente at få, jeg længes efter at se hende, kan hun sine noget nu? Lille Gunnar her, som kun er 5/4 år har længe kunnet sige alt, men det er også en dygtig »horra«. – Men det var fødselsdagen jeg ikke blev færdig med, vi havde da lidt gilde, jeg gav Chokolade, og *vor Mor* gav æbleskiver dertil, og det var helt fornøjeligt.

Ja iaften kan jeg ikke skrive mere, jeg er så søvnig, jeg sov så lidt sidste nat, imorges var vi oppe kl. 3, vi har bagt idag, ja nu er jeg snart inde i den ædle bagekunst, idag har jeg sat brød ind for første gang, det var en varm tur. –

Nu kommer Margrete jo så hjem i Pintsen, så skal jeg sende nogle friske hilsener med hjem, kunde jeg bare selv tage en tur med (ingen afslutning på brevet, antagelig mangler der et ark. D. N.)

Gadebygård d. 19 Juni 1887.

Kære forældre og søskende!

I søndags var jeg i Bodilsker hos Margrete, og fik så mange hilsener hjemmefra tilligemed andet godt, ja pandekagerne fik jeg alligevel

ingen af, dem havde Margrete set sig nødsaget til at gøre lyst med, da de ikke kunne holde sig så længe.

Jeg kom jo ikke til Nexø den aften, som vi havde bestemt, og Margrete kom jo først dagen efter, det var jo kedeligt, at skibet gik fra hende. Moder får nu tak for pandekagerne alligevel, samt garnet og andet mere, hvor det er godt at have et hjem der tænker kærligt på en, når man er så langt borte. Margrete sagde da hun gav mig garnet; ja Du kan sagtens, Du har en moder der kan lave det til dig, stakkels Margrete, hun har nok tidt følt savnet, vel mere før end nu. Det er da kedeligt at lille Dagmar ikke kan sige noget endnu, bare hun dog lærer at tale. Jeg venter da snart på at få hendes billede.

Jeg får vel at vide hvor mange kyllinger og ællinger der bliver? I kan tro jeg har en rigtig trop at passe, af alle sorter, vi havde 39 små ællinger, men så i søndags aftes var jeg jo ikke hjemme, de andre havde ikke fået dem ind alle, og så om natten havde ræven taget en kalkunsk høne med 11 ællinger. Det var jo kedeligt, da særligt for hønens skyld, da de er så kostbare. Vi har også en dusin små kalkunskyllinger, det er nogle vanskelige fyre, de tåler hverken dug eller solskin, og fint skal de leve, der er nogle stykker døde. – Så er her jo flere kuld hønsekyllinger, jeg ved knap rede på det alt sammen, det tager megen tid at passe al det småkræ, men når bare ikke der er for meget uheld dermed, så er det alligevel fornøjeligt.

Vi har travlt, men det har jo alle mennesker om sommeren, og det har I vel hjemme også, nu har I slet ingen og hjælpe Jer? Vi har begyndt at gå lidt i roerne, Anna og jeg, men vi kan næsten ikke undværes her hjemme fra, Olivia væver jo, og så skal vi gøre en del af hendes arbejde, for at hun kan få lidt ro dertil.

Jeg har også prøvet at væve, da slå lidt i, men der hører jo mere til at kunne sætte en væv op. Ja bornholmerne ere rigtignok husflidsmennesker, de laver alt selv, hvad de skal bruge. Ja jeg har ikke tid at skrive mere, det er kun så lidt, men jeg skal ud og malke, det er gået over tiden. Niels får så mange tak for bogreolen, idag har jeg stillet den op, den er fuld af bøger, når jeg samler alt sammen. Jeg hører vel snart fra Jer, – den 22 skal Hans jo begynde på eksamen, bare det nu må gå ham godt, Ejsing skrev at han håbede det gik ham godt. Kærlig hilsen til Jer alle fra Karen.

Hils morbroders, hvordan har gamle Mormor det? Jeg hører aldrig noget om hende.

Mandag aften d: 26. – 1887.

Kære forældre!

Ja I skal da også have et par ord, nu har jeg skrevet tre breve og er ganske træt, det er ikke let at få skrevet så meget på en gang; tilmed når det næsten er fra et sted eller i en familie, men hver vil jo have noget for sig, ellers får jeg vel intet igen. Nu er det snart længe siden, jeg hørte fra Jer hjemme, jeg tænker Fader fortæller mig snart lidt om hvordan sæd og roer og alt står der hjemme i sommer, ti det lever jeg jo i her. Vi har det rigtignok travlt i denne tid, denne store høhøst som her er optager næsten al vor tid, kløverhøsten er vi færdig med, men så enghøsten den tog tid, vi begyndte vel for tre uger siden, og bliver vel næppe færdig før rughøsten skal begynde. Det er jo ellers særdeles godt høstvejr og det hjælper jo noget. Vi har ellers fået regn jævnt hen, sæden står så udmærket, så det bliver nok en god høst.

Det er ellers så underligt som skik de har her på at høste, det er så vidt forskellig fra de sællandske, ja en får rigtignok noget at se ved at rejse så langt bort, det er ellers fornøjeligt at høste eng, det har jeg aldrig prøvet før. Hver eftermiddag omtrent er jeg ude, så jeg er rigtig brunet af sol og vind. Her er så kønt, at komme i marken, her løber en Å tvers igennem den med eng og skov på siderne, hist og her er der klippepartier i Åen.

Margrete og jeg har talt om at hendes Fader og min Fader³⁰ skulde tage en tur herover og besøge os, det ville blive en lysttur for Jer.

I vilde vide om jeg kom hjem til vinter, jeg har jo tænkt noget derpå, men kan alligevel ikke sige det for bestemt endnu, Karoline vilde gerne have jeg skulde blive her, jeg er ellers anvist en fordelagtig plads i nærheden af Åkirkeby, af Margrete, jeg har fået brev fra manden der på gården også, jeg skulde være mejerske der, men jeg har ikke rigtig mod til at begynde på et fremmed sted herovre, her er så meget med folkestuer og slige ting. –

Det ville vist ellers være lidt fremmed at komme hjem til Sierslev igen, der er så mange væk, gifte, og nogle ere døde af dem jeg holdt mest af, men hjemme hos Jer ved jeg da alt er uforandret. Hils Faster Ane, jeg har fået brev fra hende en gang i sommer. Nu er jeg så træt og søvni, undskyld min dårlige skrift, kærlige hilsen fra

Karen.

Gadebygård,: den 20 Oktober 1887.

Kære Forældre!

I venter vel på at høre lidt fra mig, det er også snart længe siden jeg skrev hjem, men så var Birte Marie herovre, og jeg fik friske hilsener hjem. Jeg har tøvet så længe med at skrive, fordi jeg vilde helst være på det rene med enten jeg kom hjem eller ikke, men endnu er jeg om-trent lige klog. Vi talte jo om ifjor da jeg var hjemme, om at jeg kom hjem til vinter, det var også min mening, og jeg har sagt dem det her, men nu stiller det sig så, at de mangler en pige til at passe mejeri i vinter, de har nu været så meget i lav med mig om at blive her, jeg ved næsten ikke hvad jeg skal, jeg er jo glad ved at være her. Karoline har altid været så god mod mig, og det gør mig lidt ondt for hende, når hun er sådan stedt i forlegenhed, men på den anden side, så længes jeg jo også efter at komme hjem, det er så langt borte og så længe at være væk, at tænke sig $1\frac{1}{2}$ år uden at være hjemme engang, og så er der jo også det, at hvis Birte Marie rejser ud, så forstår jeg jo, at I er så *ene* derhjemme, og vi slet ikke kunne hjælpe Jer, men hvis jeg bliver her, så vilde jeg have lov til at rejse hjem hvis der kom noget ivejen, eller I blev syge, men det vilde jeg da ikke håbe skulde ske. Det har jo længe været min hensigt at komme hjem et halvt års tid, men skulde jeg jo så atter ud at tjene, stundom bliver jeg træt af arbejdet, men det gør jo intet da jeg Gud ske lov er rask, men sommetider bliver jeg træt ved den tanke altid og altid at skulle tjene andre, altid bøje sin vilje under andres, og så tænker jeg, havde I bare havt så meget derhjemme, så der kunde været nok for en at hjælpe til med, men det kan jo ikke blive anderledes, jeg har jo heller ingen grund til at klage, havde alle der har måttet tjene for deres brød, bare havt det så godt, som jeg, da havde det ingen nød, jeg har jo altid været i gode hjem, og truffet mennesker, som jeg har været glad ved at være sammen med, fået lejlighed til at leve mig ind i forskellige forhold, eftersom de møder en.

Ja nu må jeg vist slutte for i aften, kl. er mange, og imorgen skal vi have høstgilde, så skulde vi helst lidt tidligt op. — —

— — —
d: 22. —

Så fik vi da hast på det høstgilde, og det gik meget godt. Vi fik Risengrød og Klipfisk til middag, steg til aften osv. Om aftenen spillede Johan og vi dansede på salen. Jeg valsede med de gamle mænd,

DAGMAR NIELSEN

Gadebygård 1896 eller 1897 (?), foto. Gunhild Rasmussen, Svaneke, har identificeret de 34 af de i alt 40 tilstedeværende således:

Fra venstre til højre siddende: Peter Smidt med Gunnar S. – Gudrun Bøgeskov – Knud Bøgeskov – Ragnhild Bøgeskov.

Første række fra venstre: ? – Madsine Pedersen – ? – Karoline Smidt med Astrid S. – Asta Bøgeskov – Ingeborg Bøgeskov – ? – ? – Hansine Funk – Margrethe Nielsen – Bolette Jensen med Gudmund Jensen – Karoline Bøgeskov med Haakon B. – Bedstefar Thorsen (Karoline Bøgeskovs far).

Anden række fra venstre: Julie Pedersen – Anine Hansen – Oliva Hansen – Thor Bøgeskov – Laurensine Faarbæk.

Tredje række fra venstre: ? – Andreas Dam – Mathias Dam – ? – ? – Jens Kr. Faarbæk – Jørgen Hansen – Anton Nielsen – Theodor Jensen – Johan Bøgeskov med Sigrid B. – Kristian Rasmussen – Karen Rasmussen – Albine Hjorth – husbestyrerinde hos Thorsen.

det var meget fornøjeligt, jeg kommer heller aldrig til den slags idrætter nu tildags. I dag har vi travlt med at gøre i orden igen, jeg skulde bare skrive disse par ord for at få brevet afsted idag. Jeg vilde gerne snart høre fra Jer, – hvis de nu ingen pige kan få her, har I så noget imod at jeg bliver her i vinter?

Jeg synes ikke godt jeg kan rejse så længe de ingen har fået, men Karoline har skrevet til en, men ikke fået svar endnu, måske hun nok kommer.

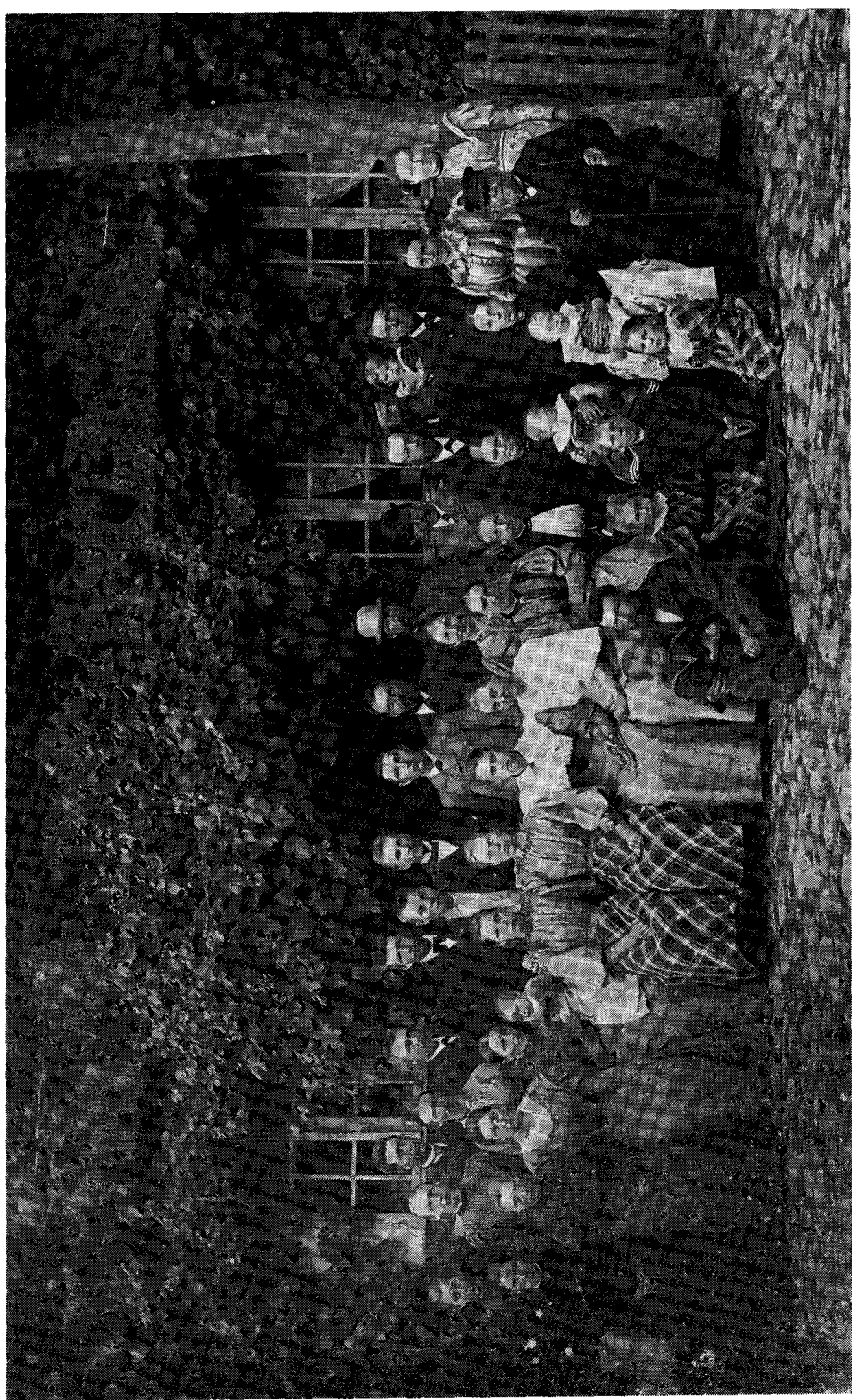
Hils hvem der bryder sig om en hilsen, så får I alle derhjemme en kærlig hilsen fra Karen.

Jeg har været til efterårsmøde på højskolen en dag fornylig, om formiddagen var vi til alters i kirken, det var jeg glad ved.

Gadebygård d: 19 December 1887.

Kære Forældre!

Jeg har ventet brev fra Jer, og I har måske ventet på at høre fra mig eller rettere at se mig i egen høje person. Det var jo min hensigt at komme noget før, men da jeg så kom hennefra Margrete vilde de gerne have jeg skulde blive her lidt og have Olivias plads, medens hun vævede et stykke tøj, det gjorde jeg så, men nu skulde jeg jo tænke på at rejse, når jeg vilde hjem til Juleaften. Johan har lovet at køre mig til Rønne, det bliver nok på *Torsdag*, Torsdag nat går

Dampskibet derfra, men så kan jeg jo ikke komme fra København om Fredagen, før med aftentogene, det bliver nok med det sidste, da godstoget er så kedeligt at rejse, det kunde jo hænde at jeg blev i København om natten hos Tora Ipsen,³¹ så jeg ikke kom før Lørdag middag, jeg plejer jo ikke ellers at melde min ankomst så højtidelig, men jeg vilde være Niels taknemmelig om han vilde komme ned til stationen og hjælpe mig at bære lidt tøj. I skal nu slet ikke sidde og vente på mig. Idag er vejret nogenlunde, men det kunde jo hænde at det inden Torsdag tog sådan på at storme, så turde jeg ikke vove mig ud på de urolige bølger, men så fik jeg jo vente her Julen over. – Hvordan mon I ellers har det hjem-

(Her er brevet brat sluttet af. D. N.)

– – –

– Og med disse breve fra Karens ophold på Gadebygård, Bornholm, slutter jeg afskrivningen af de guldne skrifter fra 1880-erne.

Dagmar Nielsen
Sigerslev, Stevn.

Efterskrift

Karen Rasmussen døde i 1941, og stedtes til hvile ved siden af sin mand, Kristian Rasmussen, og sønnen Henrik, i nærheden af datteren Ædelborgs grav på Østermarie kirkegård, dér, hvor også Bøgeskov'erne fandt deres sidste hvilested.

Forfatteren af disse linier besøgte i 1975 for første gang Bornholm, og opsøgte da Karen og Kristian Rasmussens grave. Tænkte på dem dernede. Så for sig den lange kæde af mennesker famlende bugte sig fremad, den ene efter den anden, hver i sin personlige dragt, hver med sit lys over navnet. Nogle af lysene brænder endnu klart, andre er kun dunkle, andre igen er ikke mere at se. Men *alle* brændte de i hvert sit tilmålte spand af år, som den stevnske pige, Karen Rasmussens navn lever i de efterladte børn og børnebørns minde.

– Når mennesket bliver ældre mærker det, at dets solidaritet begynder at hælde mod det forudgangne. Som Andr. Hansen skriver i et digt:

BREVE FRA TUSMØRKET

Når sol går i bjerge
og aftendug falder,
når dagslarmen tystner,
og stilheden kalder –

– da stiger af dybet
en skare af minder,
da nærmes det fjerne,
det nære forsvinder,

da lysner det dunkle,
og gåderne klares,
og perlen i agerens
muld åbenbares.

Dagmar Nielsen, Sigerslev.

NOTER

Dagbogen fra Bornholms Højskole.

1. »Han og Hun«: fortælling af forfatteren og teologen Kr. Janson, f. i Norge 5. maj 1841. Ifølge Højskolebladet 1881 optager kvindens placering i samfundet og hjemmet, og som ligestillet ægtefælle, sindene stærkt i disse år. Ibsens »Dukkehjem« nævnes ofte i debatten, Hostrups »Eva« ligeledes, og her altså Kr. Janson, som i »Han og Hun« lader studenten sige til Agnes: »De savner en jævnlig i varme, i følelser, én, som dog kan stå noget højere, så han kan lede, styre, og klare Deres tanker.« — I samme fortælling siger studenten: »Hun må være min jævnlig i ånd og sandhed. Hun må kunne følge mig, hvor jeg går, ikke alene til bordet, men til kirken, hele verden rundt, så vide som tankerne vanker« — »Så stande de højt forskjellig hver, men dog hinanden så ganske nær.«
Nævnte afsnit, der er nøglen i »Han og Hun« har uden tvivl været læst op af Karoline Bøgeskov hin morgen i maj (6. 5. 1882).
2. Margrete Jensen fra Mosegård, datter af Karens farbroder Jens Jensen.
3. Birgitte Bøgeskov, gift med Ludvig Bøgeskov.
4. Egede Glahn, Stiftsprovst i St. Heddinge, Karen Jensens konfirmationspræst.
5. »Farmoder« er identisk med »Ane Lars Jens«, den gamle kone på Espekær, hvor Karen tjente i 6 år hos sin faster Kirsten og dennes mand, Lars Jensen. Iøvrigt en hård kvinde, som gjorde det strengt for både svigerdatteren og gårdens tyende. Hun boede i et lille hus ved gården. »Gav

tit os piger et skrab-ud, når vi bragte mælk til hende, og hun blev da også en ensom kvinde på sine gamle dage...« fortæller Karen.

6. »Arne« er skrevet af Bjørnstjerne Bjørnson.
7. »Altid frejdig, når du går« er skrevet af Chr. Richardt, præst bl. a. på Stevns.

Breve fra Østermarie Folkehøjskole.

8. Karen Jensen fortæller at de er 25 elever på skolen, men ikke, hvor samme elever er fra. Men i Højskolebladet 1881 oplyses det, at Øster Marie Folkehøjskole på Kvindeskolen i sommeren 1880 har haft i alt 25 Læringer. Deraf var 3 fra Vendsyssel, 2 fra Sjælland, 1 fra København og 19 fra Bornholm.
9. Birte Marie er Karens søster. Blev i 1890 gift med tømrer Niels Nielsen i Sigerslev, farfar til forfatteren Niels E. Nielsen, som i dag bor i slægtens gamle hjem i Sigerslev.
10. Margrete Iversen fra Ivergården i Sigerslev, Karens kusine.
11. Hans Jensen, Karens bror, der senere blev lærer i Hellested på Stevns.
12. Lars Jensen, gårdejer i Sigerslev, gift med Karens Faster Kirsten.
13. Mads Iversen, Karens elskede morbroder, som kom meget i hendes hjem, og iøvrigt var en begavet mand, forud for sin tid og noget af en foregangsmand og fører for sin by og egn. Han døde, medens Karen havde plads på Gadebygård, og hendes sorg står tydeligt at læse i brevet til hjemmet og forældrene.
14. Ejsing var lærer i Friskolen i Sigerslev. Begyndte skolen i Mosegårds

BREVE FRA TUSMØRKET

storstue, hos Karens farbroder Jens Jensen. Den gamle aftægtsmand på gården, Karens farfar Jens Nielsen, kom tit ind og hørte på Ejsing og børnene, når de sang, fortæller Karen. Siden slog 4 af byens gårdmænd sig sammen om at bygge »rigtig« Friskole, og her fik Karen sin skolegang.

15. *Margrete* Nielsen fra Tømmerstedet, senere lærerinde i Boelsker på Bornholm. *Johanne* Nielsen, en søster til Margrete, senere gift med Magister Morten Porsild, Disko, Grønland.
16. Henrik Jensen, Parcellist i Sigerslev, født 1830, gift med Ane Iversen, født 1839. Ægteparret havde 5 børn, hvoraf Karen var den ældste.

17. Når brevskriveren her sætter baptisterne i forbindelse med Møller, foreligger en misforståelse fra Karen Jensens side, som naturligt kan forklares ved hendes kortvarige bornholmsophold da.

Hans Christian Møller (1834–1907) er stifteren af Luthersk Missionsforening. Efter i 1860 at være blevet grebet af pastor Tranbergs vækkesprædikener og være blevet dennes hjælper, havde han 1864 modtaget ordination i København af fripræsten N. P. Grunnet, hvorpå han virkede som lægprædikant. 1868 fulgte bruddet med Tranberg og Møller stiftede nu »Bornholms Forening til Evangeliets Fremme«, der det følgende år – da hele landet blev Møllers virkefelt – ændrede navn til »Luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme i Danmark«. Dennes medlemmer kaldtes senere »Møllerianere« eller »de Møllerske« eller – uden for Bornholm – blot »Bornholmerne«. (Der henvises herom til H. Sonne Kofoed og N. C. Stangegård: *Klippeøens Mænd*, 1948, pp. 112 f, hvor også supplerende litteratur er anført).

Baptisterne er senest skildret af Erik Løvind Andersen i Bornh. Sml. 1976,

række II, 11. bind, pp. 134 ff, hvortil ligeledes henvises.

Red. anmærkning.

18. Karen fik *ikke* den omtalte plads. Rejste i stedet i plads i Tommestrup på Stevn, hvor hun tjente til hun nogle år efter tog plads som mejerske på Wittenbjerg, hos bonden Niels Pedersen og Petra Pedersen.

Fra Gadebygård.

19. Bornholm kaldes i de islandske Sægaer Burgundarholm, i Valdemar's Jordebog Burgundæ-, Burghænde- og Borghundholm. – Navnet kommer vistnok af Borg, et højt, af naturen befæstet sted, og Holm: Ø.
20. Ane Marie, Karens kusine fra Mosegård, 20 år, faldt i åben brønd og druknede, medens hun tjente på en gård i Vedskølle ved Køge.
21. Karens bror, Niels Jensen, senere bogbinder i København.
22. Karens lillesøster Dagmar Jensen, der siden blev gift med Fr. Jensen fra Mosegård, der var fætter til hende. Sammen overtog de Dagmars barndomshjem, det lille parcelliststed i Sigerslev, købte mere jord til og opførte flere bygninger.
23. Foverskov var forstander 1885–93.
24. Karen Marie Jørgensen, enke efter Karens morbroder Mads Iversen, Sigerslev.
25. Margrete Iversen fra Ivergården i Sigerslev, datter af Mads I.
26. Karoline Bøgeskov.
27. Til »de møllerske« og baptisterne henvises til note 17.

Irvvingianerne er navnet for medlemmer af Den katolsk-apostolske kirke, der ofte benævnes efter dennes stifter, den katolske præst Edward Irving (1792–1834). Denne kirke kom i 1850'erne til Danmark (se nærmere herom E. Molland: *Konfessionskunnskap*, Oslo 1961, pp. 149 ff). At Bornholm også hurtigt er blevet virkefelt for dens mission er

BREVE FRA TUSMØRKET

der næppe nogen grund til at betvivle.

Grunvianerne bærer navn efter Grunnet, dvs. den fripræst N. P. Grunnet, der 1864 ordinerede Møller, som dog senere brød med ham (se herom note 17). Der foreligger altså ingen sammenblanding med grundtvigianere.

Red. anmærkning.

28. Margrete Nielsen, søster til Niels Nielsen, Tømrethuset i Sigerslev. Hun var i sine pigedag ofte syg.

29. Stiftsprovst Egede Glahn. Storehedinge. Den i det foregående nævnte Karl, der havde udført rammen, blev senere hendes mand (oplyst ved datter, Gunhild Rasmussen, Svaneke).

30. Tømterm. Chr. Nielsen og parcellist Henrik Jensen, begge Sigerslev.

31. Tora Ipsen, Bornholmer, var barnepige hos Karoline Bøgeskov. Har nok på et tidspunkt haft plads i København.

150 ÅR MED AMATÖRER I RØNNE THEATER DANMARKS ÄLDSTA TEATER I BRUK

Af Ewy Palm-Andréasson

INDLEDNING

»Poesin måste göras av alla« – citatet av den franske författaren Lautréamont kan stå som överskrift till en liten dansk amatörteater som strävat med sin »poesi« i 150 år.

I skiftet 1700–1800 drabbades Danmark av »den store teatergal-skab«. Teateraktiviteten hölls vital i några årtionden, sedan övergick det till att bli en amatörteaterföreställning någon gång om året för välgörenhets skull.

Men i Rønne på Bornholm finns en amatörteater som behållit sin livskraft i 150 år. Rønne är den största staden på ön – i dag drygt 15.000 invånare – i början på 1800-talet ca. 3000. Och här föddes teateridén ur ett enkelt fastlagsnöje.

Tyvärr blir det under 1800-talet endast det högre borgerskapets teaterframträdanden och mödor vi får följa – historien är ju ofta deras – med 1900-talet blir det mer demokratiserat.

Dilettant kallades 1800-talets teateramatör, men det var ett ord med god klang på den tiden. Rønne dilettanter byggde sig en egen teater 1823 – de har haft bekymmer med ekonomi, administration, repertoar, publik och sig själva, men mest glädje tror jag, av sin verksamhet.

Min önskan har varit att inte enbart presentera materialet om Rønne dilettanter kronologiskt, utan att framställa det så överskådligt som möjligt, och insatt i sammanhang med uppkomsten och utvecklingen av den samtida amatörteatern i Danmark. Därför har jag dels gjort en indelning i 4 huvudavd. dels tagit med ett kapitel om amatörteatern i Danmark under 1800-talet.

Gränserna mellan de 4 huvudavd. har vuxit fram under arbetets gång.

1/ 1823–1850, tiden mellan teaterns nybyggnad och ombyggnaden.

2/ 1850–1890, uppblomstringstiden i teaterarbetet och fram til nedgångsperioden.

3/ 1890–1920, nedgångsperioden.

4/ 1920–1973, återupptagandet av teaterarbetet och tiden fram till det amtskommunala övertagandet av teatern.

Varje huvudavd. är i sin tur uppdelad i 5 olika kapitel: Teatern, Ekonomi, Administration, Repertoar och Skådespelare.

Före varje huvudavd. redovisas för de källor som ligger till grund för resp. avd. Genom tidsangivelser och orienterande uppgifter hålls kontakten med dessa källor, utan att det hela tiden hänvisas till dem med notanvisningar. Övriga källor redovisas med vanligt notsystem.

Numera förvaras allt material om teatern i arkivet på Bornholms Bibliotek. Under mitt arbete var det ännu utspritt på olika håll – på Bornholms Museum, i bankfack, i ett provisoriskt arkiv under teaterns scen, samt privat hos olika medarbetare vid teatern.

Förutom material som protokoll, räkenskapsböcker, repertoar-uppteckningar m. m. har jag haft tillgång till en unik bok, Sören K. Kabells: *Dilettantcomedien i Rønne, Dens første 75 Saisoner*. Dr. Kabell, som kom med i amatörteaterverksamheten 1872, blev genast en betydande person både som aktör, regissör och styrelsesmedlem. Till Rønne teaters jubileum 1893 hade han avslutat arbetet med sin bok, som var handskriven i ett exemplar.

Impulsen till att skriva denna bok fick Dr. Kabell av bröderna Adolf och Jørgen Curdts. Dessa kom med i teaterarbetet på 1840-talet och slutade först i början av 70-talet, då Dr. Kabell kom till Rønne. Bröderna Curdts' far, Johan Curdts, hade varit med redan 1818 när dilettanterna började spela teater. Av Adolf och Jørgen Curdts fick Dr. Kabell övertaga uppteckningar som de gjort av repertoaren från dilettanternas första tid fram till 1870. Dessutom fanns de flesta rollbesättningarna antecknade. Dr. Kabell fann även alle räkenskapsbilagor bevarade från säsongen 1825–26 fram till vad han kallar »vår tid« i sin bok, dvs. 1873. Dessa bilagor är nu alla försvunna, varför Dr. Kabells bok är en viktig källa för räkenskaperna under 1800-talet då han till stor del redovisar bilagorna i den. För övrigt tar Dr. Kabell upp teaterbyggnaden, administrationsproblem och ekonomi m. m. som rör de 75 årens dilettantverksamhet.

Dr. Kabell var omgiven av människor som ännu mindes de första årtiondena i teaterarbetet, och han blir därigenom en andrahandskälla när han för vidare vad de har berättat. Från 1872 är han själv den bästa källan genom sin nära kontakt med allt som rörde dilettantverksamheten. Dr. Kabell hade också ett stort personhistoriskt intresse

och förde in upplysningar om de spelande i boken och klistrade även in foton av dem. 1906 utgavs i *Bornholmske samlinger*, 1 bind, en av Dr. Kabell själv författad koncentrerad sammanfattning av hans bok. Det finns en kladd till boken som jag också använt mig av. Böckerna överensstämmer i stort sett.

Dr. Kabell var en stark personlighet, vars ord om Rønne teater är kungsord för alla som är intresserade av teatern. Även jag är imponerad, både av det arbete han lagt ner i sin bok, och av hans insats med och för dilettanterna i årtal. (Han var ungtkarl). Men han inbjuder ibland till polemik genom sina ofta mycket bestämda uppfattningar.

I Repertoarbilagan, Bil. V, har jag gjort en förteckning över de pjäser som uppförts på Rønne teater 1818–1973. När det gällt de ibland ofullständiga uppgifterna i repertoaren vad gäller pjäs- eller författarnamn, har jag haft stor hjälp av *De Københavnske Privat-teatres Repertoire*, sammanställd av Lauritz Swendsen, för åren 1847–1906, samt 1907–1919.

Betydelsesfullt har också varit tillgången till bibliotekets press arkiv. Den första tidningen på Bornholm, Bornholms Avis, började utkomma 1828. I Bil. V, finns också en uppteckning av de resande teatersällskapens besök från 1823 till ca. 1920.

För mig har det tagit mycket tid att via allt material »bli insläppt i teatern» och lära känna alla dem som lagt så mycket av sin fritid där under 150 år. Det är med ett visst vemod jag lämnar dem – men med en önskan om god fortsättning i arbetet för en medveten amatör-teater.

Tack till de medverkande vid Rønne teater, till Bornholms Museum och Bornholms Bibliotek för visad vänlighet.

Amatörteaterns utveckling i Danmark 1700–1800 talet

Materialet till detta kapitel har jag hämtat ur »Bidrag til belysning af amatørteaterforhold i Danmark» av Karsten Biering. »Den store teatergalskab» av Kaj Nielsen, »Komedianter og skuespillere» av Gunnar Sandfeld samt »Thalia i provinsen» också av Gunnar Sandfeld.

»Den store teatergalskab» kallas i Danmark tiden 1770 till ungefär 1830. Då bildades dramatiska sällskap på många platser i landet och

bedrevs en febril amatörteaterverksamhet. Det började i Köpenhamn, dit upplysningstidens tankar hade nått. Man träffades efter engelsk förebild i klubbar och diskuterade politik och kultur. Efterhand utvecklade dessa klubbar olika huvudintressen t. ex. musik eller litteratur eller ägnade sig åt dramatisk verksamhet. Snart fanns det ett 20-tal dramatiska sällskap och klubbar som huvudsakligen ägnade sig åt att spela teater. Mest berömt blev »Borups selskab« som bildades 1780 och hade författaren och dramaturgen Knud Lyne Rahbek som främsta kraft. Medlemmarna i samtliga klubbar, oberoende av intresseriktning, bestod av det ledande borgerskapets män och de främsta inom litteratur och konst. Det var mycket viktigt att ha en god vandel och ett gott anseende. Borgardyd och filantropi hörde också ihop, och man höll sig med fattigkassor dit klubbmedlemmarna gav en avgift. Damer var ej tillåtna som medlemmar, åtminstone inte i början, och det fick den naturliga konsekvensen att alla roller utfördes av män i klubbar med dramatisk aktivitet.

De dramatiska sällskapen, som också kallades »Privattheatre«, hade inga teaterlokaler att spela i, utan fick inrätta sig så gott det gick i t. ex. lägenheter, på vindar e. d. Till att börja med spelade man endast för den egna kretsen, men så småningom inbjöds också utomstående mot att de betalade inträde. Detta uppskattades inte av Det kgl. Teater som hade monopol på offentliga uppföranden av skådespel i huvudstaden. 1817 utgick en kunglig resolution som ytterligare underströk denna monopolställning, och de dramatiska sällskapens verksamhet mot betalning upphörde. Undantag var när man spelade för välgörande ändamål, vilket ofta skedde eftersom det hörde ihop med tidens humanistiska ideologi. Spelglädjen var stor trots primitiva lokaler och motståndet från Det kgl. Teater, där dock skådespelarna hade det bästa förhållande med sällskapens amatörer. Så spelade t. ex. flera skådespelare med i »Borups selskab« på onsdagarna då det var stängt på Det kgl. Teater.

Traditionen att spela amatörteater vid festliga tillfällen hade börjat redan vid slutet av 1600-talet i Frankrike, där hovet hade infört det. Sedan följde det övriga Europa efter, och från hov och adelskretsar spred sig seden att spela amatörteater till borgerskapet. I Köpenhamn kom teaterintresset att utvecklas i samband med de uppväxande klubbarnas festsammankomster. Men där, liksom i det övriga Danmark dit den dramatiska aktiviteten spred sig, växte »den stora teatergal-

skab« ut ur det tillfälliga festarrangemanget och blev ett självändamål.

Odense som rikets andra stad följde tätt efter Köpenhamn och fick dramatiskt sällskap 1789. Det blev det första av betydelse utanför huvudstaden, och initiativtagare var den dramaturgiskt kunnige redaktören Chr. H. Iversen. Men adeln i Odense ville hellre ha ett tyskt teatersällskap till staden och det dramatiska sällskapet upphörde 1794. Det återuppstod vid ett par tillfällen under början av 1800-talet, men hade inte den livskraft som många av de andra provinsstädernas sällskap liade. 1795 lät några borgare i staden bygga en teater som blev spelplats för både tyska och danska ensembler. Men Odense visade sig vara en för liten stad för att kunna hålla en fast teater, och det blev i stället de kringresande danska teatersällskapen som efterhand växte upp, som fick glädje av teatern.

Helsingör hade också ett dramatiskt sällskap, efter vad man vet, så tidigt som 1793. Genom aktieteckning byggde man sig en egen teater 1817. Denna teater finns nu återuppbyggd i »Den gamle By« i Århus, efter att ha tillbringat sin sista tid i Helsingör som biograf. Återinvigningen skedde 1961.

Efter 1800 spred sig teatermanin på allvar ut över landet. Århus och Ålborg fick dramatiska sällskap 1800 resp. 1808. Även i dessa städer byggdes tidsenliga teatrar av sällskapen själva, avsedda för deras egen amatörverksamhet först och främst. Förteckningen kunde göras lång över alla de platser där dramatiska sällskap växte upp denna tid, såväl i städer som på mindre orter. Vid starten fick man ofta nöja sig med tillfälliga lokaler, men målet var att få en lokal, speciellt inrättad för teater. Även om man inte kunde bygga sig så fina teatrar som i de ovan uppräknade städerna, lyckades de flesta sällskapen inrätta sig uppåt, bort från den första tidens stall, kornmagasin o. d.

Medlemmarna i landsortens dramatiska sällskap utgjordes, som i Köpenhamn, av det borgerliga toppskiktet. Främst kom ämbetsmännen och de största köpmännen på orten. Konst och litteratur var dåligt representerade utanför huvudstaden, men teologerna var påfallande ivriga amatörskådespelare. De dramatiska sällskapen höll sig med styrelser, lagar och bötesbestämmelser. Spelaktiviteten var stor. Varje föreställning gavs bara en gång med en generalrepetition före. Sceninstruktion i vår betydelse förekom ej, men spelstilen var

mycket statisk. Värre var det med memoreringen. Sufflörens betydelse var stor, men många problem försvann genom den svaga belysningen och publikens positiva inställning. Man spelade »på livet løs« och det var en ganska fantastisk tid innan det blev dags för eftertanke.

De dramatiska sällskapen blev en folkrörelse som kom att möta motstånd och utsättas för kritik. De makthavande tyckte inte om när folket började agera självständigt utan styrning uppifrån, särskilt som det rådde envælde i landet. Redan så tidigt som 1780 utfärdades en kunglig order om noggran kontroll av klubbarna i Köpenhamn, som skulle handhas av polismästaren. Den klubbsskatt som plötsligt drabbade alla klubbar och sällskap 1819 blev också en efterhållande faktor, som i många fall fick ödesdigra följder för en del små sällskaps bestående. Det gällde att få in medel för återuppbyggande av Frue Kirke i Köpenhamn, som skadats vid engelsmännens bombanfall 1807. 2 Rdl. pr. medlem och år tills lånet var betalt, och det blev det först in på 50-talet. Ett slags nöjesskatt, men ekonomin var i de flesta klubbar i förväg dålig.

Moraliskt reagerade naturligtvis också många, särskilt när unga damer började spela med i de dramatiska sällskapen. Man fick bekymmer för kvinnornas dygd.

Er den først tabt, og det maa den nødvendig vaere, naar hun traeder offentlig frem, og hertil kommer en saa utvungen Omgang med forskellige Mandfolk ligefor Tilskuernes Øine, saa ses, at al Blufaerdighed er tabt, og hun gaaer med hurtige Skridt over til at blive fraek.

Detta citat är ur en skrift från 1800-talet av okänd författare, som Kaj Nielsen återger. En prost, Jens Stochholm, tog också till orda och kallade i sin kritik de dramatiska sällskapen »Daarskabs Seminarier til Folkefordaervelse«.

Den kritik som slog hårdast var den som kom från författare och litteraturkritiker. J. L. Heiberg skrev en avhandling »Om Vaudevillens som dramatisk Digtart og om dens Betydning paa den danske Skueplads«, 1826, där han liksom prosten Stochholm byter namn på de dramatiska sällskapen, nu blir de kallade »Theatraliske Fattiganstalter«. Heiberg var hjärtlös mot »sina vänner« teateramatörerna, som gärna spelade hans vaudeviller och därmed gjorde dem kända i landsorten. Några författare kände sig kallade att satirisera de dramatiska sällskapen. 1819 utgav Steen Steensen Blicher *General-*

Rønne Theater bygget 1823. Hörnet av Østergade och Theaterstræde

prøven i Kragehul, och 1827 hade Det kgl. Teater premiär på två komedier i samma anda, dels Henrik Hertz' *Hr. Burchardt og hans Familie*, dels skådespelaren Chr. N. Rosenkildes *Den dramatiske Skraedder*.

Det hade börjat i Köpenhamn och nedgångsperioden för de dramatiska sällskapen visade sig också först där. Generationsväxlingen blev kännbar och de yngre fick efter enväldets upphörande andra intressen. Nu kunde man mer öppet visa sitt intresse för politik och en friare livssyn blev följd. I landsorten gick det långsammare. Men även i de dramatiska sällskapen där blev så småningom speltröttheten märkbar. Dessutom var den dåliga ekonomin en bidragande orsak. Man var trött på den ständiga bristen på pengar. Borgerskapet kände sig också förnärmade över att de lägre samhällsklasserna börjat spela teater. Den som kände sig förmer ville inte se sig i den spegeln. När de professionella teatersällskapen från mitten av 1820-talet började turnera, kunde deras hyror betala teatrarnas underhåll, och så påskyndades avsomnandet av de dramatiska sällskapen. Men för att de dramatiska sällskapen upphörde, slutade man inte helt att spela amatörteater. I stället uppstod sällskapsföreningar som spelade teater

när lusten därtill fanns och nu bara för välgörenhet, t. ex. vid jul för fattiga barns beklädnad. Det mest iögonfallande i förändringen var att man inte längre spelade regelbundet eller hade lagar eller andra bestämmelser. Många nya föreningsformer kom till mot mitten och slutet av 1800-talet, som också tog upp amatörteater på sitt program vid festliga tillfällen. Även i hemmen spelades teater.

I Rönne hölls teatertraditionen levande genom hela 1800-talet. Det hade börjat precis som i de övriga Danmark. Ett dramatiskt sällskap hade bildats, en teater hade byggts och utvecklingsgången hade följts även på andra områden i teaterarbetet. Men när de andra lade av fortsatte den dramatiska aktiviteten i Rönne. Visserligen kändes generationsväxlingarna även där, upp- och nedgång kan noteras flera gånger, men kontinuiteten hölls. Förklaringen är väl främst öns isolerade läge som gjorde de resande teatersällskapens besök färre. Ville man ha teaterunderhållning fick man lov att hålla på. Dessutom fanns ju teatern som hela tiden krävde pengar i kassan för sitt underhåll. Kritik från olika håll tycks inte ha påverkat arbetsglädjen, och de nya intressen som mot århundradets mitt tagit över hos medborgarna i riket för övrigt kom mycket senare till Bornholm. Mod sekelskiftet 18–1900 kom istället kristiden till Rönne teater, och det var mot många odds man lyckades fortsätta arbetet in på 1900-talet.

Hur det började 1818–1823

Adolf Curdts, själv dilettantskådespelare, berättade i en tidningsintervju 1973 om »hur det började«. Hans far, Johan Curdts, hade hört till dem som var med 1818 i Rönne.

Några unga män hade som omvävling till de sedvanliga fastlags-upptågen övat in några scener ur Holbergs *Jean de France*, och den 2 febr. 1818 gått runt till en del »velhavende Borgerfolk« och spelat dem. Detta blev så uppskattat att man ungefär en månad senare uppförde hela Holbergpjäsen på en förhyrd lokal, Madam Wolffsens Sal. Detta initiativ fick ett enormt gensvar av Rönnes högre borgerskap, och redan den 4.4.1818 bildades ett dramatiskt sällskap som fick namnet »Ej blot til Lyst«. 1819 förenade man sig med Klubselskabet »Enighed« och antog namnet »Concordia«.

I januari 1820 flyttade man in i den nuvarande s. k. hörnsalen, som sedan 1872 ägs av Rönne teater, men då var en del av en gammal

köpmannsgård. Där spelade man från jan. 1820 till april 1823, sammanlagt 33 föreställningar, som varje uppfördes, två kvällar då lokalen inte kunde rymma alla som ville komma.¹

Enligt teaterprotokollet hade ekonomin klarats med insamlingslistor, antingen före eller efter föreställningarna. Men från säsongen 21–22 blev det ett gemensamt abonnemangspris på 2 M. Barn och tjänstefolk fick gå gratis på gen.rep. vilket var den första föreställningskvällen, men bara om de hörde ihop med en familj som hade löst abonnemang.

Man spelade ungefär var 10de dag, engagemanget bara växte, men samtidigt »minskade« lokalen, därför tog styrelsen, Arboe, Krumm och Wolffsen initiativet till en ny teater, och det är i den, hösten 1823, som historien börjar. Endast skådespelarna och repertoaren räknas med från första tiden 1818.

Huvudkällor för avd. 1823–1850

(för skådespelare och repertoar 1818–1850)

Protocolbog for Rønne Theater fra 4 April 1818 til 30 Oct. 1869. (Innehåller även repertoarangivelser och biljettinkomster).

Fortegnelse over de paa Rønne Theater opførte Stykker i Tidsrummet fra 4de October 1840 til 27de Marts 1870 tillige med hvert Stykkes Personliste.

Registrant over Rønne Theaters Repertoire 9 Dec. 1838–9 Dec. 1860. »Formentlig forfattet af Adolf Curdts« står angivet utanpå.

Søren K. Kabell: *Dilettantcomedien i Rønne. Dens første 75 Sæsoner.* (1893). Samtliga räkenskapsbilagor från denna tid är förkomna, men Dr. Kabell hade tillgång till dem. Upplysningar som rör räkenskaper, huvudsakligast utgifter, är därför hämtade här, vilket i fortsättningen inte påpekas vid varje tillfälle.

Samtliga dessa källor är handskrivna.

Søren Kabell: *Fra Rønne Dilettantcomédie, de første 75 år.* Bornholmske Samlinger. I Bind, (Rønne 1906). Sammanfattning av hans bok. Tryckt.

Journal over alt hvad som vedkommer Aktie-Eierne i Rønne Theater det s. k. aktieprotokollet. Innehåller inbjudan till aktieteckning, aktieprotokoll, förteckning över teaterns aktier och deras ägare, samt

hur aktierna byter ägare, sista gången 1968. Många aktier har transp. till teatern.

Denna journal är handskriven liksom *Regnskaber fra Saison 1849/50 til 1874/75*. Denna kassabok övertar till största delen protokol- lens uppgift att förmedla biljettinkomster, men utgifterna anges med ett personnamn samt »Regning Nr.» vilket hänvisar till de försvunna räkenskapsbilagorna.

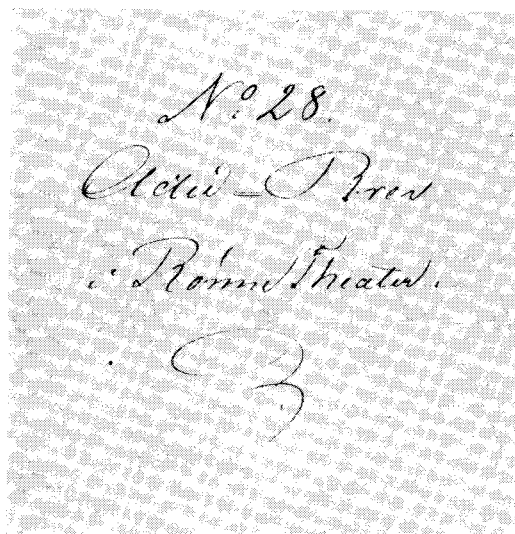
Rapport 1961, Rønne Theaters Restaurering. Utförd ac Ark. H. Engqvist. *Rapport omfattende en gennemgang af bygningens tilstand, redegørelse for bygningshistoriske iagttagelser samt en gennemgang af de forskellige restaureringsarbejder.*

I uppsatsen kallas den Rapport 61. Det är en otryckt källa.

Mynt: 1 Riksdaler (Rdl) = 6 Mark (M). 1 M = 16 Skilling (Sk). 1875 ändrades myntsystemet till kronor och öre. 1 Rdl. blev då = 2 kr. 3 M. = 1 kr. 1 Sk. = 2,12 øre.

Teatern 1823–1850

1823 byggdes teatern i Rønne av det dramatiska sällskapet. Det var en prestation som visar det starka engagemanget och tron på att det nyvaknade intresset för skådespel skulle bestå. Teatrar byggdes i

*Första sidan till Aktiebrev
nr. 28 i Rønne Teater*

andra danska städer också av de dramatiska sällskapen, men företaget att bygga en teater i Rönne verkar ändå djärvt med tanke på att staden var liten och inte särskilt penningstark.

Inbjudan till aktieteckning. Det började med en skrivelse daterad den 15 febr 1823 som inbjöd till aktieteckning i en teater. 7 år tidigare hade i Helsingör byggts en teater på aktier och det är möjligt att exemplet är taget därifrån.² De som tecknar sig för aktier lovas rabatterade biljetter till de kommande föreställningarna. I inbjudan vänder man sig till »saavel Indenbys som Udenbys boende» ... »der yndede tilsigtede Vinterfornøielser«. Undertecknare är »Lohmann. Krumm. Wolffsen. Otto Arboe.« De tre sistnämnda utgjorde styrelsen medan Lohmann står nämnd bland medlemmarna av det dramatiska sällskapet. I inbjudan får man först veta varför det behöver byggas en teater,

... Huset / bør / være saa stort, at deri kan rummes 3—400 Tilskuere, saa at hvert Stykke ikkun behøvede at spilles én Aften ad Gangen, fordi derved spares en stor Del Udgifter Musik, Belysning etc., som nu ere en Følge af, at ethvert Stykke maa spilles 2 Gange.

Det framgår vidare av inbjudan att teatern inte endast skall användas till »Comedier og Concerter, men endogsaa Baller og Conversation«. När det gäller antalet aktier, anses 200 aktier till 10 Rdl. per styck vara tillräckligt till köp av grund och uppförande av byggning. De blivande aktieägarna skall bli ägare till teatern med inventarier, men får inte sälja byggningen eller använda den till annat ändamål än som är bestämt, »forinden Bygningen i 3 paa hinanden følgende Aar har staaet ledig uden at nogen Forening har dannet sig til at opføre dramatiske Øvelser«.

Redan i inbjudan nämns att man har en tomt till teatern på hand. Det var den östra längan av en stor köpmansgård som var till salu för 400 Rdl. I inbjudan framhålls en fördel med detta köp »... saaledes at Skuespilhuset var i samme Gaard som Klubben, og at denne derved erholdt et bedre Locale«. Tydligen har en ny klubb bildats efter den föregåendes sammanslagning med det dramatiska sällskapet. Vad som inte nämns i inbjudan, men som väl alla kände till, var att de sista årens dramatiska verksamhet hade ägt rum i den s. k. hörnsalen i köpmansgården. I en tidningsartikel från 1923 får man en del upplysningar om gården.³ Den fanns redan i början av

1700-talet. På den äldsta stadskartan från ca. 1750 ser man den som ett anseeligt komplex av fyra huslängor. 1753 uppförde den dåvarande ägaren en ny huslänga mot nuvarande Østergade i stället för den gamla. Den s. k. hörnsalen är en del av den. Den gårdslänga som utbjöds till försäljning var alltså från den äldsta tiden och ingen vet riktigt hur gammal den var. Av inbjudan framgår att den bara hade rivningsvärde.

... Hvilket Kjøb vi anse for meget fordelagtigt, fordi de fleste Materialer, Mur- og Teglsten samt en del af Tømmerværket kan afbenyttes til den ny Bygning.

Intresset för att bli aktieägare var stort. Jämför man med förteckningen i protokollet 1818 över det dramatiska sällskapets medlemmar, som var 64 st. finner man att hälften av dem också står i förteckningen över aktieköpare. Av de nytillkomna utgjorde köpmännen den största gruppen. Allt som allt tecknade sig 67 personer ur Rönnesocitén för tillsammans 215 aktier. Byfoged Pingel skrev sig överst bland namnen för det största antalet aktier, 25 st. vilket säkert verkat inspiicerande.

Den teater som byggdes 1823 genomgick senare en utvidgning under 1850-talet som förändrade de ursprungliga proportionerna. En källa till vetskap om teaterns tillkomst och första utseende och senare förändringar är den byggnadsundersökning, Rapport 1961, som företogs av Ark. H. Engqvist inför restaureringen på 1960-talet. Ur den är till största delen följande upplysningar hämtade.

Teaterbygget. »Vi forbinde os herved til at lade Bygningen opføre, indrette og udsire paa efter vor / Formening? / hensigtsmæssigste og mest økonomiske Maade«. Detta löfte i inbjudan blev målsättningen, bra men billigt, och mönstret för det blev korsvirkeshuset, som var så gott som den enda typ av hus som fanns i Rønne, ja på hela Bornholm den här tiden. Även teatern i Lille Grønnegade i Köpenhamn, där Holbergs student-amatörer spelade från 1722 i 6 år, var ett korsvirkeshus.

Först måste den ursprungliga gårdslängan rivas ned och materialet tagas till vara, »... at Bygningen opføres fra nyt af« står det i inbjudan. Men frågan är om något av själva gårdslängan, väggar e. d. bevarades och fick ingå i teatern? Ark. Engqvist skriver i Rapport 61, »Umuligt er det dog ikke, at bindingsværksydermuren langs Theaterstræde kan hidrøre fra en af købmandsgårdens bygninger«. Men i så

fall har yttermuren under tidens gång antagligen utbytts. Säsongen 1877–78 finns en utgift noterad, »Nedrivning og Ombygning af nogle af Væggene ud mod Theaterstræde«.

Det var Rønnes egna hantverkare som byggde huset och trots deras långa erfarenhet av denna byggnadstyp, ställde teatern andra och större krav på den bärande konstruktionen än ett bostadshus av den vanliga typen. Detta klarade man inte av, och Ark. Engqvist påpekar att »konstruktionen lige fra først af har været hasarderet og underdimensioneret«.

Teatern byggdes på bornholmskt vis på en hög granitsockel. Korsvirket framhävdes genom svartfärgning och »tavlorna« kalkades. I dag är teatern kalkad gul, ursprungligen var den ljusröd, enligt konservator. Korsvirkeshus mäts i fack, och teatern gjordes 17 fack lång, (i detta fall motsvarande ca. 25.5 m.) ca. 10,5 m. bred och 4,5 m. hög. Ut mot Theaterstræde tillbyggdes efter hela gatfacadens längd en »hodda«, en låg tillbyggnad som var 2 m. bred och 2,5 m. hög. I denna låg en s. k. »conversationsgang«, samt i den del som svarade mot scenen antagligen skådespelarloger, enligt vad Ark. Engqvist förmodar. Huvudhusets tak fortsatte ned över tillbyggnaden (bil. 1). Utan att göra en extra stabil konstruktion uppförde man alltså en huslånga, som var nästan dubbelt så bred som ett vanligt borgarhus och dessutom mycket högre i tak. Det mest problematiska var att man, för att få tillräcklig höjd i salongen, underlätt att låta bjälkarna som bär taket vila direkt på långväggarna, utan satte fast dem ett stycke upp på taksparrarna, vilket gav en svag konstruktion och tryckte väggarna utåt.

Interiör och färgsättning. Teatern fick enligt barockens principer det djupa proseniet och lika längdförhållande scen-salong, 7:7 m. Golvet gjordes sluttande på scen och i salong. Rønne teater och Helsingør teater är de enda i dag bevarade teatrarna från empirietiden i Danmark.⁴

Salongen, som var några meter kortare än nu, hade från början röda väggar, röda balkongundersidor och logernas inre röda.

De fyrkantiga *pelarna* som bär upp tak och balkong var, liksom *prosceniets pilastrar*, gulaktigt vita med förgyllda profiler och räfflor.

I den nyklassicistiskt enkla salongen var de dekorativa elementen samlade till bården på *balkongframsidorna*. Dessa är i dag inte de ursprungliga, utan från en senare period. De första bårderna var av

handgjort papper med påtryckt färg. På denna »tapet« var upptill en uddig rödviolett bård med en gul kant, gula knippen och grågröna rankor. Längst ner en smal bård med en gulaktig à la grecque på svart botten.

Vid restaureringen lyckades man ta fram *inskriften över prosceniet* med dess ursprungliga empirebokstäver och stavning: LÆR VIISDOM AF LIVETS OPTRIN.

Prosceniet utgår man från att det sett likadant ut hela tiden, frånsett olika färgsättning och dekor, alltså med samma scenöppning som i dag, 7 m. bred. Ursprungligen hade taket i prosceniet en påklitrad empiretapet med grå kassetter på djupröd botten, enligt funna rester. Prosceniets sockel hade samma färger som pilastrarna, gulaktigt vitt och guld. Det fanns fyra prosceniumsloger, en upptill och en nertill på var sida. I dag finns endast de två nedre kvar.

Orkesterdiget hade från början ett mer harmoniskt förhållande till scenen. Det har senare utvidgats dels ut i salongen, dels in under scenen.

Sittplatserna var, enligt vad Dr. Kabell skriver, långa bänkar utan mittgång nere i salongen, men på balkongen var bänkarna uppdelade i tre rader. Ev. ståplatser omnämnes ej.

Oklart är hur *taket* såg ut. Det tak som finns i dag är putsat och kom till senare under 1800-talet. Det ursprungliga har, enligt Ark. Engqvist, varit ett trätak med antigen målad dekor eller påklitrat tapetpapper i likhet med balkongframsidorna.

Scenen var, liksom på alla andra teatrar denna tid, en kulisscen. Den var mindre än nu, men hur den var inrättad vet vi inte. Glasmästare Johan Hansen, vilken som lärning och gesäll uppehöll sig i Rönne åren 1833–43, minns sitt första teaterbesök:

»Omendskjønt kun lille havde det dog Anerkjendelse for at være et smukt Provinstheater. Dog var det kun sparsomt udstyret med Dekorationer. Saaledes var Fortæppet da jeg første Gang var der til Komædie, ikke malet, men saa ud som en hvidkalket Væg. Det blev først malet kort efter.⁵

Vilka *dekorationer* som fanns från början är oklart. G. Sandfeld skriver om dekorer,

De gamle faste teatre havde en fast bestand af dekorationer, som for de flestes vedkommende stammede fra de dramatiske selskabers dage: en sal, et par stuer, en gade, en skov og en have.

De brugtes i alle stykker uden hensyn til tidsalder, stedsbestemmelse og stilart.⁶

Eftersom Johan Hansen framhåller de få dekorationerna, kan man kanske utgå från, att endast några av de dekorer G. Sanfeld räknar upp fanns på Rønne teater den första tiden. Under resten av perioden 1823–50 finns tre anteckningar i räkenskaperna om dekorationer. Säsongen 1842–43: »Malet decorationer» 44 Rdl. 5 M. Säsongen 1839–40 köptes en »Stuedecoration» för ca. 50 Rdl. Några dekorationer målades också säsongen 1845–46, nämnt ihop med andra utgifter.

Bevarat idag finns en åskplatta och en vindmaskin, ovisst när de har anskaffats.

Belysningen var i början talgljus. Från säsongen 1826–27 även olja, enligt Dr. Kabell.

Uppvärmningen skedde med hjälp av kakelugnar.

I flera år var teatern i bruk utan större utgifter för reparationer eller nyanskaffningar. Men i mitten av 1840-talet togs initiativ till översyn och en den inköp. Bl. a. tycks en del av teaterns inre ha målats, samt prosceniet tapetserats. Enligt Rapport 61 skulle det tidsmässigt motsvara »Den første ændring, der foretages», och innebära en ännu rödare teater. Balkongframsidornas pappersbeklädnad målades röd och även partiet mellan prosceniets pilastrar. Tapetseringen av prosceniet skulle ev. kunna gälla prosceniets tak, som det inte gjordes redan vid nybygget, vilket Ark Engqvist tror.

Ekonomi 1823–1850

Att få en egen teater var en stor händelse, men i stort sett fortsatte arbetet som det påbörjats under de inledande åren 1818–23. Vad gällde ekonomin hade man haft det trassligt, metoderna att skaffa pengar hade varit flera. När nu ekonomin 1823–50 skall behandlas är utgångsläget mer stabiliserat.

Först och främst hade man fastlagt speldagarna till lördag, gen.rep. och söndag, föreställning. Därmed hade man säkrat sig det största publikunderlaget. Abonnemang kvarstod, men nu fick man inte gratis ta med barn och tjänstefolk på sitt abonnemang till general-repetitionen. I stället såldes gen.reps. biljetterna för 8 Sk. men enligt annonserna som kan läsas i Bornholms Avis, när den börjades utges

1828, vände man sig fortfarande till tjänstefolk och barn vid gen.rep. men nu alltså mot betalning. Trots det för våra öron så nedvärderande uttrycket, som fortsatte att användas, blev detta ändå en social handling. I och med att gen.rep. inte längre bara var för de som hörde ihop med en abonnemangsfamilj, kunde även andra lågavlönade få möjlighet att gå på teatern. Föreställningens biljettpris blev 2 M. 8 Sk. Än så länge var priserna lika över hela salongen. Fribiljetterna till de vid teatern assisterande som infördes säsongen 1822–23, och då uppgick till 130 till gen.rep. utökades nu ytterligare. Därvid minskades de billiga möjligheterna att se teater.

När man inbjöd till aktieteckning hade spelglädjen varit i topp och ingen tycktes tro att den skulle avtaga och ge ekonomiska problem. I inbjudan till aktieteckning står bl. a.

Aktieeierne skulle faa deres Billetter for et moderat Contingent, saaledes at Enhver, der erholder en fast Billet, og ikke er Aktieeier eller af de Spillende, maa betale 1/6 mere end disse. For bemeldte modereret Betaling kan den, der har en Aktie erholde indtil 2 Billetter, og den, som har 2 eller flere Aktier, saamange Billetter som han ønsker for sig og sin Familie.

Detta var det första löftet till de blivande aktieägarna. Det andra var att när teatern varit i bruk ett år skulle aktierna börja inlösas. Tio aktier per år var det tänkt, men man skulle förbli delägare i teatern även sedan aktien var inlöst. Optimismen var så stor inför vad som komma skulle, att man tillade:

Da det ved selv at eie Locale, paa Leien og øvrige Udgifter spares aarlig mere end 10 Aktiers Værdi saa er der Haab om, at flere Aktier end de bestemte 10 Stykker aarlig vil kunne udtrækkes og betales naar nogle Aar ere hengaaede.

Dessa stolte löften måste man snart ge avkall på. Redan 9/12 1824 finns en anteckning i protokollet att man beslutat begränsa begreppet aktionärernas familjer. D. v. s. man fick inte köpa obegränsat antal biljetter till nedsatt pris, även om man ägde 2 eller flera aktier. För övrigt försvann 1/6 rabatten efter en tid, såväl till aktieägare som till de spelande, Aktieinlösningen skulle också visa sig vara ett tomt löfte.

När teatern byggdes hade man räknat alldeles för lågt, så utgifterna blev dubbelt så stora mot vad man hade beräknat, 4.444 Rdl. 1 M 12 Sk. Till att betala detta hade man aktiekapitalet 2.150 Rdl.

[illegible][illegible]

L. J. Dam.
Den sida i aktieprotokollet som redogör för vad teaterbygget kostat. Det blev dyrare än beräknat, därför värdar man om att på var aktie skall ges ett lån på 6 Rdl. De som undertecknat med sina namn tillstyrkte detta. Överst står Byfoged Pingel, som gav 10 Rdl. i lån på var och en av sina 25 aktier.

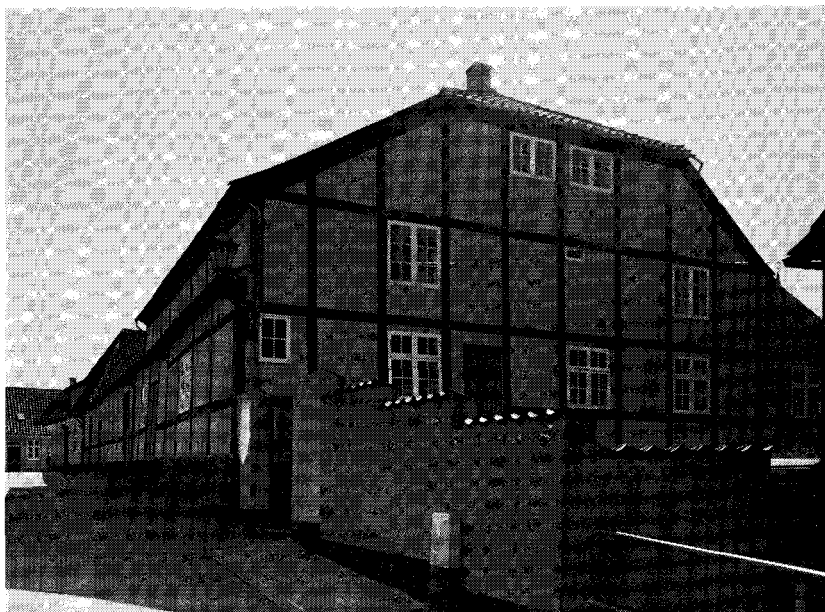
samt ett Overformynderilån på ca. 862 Rdl. För sålda inventarier från den gamla teatern hade man fått in 83 Rdl. står det i aktieprotokollet, där hela denna ekonomiska uppgörelse finns återgiven. För att klara restsumman beslöts att var aktie skulle ge ett lån på 6 Rdl. Av de namn att döma som var med om att underteckna detta beslut, tycks 47 st. av de 67 aktieägarna ha gått med på att ge detta lån. Byfoged Pingel föregick åter med gott exempel genom att på var och en av sina 25 aktier ge ett lån på 10 Rdl.

Efter några år visade det sig att publikintresset började avmattas och inkomsterna blev mindre. Av aktieprotokollet framgår att man inte lyckades inlösa mer än ett fåtal aktier åren 1825 og 26. Lånet klarade man inte heller av att betala tillbaka. I och med att 30-talet kom och den energiske Chr. Krumm har dött, kunde man klara teatern endast genom att ge upp alla sina förpliktelser mot aktieägarna. Man får väl anta att detta skedde med deras goda minne, men för en del blev det ett frö som grodde och inför ombyggnaden på 1850-talet blev till protester. I Helsingör mötte aktieägarna samma öde, det lyckades inte heller teatern där att inlösa mer än en mindre mängd aktier.⁷ Overformynderilånet som Rönne teater fick ta för att betala sitt bygge blev en följetong genom hela 1800-talet, först 1890 blev det betalt.

Indkomstmöjligheter för teatern var biljett- och abonnemangsinträder, samt ev. hyror från t. ex. resande teatersällskap. Någon form av offentliga driftsbidrag eller dyl. existerade ej.

Abonnemang som ekonomisk lösning kan vara bra. Men i längden visar sig nackdelarna. Det kräver att man verkligen vill spela kontinuerligt och så många gånger per säsong som lovats abonnenterna. När speltröttheten börjar infinna sig blir abonnemanget en press. Säsongen 1826–27 inbjöd man till abonnemang utan att lova ett bestämt antal föreställningar och därmed var abonnemangsidén förverkad. Abonnemang fanns dock kvar t. o. m. säsongen 1831–32, men då hade priset sänkts så mycket att abonnemang även av den anledningen mist sin betydelse.

Biljettpriserna genomgick också förändringar. När gen.rep. togs bort vid ett par tillfällen blev det de billiga möjligheterna att se teater som drabbades. Första gången det inträffade var säsongen 1828–29 och då inrättades en 2ra plats vid föreställningen till lägre pris, 1 M. 4 Sk. Antagligen var det sidobalkongerna som

Rønne Theater. t. v. Theaterstræde. Den høge nordgavlen ved scensidan, restaurerad 1968–69.

avskiljdes i pris, eftersom det enligt protokollet varit på tal redan säsongen innan. I varje fall var det nye priset nästan 3 gånger högre än de 8 Sk. som gen.rep. hade kostat. Barn fick dock fortfarande gå för 8 Sk. Redan säsongen därpå var gen.rep. tillbaka igen, men från och med då förblev salongen indelad i två prisklasser på föreställningen. Under nedgångsperioden på 1830-talet fick biljettpriserna lov att sänkas betydligt. Men på 40-talet kom publiken tillbaka igen och biljettpriserna höjdes. Samtidig började man att dela gen.rep. i olika priser för barn och vuxna. I slutet av perioden 1849–50 kostade gen.rep. 1 M. och föreställningen 3 resp. 2 M. Barn gick för $\frac{2}{3}$ av dessa priser.

Hur många personer salongen kunde rymma, finns ingen uppgift om. I inbjudan till aktieteckning talades om 3–400 åskådare. Eftersom sittplatserna var på långa onummerade bänkar, är det väl tänkbart att det antalet fick plats. Ev. ståplatser är ett frågetecken för. Helsingör teater rymde 600 personer förutom ståplatser.⁸ Att försöka helt säkert bestämma, utifrån antal sålda biljetter, hur många

besökande som verkligen suttit i salongen på ett gen.rep. och en föreställning är svårt. Det fanns ju alltid ett okänt antal personer med fribiljetter. Väljer man på försök t. ex. gen.rep. och föreställning 14 och 15 febr. 1824, då *Barselstuen* av Holberg gavs til »Fordel for Garderoben» och var utanför abonnemanget, var antalet besökande 327 på gen.rep. och 199 på föreställningen. Antal fribiljetter okänt. Inkomst sammanlagt för två kvällar 72 Rdl. 1 M. 2 Sk. (Skrevs 72 – 1 – 2).

Dr. Kabell har som genomsnittsbesök säsongen 1825–26 (10 förest.) ca. 360 personer, gen.rep. och föreställning. Fribiljetter ej medräknade. Genomsnittsinkomst för de två kvällarna får han til 68 – 3 – 12, genomsnittsutgift 36 – 4 – 10. Alltså ett bra netto, men detta var en s. k. god säsong under det högpriesterande 20-talet. Den stora illusionsfebern hade ännu inte brutit ut, vilket ses av de låga föreställningskostnaderna.

Uthyrning av teatern gav också en del välbehövliga inkomster. I början av perioden t. o. m. säsongen 1826–27 finns hyra från klubben. Sedan har tydligen den flyttat över till en lokal i den övriga delen av den gamla köpmansgården, att döma av Ark. Thorsens tidigare omtalade artikel.³ Hyra inkom också från de kringresande teatersällskapen. Denna period gästades Rønne teater av fyra större sällskap, samt en del enskilda personer och mindre grupper.

Teatern hyrdes även ut till andra former av underhållning t. ex. trolleri, visning av »Tågebilleder» osv. Dessa odramatiska underhållningar finns inte noterade i den bil. V, som redovisar de resande besöken. Dilettanterna började från 1846 samarbeta med Rønne Haandværker Sangforening, vilken vid dessa tillfällen betalade hyra till teatern. Även samarbetet med Rønne Asyl, från 1844, gav hyra till teatern, men det var en form av välgörenhet, där huvudinkomsten gick till de omhändertagna barnen.⁹ Uthyrningspriset hade varierat, men säsongen 48–49 samlade man sig enligt protokollet till fasta bestämmelser. Resande sällskap skulle betala 6–10 Rdl. per föreställning. Sångföreningen och Asylet 5 Rdl. när de gav föreställning för betalning, vid »Slutet Selskab» 3 Rdl. Dräkter skulle ej utlånas till de resande, ej heller vid »Slutet Selskab».

Utgifterna bestod dels av de fasta – skatter, avgifter och räntor – dels de som mer direkt var knutna till föreställningarna och driften.

Även Rønne teater fick vara med och betala skatten till återupp-

byggnaden av Frue Kirke i Köpenhamn som ålades alla klubbar och sällskap i Danmark år 1819, avslutad först i början av 50-talet.¹⁰ De s. k. fasta utgifterna var relativt låga den här perioden, i medeltal ca. 60 Rdl. per år.

Föreställningsutgifterna (repetitioner inräknade) var inte höga, det hade Rønne teater gemensamt med de flesta teatrar den första hälften av 1800-talet. De fasta dekorationerna angav miljön och spelet kring sufflörluckan befriade från alltför mycket utgifter till möbler och rekvisita. Dräktbeståndet finns det inga upplysningar om, men Dr. Kabell kommenterar säsongen 45–46, att det troligen den första tiden fanns en del s. k. Holbergsdräkter. Man spelade till förmån för garderoben både säsongerna 22–23 och 23–24. Därefter inköptes en »Garderobe« i Köpenhamn till okänt pris, enligt Dr. Kabell troligen på auktion från ett teatersällskaps konkurs. Glas-mästare J. Hansen, som vistades i Rønne 33–43, minns en fastlags-måndag som hantverksgesällerna gick runt i gatorna i Rønne i avlagda Holbergsdräkter som de fått låna av teatern.¹¹

I samband med omtalandet att gen.rep. försvann för en säsong, 1828–29, tar Dr. Kabell upp de olika utgiftsposter som var förbundna med ett gen.rep. Han skriver att ung. 10 Rdl. kom in vid ett gen. rep. och det kunde inte betala, tror han, utgifterna som hörde till, även om dessa var små. Så räknar han upp: »4 Musici (Spilleaftenen var der 11), Nattevagt, Skrædderassistance, Rengøring, Opvarmning, Oplysning og den tarvelige Beværtning.« 'Trakteringen var snaps och öl, vid föreställningen också punch. De uppräknade utgifterna gällde även för föreställningskvällen fast det då gick på några Rdl. mer. Många uppgifter sköttes av de s. k. »Opvartende Herrer«, vilket bidrog till att hålla utgifterna nere. Ett gen.rep. och en föreställning kostade tillsammans i genomsnitt, enligt Dr. Kabells kalkyler, ca. 40 Rdl. den första tiden, mot slutet av den här perioden något mer.

Välgörenhet var en självpåtagen utgift av alla diletanter. Det hörde ihop med 1800-talets filantropi, vilken gick hand i hand med samhällets totala brist på socialt samvete. Även i Rønne spelades för välgörande ändamål. Redan 1821, innan teatern byggts, hade man spelat för välgörenhet. Otto Arboe skrev i protokollet:

til Indtægt for Esber Pouls' Enke, som der Dagene foer mistede sin Mand i Kolleværket, og til en Mand ved Navn Hans Riis,

som udstod meget for om muligt at kunde Ræde den Anden og har siden lag syg derefter.

Änkan fick 30 Rdl. og Riis 6. De flesta välgörenhetsföreställningarna hör hemma i nästa period 1850–90. Under den här perioden är det en föreställning till »Indtægt for de ved Snogebæk forulykkede Sømænds Familie«, som är en typisk välgörenhetsföreställning. Även 1846 »for en trængende Familie«, som var til förmån för teaterns musikdirektör Lindtner, är en liknande föreställning, fast den s. a. berörde den inre kretsen. Från 1834 började man ge beneficeföreställningar, såväl för dilettanterna själva som för resande skådespelare. Dr. Kabell kallar det ett »oskik« att använda dilettantföreställningar till privata beneficer.

Ekonomin blev tidigt ett problem för Rønne teater och fortsatte att vara det. Mest utmärkande är att det gått upp och ner. Så även den här första perioden. 20-talet mycket bra, 30-talet sämre, på 40-talet började det gå uppåt igen och i slutet av perioden var det mycket verksamhet och god ekonomi.

Administration 1823–1850

I inbjudan till aktieteckningen för teatern 1823 hade man skrivit, att när teatern var byggd skulle aktieägarna sammankallas och

mellem sig udvælge tre Repræsentanter, som for Eftertiden skulle have Tilsyn med Bygningens Vedligeholdelse og Anvendelse, samt aarlig til oven bestemte Tid foranstalte Aktieeierne sammenkaldte til en Forsamling hvori den forudbestemte Udtrækning af aktier kan foretages.

De tre representanterna som valdes 1824 var C. Lohmann, C. Wolffsen och Otto Arboe, de som stått bakom inbjudan till aktieteckningen. «... samt aarlig til oven bestemte Tid...» stod det att man skulle träffas. Men i och med att det blev ett snabbt slut på inlösningarna av aktier, så blev det inte heller några årliga sammankomster i fortsättningen. Den här perioden sammankallas aktieägarna åter först 1833 och då antagligen på grund av teaterns dåliga ekonomi efter de goda åren på 20-talet. Nästa gång man samlades var 1845, enligt aktieprotokollet.

De spelande samlades mer regelbundet. I allmänhet varje höst, enligt protokollen, hölls en generalförsamling, och då bestämdes tillsammans med styrelsen om arbetet. Den styrelse som fanns redan innan teatern byggdes fortsatte även efter 1823, Chr. Krumm, C. Wolffsen och Otto Arboe, J. Winslöv kassör. Styrelsen hade en stor arbetsbörda vilken den, som alla som arbetar på amatörbasis, inte var utbildad för. Sedan man fått teatern hade uppgifterna också ökat, och dessutom var den första tidens styrelsesmedlemmar de mest aktiva av de spelande. 1825 den 6/9 antogs 5 lagparagrafer enligt protokollet. De handlade om samspelet mellan styrelsen och de spelande.

1. Directionen skal allene være overdraget at bestemme de Comedier, der skal udføres, og hvorved det er sammes Pligt ved Valget af Stykker at tage Hensyn saavel paa det spillende Personale som de havende Decorationer.
2. Ligeledes skal Directionen være bemyndiget til at besætte Rollerne efter bedste Overbevisning, og det saaledes, at enhver af de Spillende saavidt muligt erholder Rolle, han uden at prostituere sig kan udføre.

I lagparagraferna står vidare att rollerna skall vara utskrivna tre veckor före uppförandet, och antalet repetitioner skall styrelsen också vara med och ta ställning till.

Men det var inte bara föreställningsarbetet som skulle administreras. Till styrelsens uppgifter hörde också ekonomin, teaterdriften och underhållet av teaterbyggnaden. 1826 kände styrelsen det övermäktiga trycket och utbad sig vid en generalförsamling den 9/10 två av de spelande till hjälp. De fick två av de flitigaste aktörerna, Adolf Dam och H. P. Westh.

Dr. Kabell förstår att det är ansträngande för direktörerna när man skall ge 8–10 föreställningar per säsong,

men Enhver, der kender Theatervirksomhed, vil indrømme, at en størst mulig Tilnærmelse til Enehæredømme er den bedste Form, hvorunder den kan drives, jo flere Kokke dess snarere vil Suppen fordærves.

Dr. Kabell var inte särskilt intresserad av teaterdemokrati, men det tycks man varit denna första period 1823–1850. Man försökte bredda toppen och dela upp ansvaret mellan sig. T. ex. säsongen 1828–29, experimentet med en grupp personer som skulle växla om med att

vara närvarande vid gen.rep. och avge sin mening till de spelande om rollernas utförande. 24 personer av båda könen, både unga och gamla utvaldes.

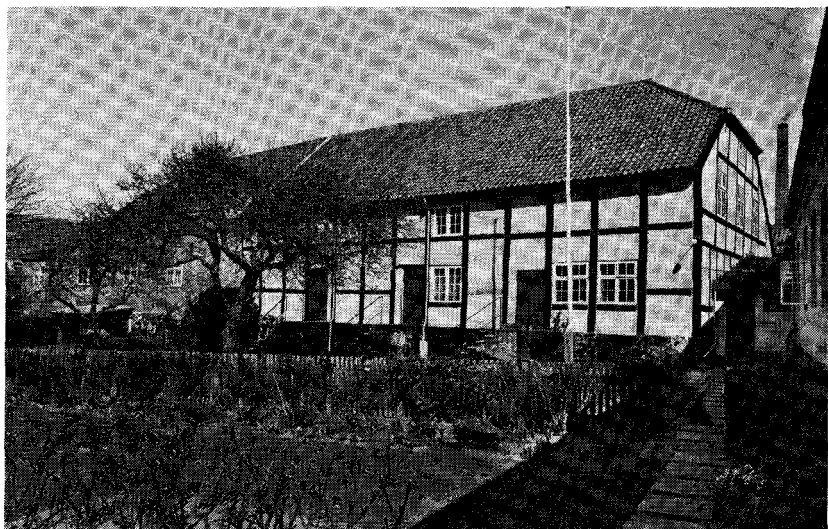
Denna »Elitcensur« kritiseras av Dr. Kabell, som anser att flera av de utvalda knappt hade det nödtorftigaste begrepp om komedi. Och tillägger att även om de varit kompetenta, var det tämligen naivt att ställa de spelande till examen innan de uppträdde. »Examen« låter *väl* drastiskt, av de 24 utvalda hörde flera till de spelandes dilettantkolleger. Troligare var det väl ett försök att komma till rätta med det svåra teaterarbetet och hjälpa styrelsen och var andra. Efter 7 föreställningar lades experimentet ner, av vilken anledning är ovistt. Möjligen för man ville göra gen.rep. öppen för allmänheten igen.

Med 30-talet kom en nedgångsperiod och det blev svårt att få ihop en styrelse som fungerade. Man försökte t. o. m. med en betald direktör en tid. Från 1837–38 etablerades ett slags gruppssamarbete, 3 av de spelande, herrar står det i protokollet, skulle hjälpa styrelsen att välja och besätta pjäser. Efter en säsong skulle 3 nya herrar tillsättas osv. Detta arbetssätt upplevdes väl som det bästa tänkbara under en kristid, eftersom det fortsatte hela den här tidsperioden ut. Sista två säsongerna blev det 2 herrar i stället och dessa byttes till varje föreställning. Eftersom det var låg spelintensitet största delen av 30-talet och en del av 40-talet, anser Dr. Kabell att orsaken är påfundet med de 3 medhjälparna, samt de inaktiva styrelsesmedlemmerna. Han efterlyser i kommentarerna till säsongen 44–45, »en ivrig Mand« som förstod sig på verksamheten och väsentligast använde de skiftande meddirektörerna som utövande redskap för en i förväg lagd plan.

Vilka som skulle ha fribiljetter och för vad, var också ett problem för administrationen. Redan tidigt hade tjänster börjat betalas med fribiljetter och naturligtvis delades sådana även ut till de spelande. Från 1845 fanns fasta bestämmelser. Stora roller, styrelsen och orkesterdirigenten fick 2 fribiljetter. Mindre roller, orkestern, 3 kontrollörer och 3 tillsynsmän fick 1 och fri entré.

G. Sandfeld skriver,

Forøvrigt var det ret sjældent, at der blev spillet professionelt på dette teater. Det lå for langt borte for de turnerende selkaber.¹²

Rønne Theater mot gårdssidan. Väggen utanför scenen t. v. ombyggd i grundmur 1924

I och med att Rønne fick teater började resande skådespelare söka sig till staden, både sällskap och enskilda. Avståndet tycktes inte avskräcka dem så mycket som G. Sandfeld tror i citatet ovan. Styrelsen fick ta ställning till dessa besök, som ibland kunde bli populära t. ex. Ehlers' sällskap, som stannade hela säsongen 1834–35. Enligt Dr. Kabell deltog flera ur stadens borgerskap som faddrar vid ett barndop, som ett par av Ehlers' skådespelare hade. Lika populära blev inte Titchens sällskap, som också stannade länge och spelade mycket. Enligt protokollet hölls ett styrelsesmöte 4/11 45, varvid beslöts ge Titchens sällskap ett par gratiskvällar på grund av den låga besöksfrekvens de haft under sitt besök. Mellan 1837–40 kom flera besök med pantomimer på programmet. Däribland N. H. Volkersen som blev berömd över hela Danmark som Pierrotframställare. Det sista besöket den här perioden var Fam. Wimmer som stannade en längre tid och även gav föreställningar ihop med dilettanterna.

Styrelserna på 30-talet kritiserades inte bara av Dr. Kabell, även A Curdts skriver ner sin åsikt i samband med en föreställning som tydligen några av de yngre dilettanterna gav den 22 nov. 1835, *Flyttedagen* av Hertz.

Af Intet ser man Theatrets Forfald og Mangel paa Bestyrelse (bedre?) end af denne Forestilling, thi de unge Mennesker, der havde opført dette Stykke, for egen Fornøielses Skyld, være i (saa?) stor Forlegenhed med hvad de skulde gjøre med Overskuddet (at give Theatret det falder Ingen ind) at de gave samme til Theatrets Nattevagt Lars Peter Tøffel.

A. Curdts, som kom med vid teatern 1843, tycks utesluta den möjligheten att kollegerna 1835 ev. hade gjort föreställningen til förmån för L. .P. Tøffel.

Repertoar 1818–1850

»De dramatiska selskaber havde i århundredets første årtier landet over dyrket Holberg i den helt store stil«, skriver G. Sandfeld om 1800-talet.¹³ Även på Rönne teater dyrkades Holberg. Redan den första föreställningen som diletanterna gav på Madam Wolffsens sal 1818, var Holbergs *Jean de France*. Men när den nybyggda teatern skulle invigas den 30. nov. 1823, blev det *De onde Luner* av Kotzebue som uppfördes. Dr. Kabells kommenterar: »Märkeligt er det at Directionen ikke har havt den Tact at aabne Theatret med Holberg«. Men redan 14 dagar efteråt gavs *Jeppe paa Bjerget* för första gången på Rönne teater. Sammanlagt 21 skådespel av Holberg presenterade diletanterna denna tidsperiod. *Den politiske Kandestøber*, *Abracadabra*, *Jacob von Tyboe*, *Den Stundesløse*, och *Jeppe* förstås, hörde till de populäraste.

H. Holm-Hansen skriver om Holberg:

Den ganske lærde unge historiker var jo blevet grebet af en dramatisk »raptus« og havde skrevet et helt komedierepertoire til Grønnegade . . . og frem i tiden er det også hans værk der igen og igen står i centrum af dansk teater – som traditionsbærer og som kilde til fornyelse.¹⁴

De flesta Holbergskådespelen uppfördes på teatern under 20-talet. Tillgången till denna färgstarka repertoar gav en bra start åt diletanterna.

Men Holberg dominerade inte ensam repertoaren. Han fick dela popularitet med Kotzebue, och även i detta fall liknade Rönne teater det övriga Danmark, de dramatiska sällskapen såväl som Det kgl. Teater. »De dramatiska selskabers repertoire var naturligvis tidens og derfor også ret ensartet lige fra Ålborg til Nakskov (hoved-

staden medregnet). Det var först og sist Kotzebue, Kotzebue i snesevis . . . Dernæst Iffland«, ¹⁵ Iffland var dock inte aktuell i Rönne. *Bara Pebersvendene* 1825.

Kotzebue spelades liksom Holberg mest under 1820-talet och till de mest spelade hörde *Borgmesterfamilien*, liksom i det övriga Danmark. Vidare *Den lige Vej er den bedste*, *Brandskatten* och *Galningen*, men dessa var mer typiska för smaken i Rönne. G. Sandfeld anser att Kotzebues enorma popularitet är lät att förstå,

for det var gode folkekomedier, han lavede, denne utroligt produktive teaterskrædder: buldrende ridderdramaer . . . larmoyante borgerlige skuespil . . . muntre komedier . . . og vilde farcer, der forledte folk til at udbrøle en knejpeagtig dragonlatter. Kritikken angreb både stykkerne og det smagsfordærvede publikum, der løb efter dem.¹⁶

Men på Det kgl. Teater var det tiden 1791–1825, då glansperioden var för dessa författare, 71 st. Kotzebuepremiärer och 21 Ifflandpremiärer, enligt G. Sandfeld. I Rönne uppfördes 23 pjäser av Kotzebue denna tidsperiod 1818–50 och flera av dem vid mer än ett tillfälle.

Denna överensstämmelse i smak i Danmark för såväl författare som repertoar är typisk för 1800-talet. Någon har kallat Det kgl. Teater för »landets navle» och det var repertoaren där som togs upp på provinsscenerna, av de resande sällskapen och av diletanterna. Tidningar och tidskrifter innehöll ofta upplysningar om Det kgl. Teaters repertoar och pjäserna spreds ut i små lättillgängliga häftade böcker, som såldes eller kunde lånas från bibliotek. I ett litet rum under scenen på Rönne teater, ett provisoriskt arkiv, fanns en mängd sådana små pjäshäften som inköpts, ibland lånats, från Köpenhamn, och sedan legat till grund för utskrivningen av rollhäftena. Glasmästare J. Hansen, som bodde i Rönne 1833–43, berättar att det fanns en Bokbindare Lauritsen som alltid hade några småskrifter i fönstren, som J. Hansen ibland brukade köpa. Det är tänkbart att det även i Rönne fanns möjlighet att köpa de olika pjäser som var på modet. Från 1828 fanns också en tidning på ön, Bornholms Avis, som kunde upplysa om teaterevangemang inte bara i Danmark, utan även i Sverige t. ex. trots tidningens obetydliga format. I ett av tidningens första nummer i okt 1828, meddelades ur Stockholms Mercurius, No 60:

Djurgårds-Theatret har paa sit Repertoire optaget en av en velbekjent dansk Skribent forfattet Vaudeville, under navn af: »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« . . . Dog formode vi, at den hos vort fredsommelige Publikum ikke vil afstedkomme saa blodige Optrin, som den har foraarsaget ved Billetcontoiret i Kjøbenhavn, hvor der, omendskjøndt den gaves utallige Gange i Rad, desuagtet altid udfordredes Militairstyrke til Roligheds Overholdelse.

Den omtalade vaudevillen, som orsakade »saa blodige Optrin«, är av Heiberg och var hans första vaudeville. Den hade premiär på Det kgl. Teater 1825 och i Rönne 1826. J. L. Heiberg inledde härmed den s. k. danska guldåldern, vaudevillernas epok, då de tre H:na Heiberg, Hertz och Hostrup gav danskarna en inhemsk repertoar som teatrarna ständigt på nytt återvände till under 1800-talet, och många av dem hälsas även av 1900-talets publik med igenkännandets glädje. Till denna inhemska repertoar hörde också A. Oehlen-schläger, H. C. Andersen och Th. Overskou, som alla började uppföras denna tidsperiod 1818–50, även på Rönne teater. Av enstaka svalor märkts t. ex. J. L. Heibergs föräldrar, Fru Gyllembourg, vars *Magt og Liv* uppfördes 1838 och 46, och P. A. Heibergs *Virtuosen Nr 2*, uppförd 1820, 25 och 37 i Rönne.

G. Sandfeld framhåller att de resande teatersällskapen såg det som en mycket viktig uppgift att utbreda kännedomen om den inhemska dramatiken . . . »vaudevillernes sejrsgang. Deres friske naturlighed og lette munterhed havde en uimodståelig virkning på publikum ud over hele provinsen og fordrev på forbavsende kort tid den hidtil så udbredte smag for den tyske ha-stemthed og svulst«.¹⁷

Heibergs *Nej* uppfördes f. g. 1839 på Rönne teater och har sedan återkommit gång på gång genom åren, senast 1965. Till 40-talet hörde en del vaudevillemonologer av Heiberg, men också *Recensenten og Dyret* och *De Uadskillelige*. Mest spelad på Rönne teater blev *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, populär över hela Danmark och tydligen också i Sverige.

Hertz och Hostrup spelades mest under nästa period 1850–90. Men Hertz' *Flyttedagen* och den omtyckta *Indkvarteringen*, en komedi om kvinnolist, uppfördes, liksom Hostrups än i dag populära *Eventyr paa Fodrejsen* och *Intrigerne*, på 40-talet.

För det mesta blandades dessa vaudeviller upp med en Scribe eller en annan fransk översättning vid föreställningarna, men 1842 gavs en föreställning som »rent« presenterar en populär kombination av ett par danska författara.

NEJ

Vaudeville I A af J. L. Heiberg

INDKVARTERINGEN

Lystspiel I A af H. Hertz

JA

Vaudevillemonolog af J. L. Heiberg

Th. Overskou representerades av 4 pjäser på 30-talet, men H. C. Andersens *Den nye Barselsstue* var den enda av honom den här perioden.

A. Oehlenschlägers glada komedi *Freias Alter*, som spelades på 30-talet i Rønne, var populär överallt. Hans tragedier däremot var svårspelade för diletanter, som mer hemvant rörde sig i lustspelsvärlden. Men på Rønne teater uppfördes *Tordenskjold* två gånger på 40-talet, och *Palnatoke* också två gånger. Första gången 1837, kommenterar Dr. Kabell: »Som det vil ses af Regnskabet har Publikum ikke videre paaskjønnet Theatrets tour de force«.

Inspirationen till att sätta upp *Palnatoke* första gången 1837 kom troligen från en skådespelare, Skomager Olsen, från Ehlers sällskap, som blivit kvar i Rønne och spelade med i pjäsen. En annan skådespelare, Hr. Hansen, också från Ehlers sällskap, inspirerade i sin tur till ett annat för diletanter svårt företag, Schillers *Røverne* 1835. Denne Hr. Hansen fick föreställningen som benefice, han spelade själv Carl Moor. Dr. Kabell: »Det vidner om en bedrøvelig Mangel paa Selvkritik hos de daværende Spillende at de kunde vælge et Stykke som *Røverne*. Det er ganske vist ikke det eneste Misgreb af Rønne Diletanter, men det og »Palnatoke« turde være de største«.

Liksom Holberg fick dela scenen med Kotzebue, fick Heiberg och de andra danska vaudevilleförfattarna slåss med Scribe om populariteten. Men det var Heiberg själv som, enligt G. Sandfeld, »fejede Kotzebue og alt det tyske ud for at gøre plads for Scribe og alt det franske«.¹⁶

Scribe hamnade i Rønne på båda sidor av 1850-talet. Den första pjäsen kom 1834, *Den første Kjerlighed*. Sedan följde *Frierens Besøg*,

Formynder og *Myndling*, *Kvækeren* og *Danserinden* och många, många fler. Och publiken, skriver G. Sandfeld,

tog imod dem alle med begejstring, de mindede jo, trods deres mere moderne scenegang og uvant levende replikkunst, alligevel så dejligt om Kotzebue: den samme let sentimentale blanding af moralisk lefleri og pikant tilsløret letfærdighed.¹⁸

Sandfeld nämner Scribes levande replikkonst. Just denna var det, påstår han vid ett annat tillfälle, som bidrog till att många dramatiska sällskap dog denna tid när Scribe kom,

de nye franske konversationsstykker i den scribeske manér, som var kommet på mode ... krævede en elegant replikbehandling og en scenisk færdighed i det hele, som dilettanter aldeles ikke magtede og ikke kunne give sig i lag med uden at gøre sig selv komplett latterlige.¹⁹

Denna rädsla för de scribeska replikerna märks inte hos Rönnedilettanterna. Man klarade t. o. m. av att på en och samma föreställning spela två Scribe-enaktare förutom en vaudeville av Overskou, också en akt. Det var 12 mars 1837. Scribe skrev ju de flesta av sina pjäser ihop med någon annan författare. Delavigne t. ex. eller Melesville eller Lemoine, listan kan göras lång. Dessa författare hade också en produktion på egen hand. *Paul Clifford* av Melesville var t. ex. mycket populär, den uppfördes i Rönne 1839. Lemoines *Herren ser dine Veje* uppfördes 1845. Denna pjäs var översatt av Overskou, som hade fått stryka för moralens skull så kraftigt i pjäsen att hela grundidén förfuskades, men det generade ej publiken, enligt Sandfeld, som över hela Danmark tog den till sitt hjärta. »Sentimentalt, liderlige drama« kallade Heiberg det.²⁰ Själv hade han översatt de flesta scribeska lustspelen och dessutom bearbetat många utländska original så att de nästan kunde gälla för hans egna. T. ex. *Ser jer i Speil*, Rönne 1848, och *Farinelli*, 1846.

Den franska dramatiken dominerade den utländska repertoaren på Rönne teater denna tidsperiod, och det var nog typiskt även för det övriga Danmark. Vidare var det en hel del tyska översättningar, men bara ett par engelska, Alex. Dumas' *Kean* och *Halifax*, i Rönne 1845 resp 49. Norden var inte representerat. Visserligen spelades 1846 *Karl den Tolvte paa Hjemreisen*, men detta lustspel var av J. R. Planché, och inte av en svensk författare.

Med en självvironisk grimas avslutade dilettanterna denna första

period med att den 18 febr. 1849 ge *Den dramatiske Skrædder*, ett lustspel av C. N. Rosenkilde. Pjäsen är en elak parodi på de dramatiska sällskapen. Dilettanterna uppförde pjäsen ihop med Fam. Wimmer, som den säsongen deltog i teaterarbetet.

Skådespelare 1818–1850

J. Paludan skriver om den här tiden,

Bornholm laa i de Tider hen som et ganske isoleret og temmelig ukjent Land, der nærmest opfattedes som et Forvisningssted, ikke blot for politiske Forbrydere, men ogsaa for de Embedsmænd, som Forholdene, nødte til at bosætte sig der.²¹

Det rådde envælde i Danmark fram till mitten av århundradet och flera personer förvisades till Bornholm för att de kritiserat stats-skicket. Men även om man utan någon oppositionell orsak hamnade på Bornholm, upplevdes det tydligen som en förvisning, (J. Paludans far var ämbetsman, kom till Allinge på Bornholm 1836).

Flera av teaterns skådespelare hörde till gruppen ämbetsmän. Av vilken orsak de kommit till Rønne vet man inte, men de kände säkert också av isoleringen. De som flyttar till Bornholm kallas än i dag »de førte«, medan de som är födda på ön kallas »de fødte«. Av tradition anses att dessa betraktar »de førte« med misstro och att det dröjer länge innan de blir accepterade. I Rønne får man inte intrycket av att någon klyfta existerade mellan dessa som kom utifrån och de andra, vad gäller teaterlivet. Orsaken kanske låg i att ämbetsmännens behov att bryta sin isolering, just genom att engagera sig som skådespelare, gick hand i hand med en del fastboendes längtan efter något som förde dem i kontakt med »äventyret«. Och det blev teatern.

I Rønne kom dilettanterna från det högre borgerskapet. Det som M. K. Zahrtmann påstår som Rønne dilettanter är därför fel. Han skriver:

Arbejdet med at føre Skuespillene værdigt frem samlede Ældre og Unge fra alle Samfundslag og slettede al hoven Standsfølelse mellem Haandværkssvend og Embedsfrue.²²

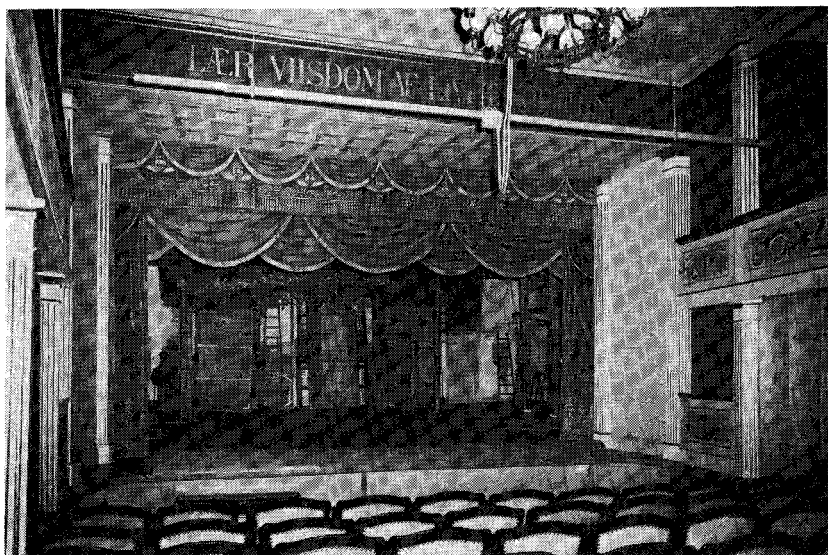
En hantverksmästare kunde gå an, men absolut inte hans gesäll. Och så var det överallt denna tid, »standshovmod og rangsyge«. Men på många håll bildade arbetarklassens män och kvinnor egna dramatiska

sällskap och spelade med samma glöd som de andra, men under primitivare förhållanden. Att något liknande förekommit den här tiden i Rönne finns inga exempel på. Inom det tongivande skiktet i Rönne var det förmodligen inga större sociala störningar. Eftersom Bornholm, till skillnad från det övriga Danmark, inte har någon adel, uppstod aldrig de slitningar mellan borgare och adel som Odense upplevde, och som gav deras dramatiska sällskap en kort livslängd.²³

Den allra första tiden, från 1818, spelades alla roller av män. Kvinnor kom med 1825 i *Pebersvendene* av Iffland, men män fortsatte att utföra kvinnoroller ännu någon tid, främst de hos Holberg. Framför allt var det Chr. Krumm som spelade damroller ända till sin död 1829, då denna sed tycks försvinna med honom från teatern. Til Krumms större kvinnoroller hörde t. ex. Barselkonen i Holbergs *Barselstuen* och Gedske, Herman v. Bremens hustru, i *Den politiske Kandestøber*.

Av de första pionjärerna på scen i Rönne var det några som fortsatte att spela teater och förde inspirationen vidare. Till de flitigaste hörde A. Dam, A. Koefoed, H. Siensen, H. P. Westh, C. Wolffsen och Chr. Krumm. Några av dem deltog in på 30- och 40-talen, medan H. Siensen och H. P. Westh var aktiva från början av 20-talet in på 50-talet. Förgrundsfigurerna Chr. Krumm och C. Wolffsen, som stod bakom teaterbygget och säkerligen både som spelande och styrelse »bar« teaterarbetet de första åren, dog 1829 resp 1836. Ridder Wolffsen, som han titulerades, fick sin berömmelse som kapare av engelska skepp under dansk-engelska kriget som bröt ut 1807. Wolffsen var, enligt flera källor, den mest tongivande i stadens sällskapsliv. Han började nästan omgående att ta de flesta huvudrollerna, omväxlande med M. Winsløw, som var skeppare i Rönne. Tullkassör Chr. Krumm hörde också till dem som stod överst på spellistorna, mest i damroller. Dr. Kabell har en personhistorisk avd. i sin bok, där han försöker karaktärisera dilettanternas scenframträdanden. Vad gäller denna första tidsperiod blir omdömena till största delen baserade på vad han hört berättas. Dr. Kabell placerar M. Winsløv som den främsta skådespelaren den första tiden. »En fin Comiker og Characterskuespiller«, och tillägger, »han behøvede blot at vise sig, saa lo Folk«. »C. Wolffsens Comik har vistnok været meget mere farceagtig, men ogsaa han skal have været god«.

Efter hand tillkom nya förmågor, av vilka många fortsatte att

Interiör av Rønne Theater, mot scenen. Scenen har enligt barockens principer det djupa prosceniet, samt lika djupförhållande scen-salong. Vid nybyggnaden 1823 var proportionerna 7:7 m. Vid ombyggnaden på 1850-talet ökades djupförhållandet med 3 m. scen-salong. Scenens bredd är 10,5 m. Scenöppningen 7 m. Orkesterdike 1,5 m. Sluttande golv scen-salong.

uppträda långt in i nästa period 1850–90. Mest betydelse av de nya fick de två bröderna Jørgen och Adolf Curdts, söner till Dr. J. C. Curdts, som var med redan 1818 vid starten. Dessa bröder var mycket aktiva skådespelare från mitten av 40-talet till ett stycke in på 70-talet. De har alltså funnits med i bilden då Dr. Kabell började vid teatern 1872. Bröderna upptecknade, som påpekades i inledningen, de skådespel som gavs och vilka som spelade med. Både Jørgen och Adolf Curdts var lärare vid Borgerskolen i Rønne, Adolf Curdts var också kyrksångare och stod, enligt Dr. Kabell, bakom initiativet med det sångföreningssamarbete som etablerades med diletteranterna 1846. Vid dessa föreställningar bjöds förutom sång och musik även på ett kortare skådespel.

Officiellt började kvinnorna spela med 1825, men året före debuterade de i en festföreställning till ära för Prins Christian som då besökte Rønne. De första som bröt könsvallen var de unga. I *Pebersvendene* medverkade några unga Jfr. som man sade, innan Frk. kom

i bruk. Dr. Kabell har bekymmer med vilka av familjernas unga döttrar det var som spelade med denna första gång. Särskilt var det Grethes roll i *Pebersvendene*, som enligt J. Curdts' uppteckning, skulle ha spelats av en Jfr. L. Sehestedt. Dr. Kabell påpekar att det måste vara fel och framhåller att denne Jfr. L. S. endast var 14½ år vid detta tillfälle. Eftersom familjen Sehestedt inte hörde till de särskilt beredvilliga, enligt Dr. Kabell, finner han det otroligt att hon skulle i den åldern »have aabnet Damernes Række paa Theatret». Ett visst motstånd fanns att övervinna för de första damerna, det var likadant i de övriga dramatiska sällskapen i Danmark. I protokollet den 6/2 1832 står att det beslöts vid ett möte mellan de spelande, att Uldvall och Pingel skulle påtaga sig att gå till damerna och försöka få dem med. Döttrar och fruer till de män som var aktiva vid teatern, var det som deltog – naturligtvis vill man säga. Kvinnornas deltagande var denna första tid en moralisk fråga för många. 1828 i *Den politiske Kandestøber* var Jfr. Thora Brix och hennes far med, liksom Jfr. Th. Wolffsen, också med far, osv. Flera av de unga flickor som kom med på 1820–30-talen blev trogna långt in i nästa period. Även de små barnen togs med upp på scen. Hanne Krumm var t. ex. med första gången vid 8 års ålder i *Julestuen* av Holberg, 1827. Hon kom senare under många år – uppträdde sista gången 1882 – att vara av betydelse för teatern, liksom hennes far Chr. Krumm hade varit. Nu grundlades traditionen med familjeengagemanget, som är typiskt för Rönne teater än i dag. Ser man på spellistorna finner man ofta samme efternamn återkomma.

Dilettantskådespelarnas prestationer kritiserades inte av pressen under 1800-talet. Det började man med först efter 1900, på Bornholm omkring 1920. De spelande skrev inte heller något om sina scenframträdanden i protokoll eller journaler av något slag. När man vill skapa sig en bild av prestationerna denna tidsperiod, får man börja med att analysera scenens förutsättningar för spelet.

I Rönne, som på andra håll denna tid, spelade man på en kulissscen, där ljuskällan främst var förlagd till rampen, och där ljudet lätt försvann ut i de öppna kulissgatorna. Det gällde därför att hålla sig så långt fram som möjligt på scenen, både för att synas och höras. Där fanns också tryggheten kring »sufflørkassen». Någon nämnvärd sceninstruktion förekom inte, rörelseschemat var ganska statiskt och ensemblespel var ett okänt begrepp. Återstod alltså de enskilda skåde-

spelarnas prestationer, där föreställningarnas tyngd denna tid kom att ligga. Repetitionerna var få långt in på 1800-talet, även på Det kgl. Teater, såväl som på andra nationalscener.

I Rønne antogs 1825, som omnämns också i kap. Administration, några lagparagrafer, som bl. a. behandlade antalet repetitioner. I § 4 står:

Naar en spillende saaledes som foran er bestemt, erholder sin Rolle 3 Uger forinden Stykket skal gives, formodes ogsaa, han som Følge deraf vil have lært sin Rolle saa godt, at han paa første Prøve vil kunne spille samme ved Hjælp af Souffløren, saa har man paa Grund heraf bestemt Prøvernes Antal til 2 foruden Generalprøven, dog med Undtagelse af saadanne Comedier, hvori Stillingerne skulde være saa mange og saa vanskelige, at de ei godt kunne laves paa 2 Prøver, thi i saa Fald maa det være de spillende i Forening med Directionen overladt at bestemme en tredie Prøve.

Uttrycket i § 4 . . . »Stillingerne skulde være saa mange og saa vanskelige,« tar fasta på ställningarna som det väsentliga vid inövandet på repetitionerna. »Vanskelige«, då var det extra komplicerat att få de olika skådespelarnas placering framme vid rampen att stämma bra överens.

Utan någon nämnvärd regi, och med få repetitioner, hur klarade man sitt scenframträdande? H. Holm-Hansen försöker svara, och börjar med att ta upp förutsättningarna för Holbergs komedier. Dessa var dels Molière och dels den starkt traditionsbundna italienska mask-komedin.

Dette betinger igen spillemåden, som hviler på senrenæssancens systematisering af alle menneskelige følelser i nogle få »affekter«, de skulde fremstilles enkelt og klart på scenen efter visse regler for såvel tale som bevægelse. Derfor blev rollerne grupperet i »fag«, som tilhørte bestemte skuespillere (den værdige fader, elskeren, tjeneren osv.), hvad der altsammen gjorde at en forestilling kunde spilles efter ganske få prøver.²⁴

G. Sandfeld utvecklar spelstilen under första delen av 1800-talet ytterligare,

faste og ret ukomplicerede typer at arbejde med: helten og heltinden, tyrannen og bravkarlen, elskeren og elskerinden . . . og det var gammel skik, at hver skuespiller fik lov at specialicere

sig i netop den type der bedst svarede til hans (eller hendes) eget personlige fremtoningspræg (legemsbygning, ansigtstræk, gangart, stemmeføring, optrædende, væsen og sjælelige konstitution m. m.). Heri ligger jo endnu en forklaring på de få prøver og det ringe behov man havde for en sceneinstruktør.²⁵

Dr. Kabell har hørt att A. Dam »især skal have været god i den lavt comiske Fag«. Här nämner också Dr. Kabell ordet »fag«, och fackindelningens förhållande till det personliga utseendet, som talas om i citatet av G. Sandfeld ovan, stämmer bra överens med definitionerna Dr. Kabell gör av dilettanterna.

J. Hoffman havde udmærkede personlige Betingelser for Scenen, en statelig Figur, før han blev for corpulent, en fyldig stemme, et stort Ansigt med livligt Udtryk, og værdige Bevægelser. Han fyldte derfor rigtig godt i gamle Roller, saavel de fornemme, som de gemytlige Borgere.

J. Hoffman började uppträda 1840 och slutade 1873, varför Dr. Kabell bör ha sett honom uppträda. Om Adolf Curdtz skriver Dr. Kabell »og hade i sin lille Skikkelse og hele Ydret gode Betingelser for at give Drengeroller«. Och om Herman Marcher, som spelade med 35–66, står »omtales af samtidige for hans Anstand og statelige Figur i Helte og fornemme Roller«.

Om damernas insatser denna första period är Dr. Kabell inte särskilt entusiastisk ... »flere af de først optrædende Damer næppe have ydet stort kunstnerisk Bidrag, saa Stykkernes kvindelige Roller have vist kun været udførte saa som saa, maaske med sjældne Undertagelser«. Ett undantag var möjligen Frk. Frydendahl (senere gift de Torné), som spelade med från 1835–75. ... »roses for hendes fine Comediespil hvilket vistnok nærmest gjælder den tidlige Tid da hun spillede Elskerinderoller«.

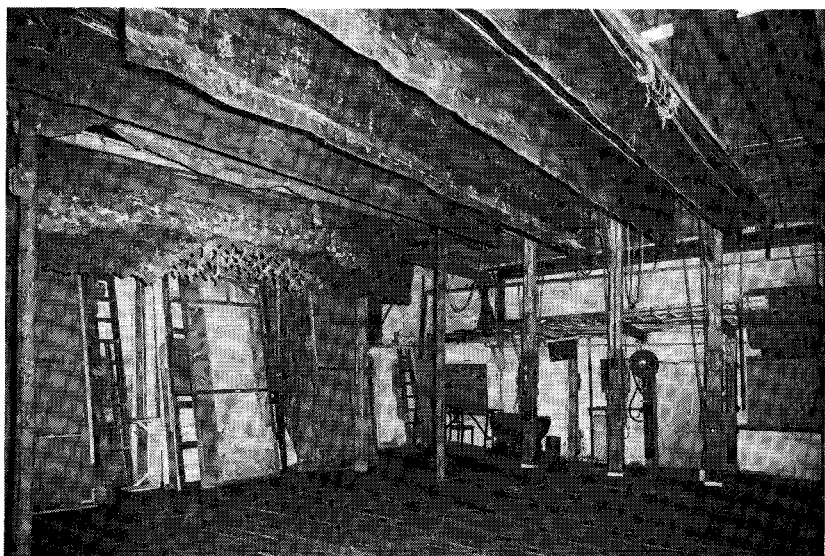
En ögonvittneskildring finns av en föreställning på Rönne teater, och det så tidigt som 1824. Prins Christian besökte då Bornholm och blev en kväll inviterad av dilettanterna till teatern.

Kl. 8½ var jeg igien i Byen og tog lige til Clubhuset hvor det dramatiske selskab havde foranstaltet en Forestilling til Ære for mig og viste sig idag for første Gang Fruentimmer på Scenen. En prolog digtet af Rector Bohr fremsagdes af Ridder Wulfsen og tolv hvidklædte med Krands prydede Damer saavelsom tvende Børn som Genier bekrandsede mit Navnetræk. Den lille

Hyrdedreng af Øhlenschläger opførtes. Wulfsen spillede Faderens Rolle med Følelse, Mad. Lambrecht Enke efter forrige Byfoged i Rønne spillede Moderen, en Iomfr. Collin ligeledes fra Sielland Søsterens Rolle ret (efter »ret« er et paabegyndt »ordentligt« udslettet) meget godt. Den lille Hyrdedreng udførtes vel af en Niece af Commendanten 11 Aar gammel; Adjunct Sommer spillede den Rejsendes Rolle temmelig affecteret og Told Casserer Krum Munken, med en skrigende Præketone der skadede Rollen meget. . . . I Foyer'en takkede jeg de spillende og Selskabets Foresatte for den behagelige Aften de havde undt mig, og de tvende Damer især fordi de havde villet være de første spillende.²⁶

Vid flera tillfällen fick Rønne besök av resande skådespelare som stannade längre eller kortare perioder, och ibland uppträdde tillsammans med diletteranterna. Detta gav säkert stimulerande impulser åt det fortsatta teaterarbetet. Det Becherska teatersällskapet upplöstes i Rønne 1848 och då anställdes, enligt protokollet, Fam. Wimmer i 3 månader för att spela tillsammans med diletteranterna mot en betalning av 60 Rdl. i månaden och en benefice. Dr. Kabell tror att det var Jørgen Curdts' initiativ, han var »forretningsagtigt anlagd«, skriver Dr. Kabell, men antyder också att orsaken till anställningen av Fam. Wimmer var den vackra dottern Thyra. Hon lär ha gjort mycket intryck på herrarna, skriver Dr. Kabell, och tillägger att det säkert bl. a. var orsaken till att de spelande herrarna deltog så mycket som de gjorde, medan damerna drogo sig tillbaka. Att blanda in professionella krafter bland diletteranter, anser Dr. Kabell olyckligt. Det stör, enligt honom, diletterantkomediens karaktär.

När en övergång till vaudevillernas lätta värld skedde på repertoaren blev det möjligheter för en större differentiering av rollfacken, men H. Holm-Hansen betonar: »Imidlertid må man stadig erindre det gamle teatersystem som grundlaget for fremstillingen.²⁷ Heibergs vaudeville *Nej* gavs f. g. 1839. Justitsråd Gamstrup, Sofi, Candidat Hammer och Klokke Link fick då sina första spelande. 1842 när *Nej* gavs nästa gång hade Gamstrup bytts ut, de övriga var desamma. 1845 spelade kandidaten Klokke Links roll och det var en ny kandidat. Nästa föreställning, också 45, spelade kandidaten Gamstrups roll och Klokke Link från 39 hade blivit klockare igen. Dessutom

Scenrummet sett från rampen. Scenen är en kulissscen, kulisser, suffiter och fond. Kulisserna hänger på steglignande ställningar som rullar i skenor på golvet. Två skenor till de fyra främre facken på var sida. En skena till de två bakre.

byttes Sofi ut f. f. g. och så här kunde det fortsätta. Rörligheten inom »facket» ökade upp mot mitten av århundradet och diletanterna kom att skifta uppgifter mer.

Huvudkällor för avd. 1850–1890

En del av huvudkällorna från avd. 1823–1850 hör även till avd. 1850–1890.

Protocolbog 1818–69.

Fortegnelse over opførte Stykker 1840–70.

Registrant over Repertoire 1838–1860.

Søren K. Kabell: *Dilettantcomedien i Rønne. Dens første 75 Sæsoner.*

Søren K. Kabell: *Fra Rønne Dilettantcomédie, de første 75 år.*

Regnskaber 1849/50 til 1874/75.

Rapport 1961 Ark. H. Engqvist byggnadsundersökning av teatern (Rapport 61).

Nytilkommet material för avd. 1850–1890.

Handskrivna källor:

Protocol for Rønne Theater 1870–1923.

Regnskabs- og Kassebog for Rønne Theater, 1870–1900.

Regnskaber for Rønne Theater 1874/75–1917/18.

Med säsong 1870–71 innehåller kassaböckerna differentierade uppgifter om utgifterna – inte bara som tidigare Namn och Nr. som hänvisar till de försvunna räkenskapsbilagorna (delvis bevarade genom Dr. Kabells bok).

Love for Rønne Theater 1859 (tryckta).

Love for Rønne Theater 1873 (tryckta).

Forslag til et nyt Theater der paatænkes opført i Rønne.

Plan af Stueetagen, Rønne i Aug. 1882 Karl Bidstrup for Mathias Bidstrup.

Bestemmelser angaaende Sikkerhedsforanstaltninger mod Brandfare i Rønne Theater. Rønne Kjøbstads Brandkommision den 31te December 1881.

I § 1 står: ... være Brandkommissionens og Politiets Tilsyn underkastet, og bør de dermed forbundne Udgifte udredes af Theatret.

Teatern 1850–1890

Denna period började med teaterns ombyggnad.

Da Bestyrelsen i længere Tid har ønsket at udvide Scenen og tillige forskaffe de spillende Herrer og Damer større Plads og flere Bekvemmeligheder end Theatrets indskrænkede Plads hidtil har tilladt,

står det i protokollet i april 1850. Detta till synes kloka beslut mötte genast motstånd. På en liten plats som Rønne, där ända in på 1900-talet de mest elementära samhällsförbättringar bjöds motstånd och sköts upp, kunde denna ombyggnad för många verka onödig. Men det fanns i detta fall en grupp som var särskilt ivriga motståndare, nämligen teaterns aktieägare. I avd. Ekonomi 1823–50 kommenteras aktieägarnas öde, endast få aktier inlösta och inga aktielån återbetalda. Detta hade upplevts som en oförrätt av många och aktualiserades nu. En del aktieägare protesterade och ansåg att innan man företog sig något visavi teatern, borde gamla skulder klaras upp, dvs. aktier inlösas och aktielån återbetalas, detta framgår av protokollet i samband med att byggplanerna framfördes. Styrelsen, som hade fått majoritet 15/5 1850 för sitt ombyggnadsförslag, kunde hänvisa

till denna generalförsamling. De nya män som nu satt vid styret ville inte se bakåt, dessutom skulle aktielånet nu med räntor säkert varit dubbelt så stort, vilket var anledning nog för styrelsen att fortsätta se framåt.

Ombyggnaden. Av Rapport 61 framgår att teatern 1850 i norr förlängdes med 6 m. Härvid blev 3 m. lagt till scenen och 3 m. blev inrättat till skådespelarloger, rekvisitrum och arkiv m. m. i tre våningar över varandra. Denna nya tillbyggnad med sin höga nordgavel utfördes också i korsvirke. *Scenen* blev inte bara högre i tak och 3 m. längre, den blev också bredare genom att man tog utbyggnaden »hoddan» mot gatan med in till scenrummet. För att få tillräcklig höjd till kulisserna fick utbyggnaden höjas med en lång övervåning av korsvirke. Enligt Dr. Kabell, som också behandlar ombyggnaden i sin bok, tillköptes nu inte bara ett stycke mark norr om teatern, utan även mot västsidan. Scenrummet tillbyggdes och utökades därigenom även mot gårdssidan. Ark. Engqvist omtalar också denna knappt 1,5 m. breda tillbyggnad, men är oviss när den tillkommit. I Rapport 61 är den inte inritad på skissen i samband med ombyggnaden på 1850-talet (Bil. II og III).

Den påbörjade ombyggnaden 1850 fortsattes och avslutades 1857–58, då *salongen* utökades och blev 3 m. längre genom att man nedrev väggen mellan den ursprungliga salongen och den bakomliggande tvärgående förstugan (Bil. II). Därmed kom längdförhållandet åter att bli lika mellan scen-salong, 10:10 m. Vid nybyggnaden var förhållandet 7:7 m.

När man rev ned mellanväggen till förstugan ersattes dess bärande funktion i salongen med två järnpelare. Men samtidigt nedtogs två av de bärande pelarna som satt mellan sidobalkongernas bröstvärn och taket, vilket bidrog till att försvaga den redan ostabila takkonstruktionen. Pelarna under sidobalkongerna, 4 st. byttes också vid detta tillfälle mot järnpelare. I en bevarad räkning står: »6 Jernsøjler med Tilbehør». I protokollet skrevs inget om ombyggnaden 1857–58, men Dr. Kabell har dels den ovan nämnda räkningen att gå efter, dels vad han hört människor berätta, när han skriver om ombyggnaden. På räkningen finns också noterat: »Lærred (linneväv) för 26 Rdl. 4 M. 12 Sk. Denna relativt stora summa skulle kunna sättas i samband med vad Dr. Kabell skriver om salongens förändring 1857–58: »Samtidig blev Loftet i denne sidste / salongen / beslaaet

med Lærred«. I Ark Engqvists flera gånger citerade Rapport 61, talas bara vid detta tillfälle om att balkongframsidornas pappersdekor nu ersattes med linneväv. På denna målades med limfärg gul akantusdekor på gråvit botten omgivet av blågrå ramar. Denna balkongbeklädnad är det som framrestaureerats på 1960-talet.

Dr. Kabell skriver vidare att salongen målades. Går man till Ark. Engqvists undersökningar av 1857–58, tycks salongens röda färg bytts ut mot grågrönt, färgen på proseniet blivit ljusgrå mellan pilastrarna och sockeln mörkgrön. Ev. blev pelare och pilastrar grå. Dr. Kabell påpekar att vid detta tillfälle målades också åskådarbänkarna och numrerades. Antagligen bara de främsta på parkett och mittbalkong fick nummer, så var det nämligen på de flesta teatrar denna tid, enligt G. Sandfeld.²⁸

Scenen som utökades 1850 fick vid den fortsatta ombyggnaden 1857–58 ett nytt maskineri. »En stor Regning fra Maskinmesteren« skulle enligt Dr. Kabell tyda på detta. Dessutom fick man nya dekorationer. A. Curdts skriver i den tidigare omtalade artikeln (sid. 10) angående detta: »Ved samme Lejlighed bleve 4 nye Decorationer samt et nyt Fortæppe malede af en Theatermaler i København, anskaffede«.¹ Dr. Kabell är i sina kommentarer inte lika tvärsäker. Han skriver:

Endelig blev der anskaffet et Sæt Decorationer, der sies ikke hvor mange, men de kostede i Maling – de blev malede i København – ca. 370 Rdl. saa det kan ikke have været saa faa, formodentlig den røde, blaa og mørkegule Stue og Skovdekorationen, hvorimod Bondestuen og Bydekorationen se mig ældre ud, dog kan jeg ikke avgjøre dette, og i alt Fald synes mig de respektive Bagtæpper at have maattet undergaa Forandring eller Forøgelse for at passe til de større Forhold . . . Ogsaa Fortæppet skriver sig jo sandsynligt nok fra denne Lejlighed.

Dekorationerna hade målats av Theatermaler Bornemann, som ses av räkenskaperna ha bjudits till Rønne från Köpenhamn för att se på scenförhållandena. De dekorationer som ännu i dag är i bruk, och med största sannolikhet härrör sig från detta tillfälle, är den s. k. »røde stue« och »skovdekorationen«. Varje dekoration består av kulisser, suffiter och fond. Kulisserna hänger på stegliknande ställningar som rullar i skenor på golvet. Två skenor till de fyra främre facken på var sida, en skena till de två bakre. »Skovdekorationen«

är på sex fack, »røde stue« är på fem. Fonderna till dessa båda dekorationer är ej längre i bruk. Som kulisscenen utformades vid ombyggnaden 1857–58 kan vi se den än i dag. Ridån (fortæppet), vilken halas som ett segel i tre slag, kan anses anskaffad vid samma tillfälle.

Belysningen hade i 20 år skötts av Blikkenslager Bosin, när styrelsen 1880 beslöt att övertaga det arbetet. 133 lampor inköptes av Bosin samt 12 från Köpenhamn. Scenbelysningen blev därvid ändrad från sidobelysning till överbelysning och man inrättade även i samband med detta ett förmörkningsapparativ.

Både vid mitten av 70-talet och i mitten av 80-talet företogs stora reparationer och förändringar av *salongen*.

Sommaren 1875 står i protokollet, bland annat arbete som skall utföras, att *salongen* skall målas. Enligt Rapport 61 är det osäkert om det är samma grågröna färg som behålls, eller att den rentav kommer nu, och att det 1857–58 inte blev någon färgförändring utan att teatern förblivit röd hela tiden ända tills nu. Detta låter invecklat och är det också – även med konservatorhjälp är färgförändringarna svåra att klart lokalisera, visar det sig.

I augusti 1876 hölls en kungamiddag i teatern. Ev. med anledning av den sattes två målningar upp mellan prosceniets pilastrar. Därom står följande i protokollet:

Aar 1876 d. 25 Februari, opsaddes de 2de store Malerier »Thalie og Melpomene« i Theaterets Proscenium, der var malet af Decorationsmalerne Aarnodt og Cordsen for 70 kr.

Även en del färger i *salongen* tror Ark. Engqvist ändrades vid detta tillfälle, men är osäker. Klart tycks dock vara att det är nu som balkongframsidornas linneväv får sin dekor med limfärg övermålad med missprydande oljefärg.

Nästa stora reparation denna period var i mitten av 1880-talet och koncentrerades kring taket i *salongen*. Dr. Kabell, som denna tid själv var aktiv vid teatern, skriver att det visade sig nödvändigt att förstärka taket. Vid detta tillfälle målades också hela *salongen* och en ny ljuskrona anskaffades. Ark. Engqvist är inte riktigt säker på när taket putsades och fick sin nuvarande schablondekoration. Han förmodar att det skett mot slutet av århundradet, och skulle i så fall kunna vara vid detta tillfälle, 1885–86. Taket som alltid varit dåligt, blev ännu sämre av att vid något tillfälle en bjälke i taket skurits av, enligt Ark. Engqvist antagligen för att utvidga hålet i

taket för ljuskronan. Ev. skulle det ha kunnat ske nu då en ny ljuskrona uppsattes, vilken troligen var större än den som fanns tidigare, och som anskaffats 1845. Många teatrar hade som Rönne teater ett runt hål i taket som ljuskronan kunde hissas upp genom, när ljuset i salongen skulle sänkas. Teatersalongen målades antagligen nu i en cromoxydgrön färg, som enligt Ark. Engqvist konstaterades under den vita färg som fanns vid restaureringen 1961.

Denna färgrikedom genom tiderna i salongen är spännande att följa, och även om tidsbedömningen inte alltid stämmer, är det bevisat att färgerna någon gång funnits. Det märkliga är att aldrig tidigare i materialet om teatern, protokoll, räkenskaper eller hos Dr. Kabell, någon någonsin nämner namnet på en färg – inte förrän 1961, när Ark. Engqvist presenterar sin Rapport 61.

Ekonomi 1850–1890

På 50-talet ombyggdes teatern och blev större och bättre. Det var en kraftprestation både att genomdriva ombyggnaden och klara upp det ekonomiskt. Första etappen 1850 kostade 1200 Rdl. och den hade man betalt i stort sett efter tre år. Det blev svårare med etapp två, 1857–58, som också blev dyrare, ca. 8000 Rdl. Man betalade med det som fanns i kassan och dessutom lånade man av en styrelsesmedlem, samt skuldsatte sig för material. Inte förrän säsongen 74–75 var det sista betalt från 50-talets ombyggnad.

När den här perioden började var det livlig verksamhet. Från mitten av 50-talet kom en tid av mindre aktivitet och slutet av 60-talet var en downperiod. 70- och 80-talen var däremot de goda åren. Samtidigt med uppblomstrandet växte utgifterna, illusionens pris skulle betalas, och föreställningarna blev dyrare. Men denna utveckling måste så småningom få ett slut, eftersom inkomsterna inte kunde öka i samma takt.

Inkomstkällorna var nämligen som tidigare endast biljettförsäljning och hyror. Övergången 1889–90 började en nedgångsperiod och även om orsakerna var flera än ekonomin, var den en viktig faktor.

Biljettpriserna fastställdes i lagarna som skrevs 1859. När ombyggnaden var lyckligt överställd indelades salongen i tre prisklasser. Finast var mittbalkongen för 3 M. sedan parkett 2 M. 8 Sk. och sist kom sidobalkongerna och parterre för 2 M. Parterre är den långa

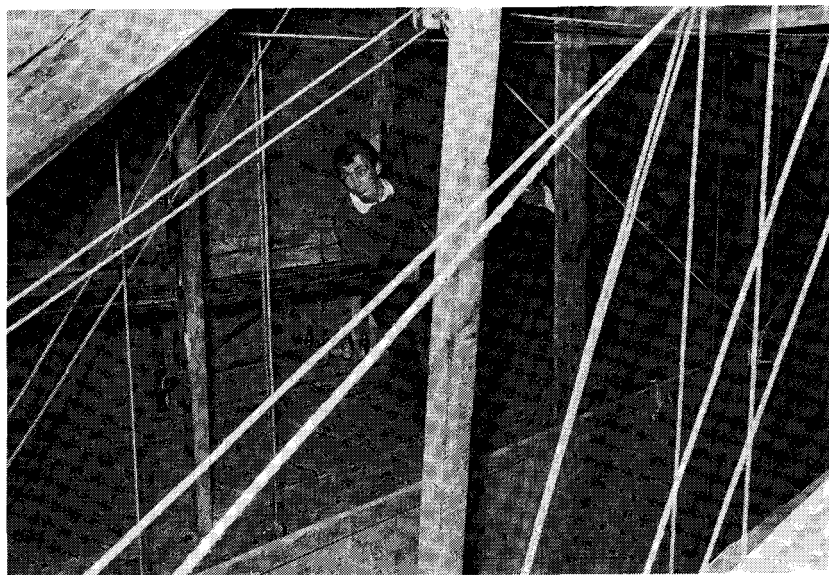
sidobänken på var sida av parkett i teaterns längdriktning. Barn gick för halvt pris av de uppräknade. Gen. reps. priset ändrades en del under 50-talet, som om man inte visste vilken status gen. rep. skulle ha, men i lagarna fastställdes priset till 1 M. 8 Sk. för hela »Huset» som det står och barn gick för 1 M. I slutet av 70-talet delades salongen i två priser på gen. rep. men ej för barn. Föreställningarna ville man också tjäna mer på och 60–61 får de tre första bänkarna på mittbalkongen stoppade säten och ryggstöd, och så blev de platserna dyrast. Samma idé fick man i början av 70-talet, då delades både parkett och sidobalkongerna i olika priser, men utan att själva sittplatsens standard ändrades. Men sedan gick knappast salongen att dela in mer.

Fastlagsföreställningen gav fortfarande alltid en bra inkomst. För övrigt var det pjäser av typ folklustspel som t. ex. *Fregatkaptejnen* som gav publik- och inkomstrekord. Fyra kvällar av den inbringade 1882 ca. 1374 kr. trots avdrag till välgörenhet. Säsongen 72–73 anser Dr. Kabell som ett bra ex. på ekonomiskt resultat av rent dramatisk verksamhet. Genomsnittsinkonsten var 210 Rdl. og genomsnittsutgiften var 127 Rdl.

Uthyrningen gav denna period en god inkomst. Man fick hyror dels från teatern och dels från den s. k. hörnsalen, intill teatern. Byggnaden med denna inköptes 1872 och från den tiden uthyrdes salen till sammankomster av olika slag. Uthyrningen av hörnsalen var en god affär fram till mitten av 80-talet. Men då kom ett par nya samlingslokaler i Rönne och uthyrningarna minskade. Som högst fick man in 721 kr. säsongen 77–78, som lägst kom det bara in 16 kr. 88–89.

De resande skådespelarna, både en och en och i sällskap, kom i större antal denna period, än de gjort tidigare. Särskilt flitigt med besök var det 70–80-talen. Lagarna från 1859 tar upp vad de skulle betala i hyra. I § 20 står att hyran skall vara mellan 6–12 Rdl. Belysning betalades utom. De som hyr måste använda teaterns »Maskinfolk, Lampist och Nattevagt». 79–80 gav teatern den högsta hyran den här perioden, 510 kr. Men i allmänhet låg summorna på hälften av det.

Utgifterna var många och stora den här perioden. Förutom ombyggnaden på 50-talet, företogs två större reparationer av teatern. Dessutom inköptes hörnsalen och ett tomtområde intill teatern. Det

Det krävs två man för arbetet med den tunga ridån, som balas som ett segel i tre veck

var på 70–80-talen som allt detta hände, en tid av aktivitet och handlingskraft. Det var också då man beslöt att sätta in de goda årens överskott på en byggbond. Föreställningsutgifterna ökade under den här perioden, som redan påpekats. Kulmen kom på 80-talet då flera nyinstuderade skådespel med påkostad utstyrsel presenterades. En av de mest påkostade var *Barselstuen* på 200 årsdagen av Holbergs födelse, 1884. Operan *Mikadoen*, 1888, hade offrats 1200 kr. på i förberedelse och utstyrsel, men gick med underskott. På 70–80-talen tillkom även en del nya utgifter i samband med föreställningarna. Dels kom kravet på författarhonorar, dels började musikerna betalas i stället för att få fribiljetter. Musikdir. 10 kr. kvartettens medlemmar 5 kr. och övriga deltagande musiker 2 kr. per två kvällar. Dessutom från och med nu fick teatern betala brandvakt och polistillsyn, några kronor bara per kväll, men alla dessa nya relativt små utgifter blev till summor som skulle spelas in.

Dr. Kabell irriterades av att beneficer förekom i samband med dilettantföreställningar, apropå förra perioden 1823–50. Från 70-talet förekommer inga beneficer mer, men i stället ökade föreställ-

ningarna för välgörande ändamål. Närheten till havet avspeglas i hjälpbehoven. »Til Fordel for forulykkede Fiskeres Efterladte i Snogebæk«, t. ex. Föreställningar gavs också för fiskares efterlämnade i Allinge och Pedersker, för en drunknad sjömans änka och för »Skadelidte Islændere«. Men varför till »Nødlidende på St. Croix«? Av Dr. Kabells personhistoriska anteckningar framgår, att en av de aktiva teaterbröderna Curdts hade varit lärare där en tid. »Frivillige Fatigvæsen« spelades flera gånger för, dessutom fortsatte asylföreställningarna. 1870 beslöt styrelsen att teatern skulle ha $\frac{1}{4}$ av nettot vid välgörenhetsföreställningar.

Den här perioden 1850–90 var en händelserik tid och särskilt de två sista årtiondena var dynamiska. Trots alla triviala utgifter »dof-tade« räkningarna också av smink, peruker, modepynt, »rensede Pistol«», »smørrebrød« och nymålade dekorationer.

Administration 1850–1890

Den första periodens experimentverksamhet i den beslutande toppen övergick nu till en mer konventionell styrelsesform. En nyhet var de två direktricer som från 1859 valdes för att vara de spelande till hjälp. I och med att kvinnor nu spelade med lika flitigt som män, var det väl naturligt att den manliga dominansen begränsades.

Styrelsen bestod av två artistiska direktörer och en ekonomisk dir. Dessutom tillkom en kassör och de två direktricerna. 1873 kom nya lagar, de tidigare var från 1859. I de nya lagarna bestämdes att styrelsen skulle vara vald på tre år i stället för som tidigare ett. Intressant är bestämmelserna om hur teaterns generalförsamlingar skulle vara sammansatta. Två stycken skulle hållas efter varandra. Den ena var för aktieägare och styrelse och då avhandlades ekonomin, den andra var för de ovan nämnda samt spelande som haft minst två betydande roller under senaste säsong. Vid denna generalförsamling behandlades alla övriga frågor.

Många av dem som tidigare lönats med fribiljetter, skulle enligt lagarna av 1873, i stället få betalt. I § 12 står:

Bestyrelsen antager imod Lønning en Musikdirektør, en Regissør, en Arkiv- og Garderobeforvalter, en Billettør, en Sufflør, en Maskinmester, en Lampist, fem Kontrollører, en Frisør, en Skrædder, en eller to Bude, en Opvartningskone og en Nattevagt.

Från säsong 71–72 fick teatern börja lösa »bevilling« dvs. begära tillstånd för att få spela. Man fick det gratis för 5 år åt gången.

Denna period kom många resande teatersällskap till Rønne, av vilka Cortes' hör till de mest välkända namnen. Men även sällskap som Raus, Levinis, Schäffers, Warmings, Jens Kofoeds och Phlugmachers kom och stannade under en eller två månader, ibland längre. Även skådespelare från Det kgl. Teater och från Casino kom på kortare besök vid ett par tillfällen. Styrelsen hade att ta ställning till att de resande inte så att säga störde dilettantverksamheten. De resande sällskapen spelade i allmänhet utanför dilettanternas säsong. I protokollet står att 1877 fick skådespelarna Warming och Hansen hyra teatern över sommaren, mot löfte att ej uppföra sådana skådespel som styrelsen tänkte uppföra i den närmaste framtiden.

Under 50-talet hade styrelserna skiftat mycket. På 60-talet blev det mer stabiliserat och några kom nu med som skulle stanna länge. Till de trognaste hörde Edv. Marcher, kassör 59–60 till 1890, och Frk. Krumm, direktrice under många år, slutade 82. 50-talets styrelser hade haft arbetet med den stora ombyggnaden att brottas med. 60-talets styrelser fick bekymmer med det avtagande spelintresset från dilettanternas sida.

Många spelande hade slutat och få hade kommit i stället. 1866–67 var Phlugmachers sällskap hela säsongen i Rønne och gav föreställningar. Då gavs inga föreställningar av dilettanterna. Sista säsongen på 60-talet var situationen så ohållbar, att styrelsen den 1 jan. 1870 kallade samman ett möte och erbjöd sig att avgå, då ingen föreställning kunde arrangeras. Men just i denna undergångsstämning kom nya människor inflyttande till Rønne, och det dramatiska arbetet tog ny fart.

Styrelserna på 70–80-talen fick också problem att ta itu med. Den gamla köpmansgården, som teatern en gång avskildes från, blev till salu. Ark. Thorsen skriver om gården:

1826 træffes han (Siersted) benævnt Klubvært. Siersted var Ejer af Gaarden og Vært for Rønne Klub i en længere Aarrække. Ved Aar 1850 gaar Gaarden der nu kaldes Hotel »Østersøen« over til Hotelejer Sørensen. Hotellet var i disse Aar det første i Rønne. Det havde Selskabslokaler, Gæsteværelser, Stalde samt en stor Have med Keglébane. Paa Traps Bykort 1858 findes kun et Hotelnavn anført; det er Hotel »Østersøen«.

Men der kom sløje Tider, Østifternes Kreditforening maatte overtage Gaarden som Pant, og dermed ophører Hotelvirksomheden.

I Februar 1872 solgte Kreditforeningen Gaarden . . . til Branddirektør H. C. Lohmann . . . Allerede i April Maaned samme Aar solgte Lohmann de østlige 6 Fag af Stuelængen, den såkaldte Hjørnesal til Theaterforeningen.³

Enligt vad Dr. Kabell omtalar i samband med köpet av hörnsalen, 1872, så erbjöds hela gården först till teatern. Flera av de spelande var för ett köp, men de flesta aktieägarna var emot. Alltså samma negativa inställning som vid teaterns ombyggnad 1850. Den här gången blev det aktieägarna som segrade, men den vackra hörnsalen lyckades man rädda efter en ihärdig kamp av de unga, som Dr. Kabell uttrycker det. 1888–89 inköptes ett tomtområde som gränsade mot teatern i norr, samt det hus som stod på tomten. Betalades med 3000 kr. ur byggfonden.

Dessa inköp och försök till inköp i närheten av teatern hörde ihop med en önskan att utvidga teatern. Den 12 aug. 1876 föreslog Dr. Kabell, som denna tid var art. dir. i styrelsen, bildandet av en byggfond för en ny teater. Han vill »indskrænke Vedligeholdelserne af det gamle til det mindst mulige«. Vidare vill han att nya inkomster skall skaffas genom basarer m. m. tills man senare kunde vända sig till publiken med en insamling. Byggfonden blev ett kärt intresse, pengarna växte, överskott från verksamheten, från maskerader, från basarer m. m. hamnade där. När denna period var slut var fonden 5302,13 kr. samt räntor.

Hörnsalen, som man köpt 1872, ansågs tydligen för blygsam som sällskapslokal, eftersom styrelsen bestämde 1881 att låta bygga om den till ett tvåvåningshus med sällskapslokaler för uthyrning. Man beslöt att låta göra en ritning till en ombyggnad, samt bildade en bygghkommitté av tre personer i vilken Dr. Kabell ingick.

Året efter meddelade kommittén att hörnsalens område var för litet för en ombyggnad. I stället hade man säkrat sig förköpsrätt till en egendom på Grønnegade, och låtit göra en ritning av en helt ny teater med sällskapslokaler. Man beslöt försöka skaffa pengar till detta företag, men »19/6 melder Byggecomiteen at Forsøgene ere strandede og dermed begraves Sagen«, skriver Dr. Kabell resignerat.

I ett förvaringsutrymme under scenen, ett provisoriskt arkiv, fann

jag den ovannämnda ritningen till en ny teater i Rönne. Den är utförd av Mathias Bidstrup, som var storbyggmästare i Rönne. Han titulerades enligt olika källor, Professor. Ritningen är »Plan av Stueetagen«, hur andra ev. våningar skulle se ut är det väl ingen som vet, finns antagligen bara detta ex. Teater och sällskapslokaler bildar tillsammans ett T på ritningen. Scen och salong verkar i utseende närmast kopierade på den teater som redan fanns. Sällskapslokalerna består av balsal och matsal.

Borgmästare Niels Nielsen tar i sin bok om Rönne kring sekelskiftet upp något av bakgrunden till den misslyckade satsningen på en ny teater.

Men også Højre havde sine kvaler. Da der var tale om forsamlingslokale, ønskede en del det gamle teater bygget om til at rumme både teater og forsamlingslokaler med hotel og restauration. De rigtig vaskeægte blandt Højre satte sig imidlertid herimod, det var særlig statsskolens adjunkter, der var interesseret for denne plan. Da de vaskeægte havde deres tvivl om adjunkternes pålidelighed, blev tanken om teateret slået ned, og Højre fik »Dannebrog« i Borgergade.²⁹

»Dannebrog« och Östre forsamlingshus blev Højres (moderater) resp. Venstres (liberaler) samlingslokaler från mitten av 80-talet, och orsaken till att uthyrningen av Rönne teaters sällskapslokaler i det närmaste upphörde.

Repertoar 1850–1890

Även efter 1850 var det Scribe och de egna vaudevilleförfattarna som dominerade repertoaren i Danmark. I Rönne kom de flesta Scribepjäserna denna period upp på repertoaren under 50-talet. Det var femton st. och nästan alla var nyinstuderingar. T. ex. *Enten elskes eller dö*, *Kvindens Våben*, *Min Lykkestjerne*, där titlarna mycket riktigt står för pjäsernas ytlighet . . . »i dag ganske umulige at spille, dengang kaldt udødelige mesterværker af både Søren Kierkegård och Biskop Münster«, framhåller G. Sandfeld.³⁰

Av Heiberg, Hertz och Hostrup presenterades också flera nyinstuderingar. Under 50-talet och början av 60-talet kom Heibergs *Kjøge Huskors*, *Aprilsnarrene* och *De Danske i Paris*. Först 1886 stod Heibergs *Elverhøi* på programmet, men den var skriven redan 1828. Med *Elverhøi* hade Heiberg förnyat repertoaren i Danmark ännu en gång.

Första gången var vaudevillerna. *Elverhøi* är både ett romantiskt skådespel och ett historiskt drama . . . »en nationalromantisk forbytningshistorie med fjerde Christian som faderlig knudeløser . . . i al sin festlige herregårdspoesi til dato nationalscenens oftest spillede forestilling«, skriver H. Holm-Hansen.³⁸ Men i Rönne blev det endast ett uppförande och det var under Dr. Kabells tid på 80-talet. Av Heiberg tog man också upp några av de tidigare spelade vaudevillerna, vars popularitet bestod, t. ex. *Nej* och *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*.

Hertz med två tidigare uppförda vaudeviller, fick denna period 8 nya pjäser instuderade på Rönne teater. Därbland den uppskattade *Debatten i Politivennen*, som togs upp 5 olika år. Även *Indkvarteringen*, uppförd tidigare, förblev populär.

Hostrup hade också uppförts pjäser av två gånger tidigare i Rönne, slutet av förra perioden. På 50-talet började flera andra av hans vaudeviller och sångspel att uppföras. Inalles 11 st. *Eventyr paa Fodreisen*, *En Spurv i Tranedans*, *Soldaterløier*, *Intrigerne* och *Gjenboerne* spelades upprepade gånger denna period. Förkärleken för dessa 5 delade Rönne med det övriga Danmark.³¹

Till nyheterna hörde den äldsta dramatikern, nämligen Holberg. Han hade i Danmark varit så gott som ospelad sedan 20-talet. Men vändpunkten kom kring 1850, då han kom upp på repertoaren igen både på Det kgl. Teater och ute i landsorten. På Rönne teater hade *De Usynlige* spelats redan på 40-talet. Under denna period uppfördes 7 skådespel, flera av dem mer än en gång. *Maskeraden*, *Don Ranudo de Colibrados* och *Det lykkelige Skibbrud* var nyinstuderingar. *Barselstuen* med sina många medverkande var populärast, uppförd vid 4 olika tillfällen.

Alldeles nya tillskott til repertoaren var Erik Bøgh och Fru Heiberg, samt Harlekinaderna efter Casorti.

Intressantast är Harlekinaderna, som var 5 st. efter Casorti och dessutom en av Cl. Rosenhoff. Harlekinaderna efter Casorti är på långt håll släkt med Commedia dell'arte, men under vägen därifrån har de blivit stumma. Som pantomimer kom de till Köpenhamn i början av 1800-talet med italienaren Casorti. När de sedan började uppföras på Tivoli på 40-talet, hade de fått dansk prägel, även de ursprungliga *Harlekin Skelet*, *Harlekin mekanisk Statue* m. fl. som Casorti importerat. Från Köpenhamn spreds Harlekinaderna ut i

landet, och någon tog initiativet även i Rönne. Adolf Curdts spelade Pierrot i nästan alla Harlekinaderna. V. F. Riberholt, som kom som guldsmed till Rönne, och deltog i teaterarbetet under några år, var Harlekin vid flera tillfällen. Vid Harlekinaden 1856 står att den arrangerats av Riberholt. Förutom Pierrot och Harlekin finns även Cassander, släkt med Pantalone i Commedia dell'arte, samt Columbine alltid med i dessa Harlekinader.

Fastlagsföreställningen, årets festligaste teaterkväll, hade vid några tillfällen en Harlekinad på programmet. T. ex. 1851 i mars.

KILDEREISEN
Holberg
Som Intermezzo Dyrehavsløier
blandt hvilke
HARLEKIN MEKANISK STATUE
Pantomime efter Casorti
SOLDATERLØIER
Hostrup

Ett annat imponerande exempel på en teaterafton under 50-talet var i april 1856.

EN NAT I ROSKILDE
H. C. Andersen
TO NABOER
E. Bøgh
SANG
BØDKERVÆRKSTEDET
eller
HARLEKIN I TØNDEN
Pantomime efter Casorti
TABLEAUX VIVANTS

Tableaux Vivants förekom ännu en gång i Rönne, nämligen 1863. G. Sandfeld påpekar att »plastiske tableauer« var mycket omtyckta av dilettanter den här tiden. En deklamatör läste en känd dikt och vid vissa utvalda ställen i texten gick ridån upp, och så visades i plastisk uppställning den scen som just blivit läst, ridåfall osv. Detta

gjorde alltid lycka, »de flotte dragter og den bengalske belysning».³²

Efter att själv ha uppträtt på Det kgl. Teater i otaliga vaudeviller, inte minst från sin mans penna, skrev Fru Heiberg också ett par vaudeviller. *En Søndag på Amager* och *Abekatten*. Dessa blev från första stund oerhört populära i hela Danmark. I Rönne uppfördes de också vid 4 resp. 3 tillfällen mellan 1851 og 86.

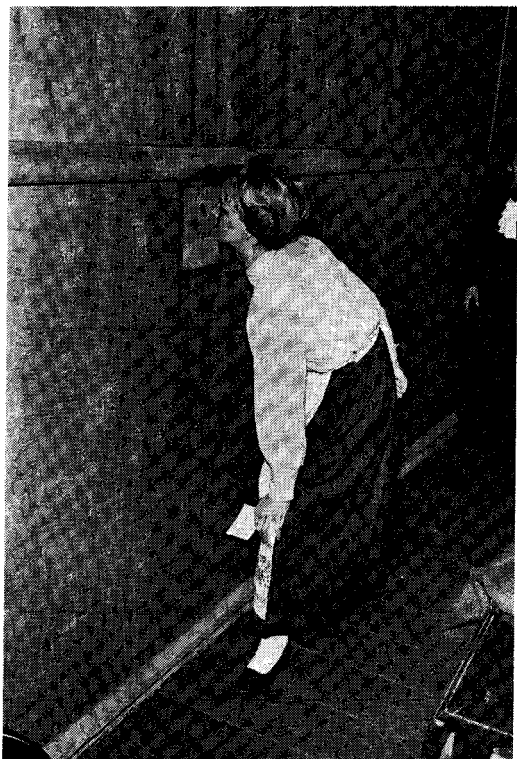
Den tredje helt nya bekantskapen för Rönne denna tidsperiod var E. Bøgh. Inte mindre än 25 vaudeviller och farser uppfördes. De flesta av dem var försedda med tillägget »intrig efter det franske» eller »frit bearbejdet efter» och så ett namn. E. Bøgh hörde till de mycket omtyckta författarna både i Rönne och annorstädes. Flera av hans pjäser uppfördes vid åtskilliga tillfällen, dit hörde t. ex. hans helt egna *To Naboer* och *Redaktionssekretæren*.

H. C. Andersen och Overskou förekom också denna tidsperiod med både tidigare uppförda vaudeviller och nya. T. ex. H. C. Andersens *Hyldemoer* 1887, som ingick i säsongen 86–87, då under Dr. Kabells ledning instuderades 5 nya skådespel. Det var en stor satsning av dilettanterna, som förutom *Hyldemoer* också gav *Elverhøi*, *Kjøbenhavn-Vordingborg*, *Landliv* och *En Børsbaron*. Vid varje föreställning deltog en kör och särskilt de två först nämnda tycks enligt räkenskaperna fått mycket påkostad utstyrsel.

En Børsbaron hörde till avd. »folkekomedier» som kom på modet i Danmark den här perioden. Även de mest publikdragande *Gjengebødningen* och *Tordenskjold i Dynekilden*, blev uppförda i Rönne. Til folkkomedierna bör också räknas, enligt G-Sandfeld, de franska salongstycken som spelades i mängder. De attraherade genom sin eleganta Parisvärld och balansgången mellan dygd och lättsinne.³³ På Rönne teater spelades t. ex. några pjäser av Sardou, som hörde till denna kategori. Och förutom honom mängder av franska översättningar, som alla var pikanta och sentimentala och utan ett uns av samhällskritik.

Liksom förra perioden 1823–50 dominerade den franska smaken på Rönne teater. Bara få tyska och ännu mindre engelska pjäser översatta. Från Norden är en svensk och en norrman representerade, Frans Hedberg 1875 med *Oberstens Døtre*, och Bj. Bjørnson 1881 och 85 med pjäsen *De Nygifte*.

*Ridån har ett sytt titthål ut
mot publiken.*

Skådespelare 1850–1890

Att spela teater hade nu blivit en tradition, och inte som i början kanske mer ett sätt att bryta sin isolering och samtidigt få en ny form för sällskapsliv. Med ökat ansvar och större medvetenhet tycks man gå in i 50-talet. En ombyggd och mer ändamålsenlig teater hade man skaffat sig, men man hade inte fått den utan strid. En del aktieägare hade försökt kräva sin gamla ekonomiska rätt med misslyckats. Det är tänkbart att samvaron med de professionella skådespelarna, som uppehöll sig i Rønne säsongen 48–49 och spelade ihop med dilettanterna, betytt en del för dilettanternas ökade självkänsla och mod. Efter 1850 fortsattes kontakten med de professionella genom att 2 skådespelare, P. Bloch och A. Ibsen, stannade kvar i Rønne och deltog i teaterverksamheten fram till år 1863. De hade hört till Bechers Sällskap som upplöstes i Rønne 1849. P. Bloch

livnärde sig delvis som vinhandlare och A. Ibsen som porträttmålare, förutom den lilla inkomst deras medverkan i dilettnantverksamheten gav dem. Under tiden i Rönne var båda praktiskt taget med i alla föreställningar dilettnanterna gav, ofta hade de huvudroller, särskilt A. Ibsen.

Da der altid er Trang til en Elsker, blev han ogsaa meget brugt. Der var noget pedantisk og sødladent over ham, hvilket sidste i Forbindelse med Rollefaget formodentlig har skaffet ham hans Sobriquet i Theaterkredsen Amor Ibsen. P. Blochs genre var den grovere Comic, af denne Art gav han flere Roller meget morsomt.

Dessa definitioner är Dr. Kabells, och måste bygga på vad han hört berättas om dem.

Att uppträda tillsammans med professionella fortsatte även denna period vid flera tillfällen. Så t. ex. uppträdde Kristian Mantzius 1859 ihop med dilettnanterna. I spellistorna åren 1864–66 återfinns vid flera tillfällen en skådespelare vid namn H. Eberhardt, från Phlugmachers sällskap. Han spelade bl. a. med i *Eventyr på Fodrejsen* av Hostrup, 1865. Emma Lange, kgl. skådespelerska, ock äkta paret Nielsen, också kgl. skådespelare, deltog i dilettnantföreställningar några enstaka gånger under 1880-talet. Detta slags samarbete förekom på andra platser i Danmark också.

Fortfarande hämtades dilettnanterna ur det högre borgerskapets krets, det gällde hela denna period 1850–90. Typiskt var de många spelande äkta paren, »Hr. og Frue Cordsen, Curdts, Kofoed, Ørsleff, Bruun» osv. Om det spelades amatörteater inom de andra samhällsklasserna i Rönne också finns inga exempel på, men är tänkbart. På Christiansö spelades teater av »de lavere» redan 1842, enligt ett ex. som Anker E. Kofoed ger. Christiansö är den lilla fästningsön några sjömil utanför Bornholm. En svensk kapten deltog i kommendantfruns födelsedagsfest och berättar:

Om Formiddagen indfandt de bedre Indbyggere og en Del af de lavere for at gratulere hende, og en Deputation af de lavere anholdt om Tilladelse til næste Dags Aften at give en Dilettnantforestilling til hendes Ære. Den næste Dag var en Søndag og Forestillingen begyndte kl. 6 for fuldt Hus. . . . Spillet lagde Beslag på Tilskuernes Latter og Gabemuskler. . . . En velvoksen

Smedesvend var Teaterhelten, spraglet udklædt og skreg mandhaftigt.³⁴

På 1850-talet började dilettantverksamhet på allvar också i de andra städerna på Bornholm. Men denna mer officiella verksamhet hörde som i Rønne hemma hos det högre borgerskapet. Teatrar byggdes inte på andra håll, men under 50-talet började rådhus byggas i städerna, och därmed fanns lokalmöjligheter för teaterföreställningar.

De nya lagarna som kom 1859 hade inte infört något nytt som berörde de spelande. Därför gällde fortfarande lagparagraferna från 1825. Repetitionerna var alltså 2 st. förutom gen. rep. och 3 veckor innan pjäsens uppförande skulle de spelande ha fått sin roll utskriven. Man kan naturligtvis ha förändrat dessa bestämmelser utan att det har införts i lagarna. Anker E. Kofoed skriver om dilettantkomedin i Svaneke denna tid:

Angående kvaliteten, så var den sikkert i nogen grad hæmmet af det forhold, at der ved valg af aktører blev taget mere hensyn til social position end til sceniske evner. Læseprøverne fandt sted i de respektive hjem, og man tog jo ikke »hvem som helst« ind i sit hjem.³⁵

Även om »läseprøverne«, det tillfälle då rollerna utdelades, inte omtalas i protokollen, så gick det förmodligen till i Rønne som i Svaneke dvs. man samlades i hemmen och slapp den kalla teatern, men konserverade därmed traditionen med »de fine«. Det finns en anteckning i protokollet från 6/2 1832 att det »holdes Forsamling for Spillende hos Wolffsen« . . . Det gällde ett sammanträde, men visar att sammankomster hölls i hemmen, fast det ej brukade noteras. Att repetitionernas antal fortfarande var få, gällde inte bara på Rønne teater, utan även den professionella teatern under större delen av 1800-talet. G. Sandfeld skriver:

Et karakteristisk træk ved al dansk teater indtil 1870 er de, for os så forbavsende få prøver man afholdt på et nyt stykke, inden det løb af stabelen.³⁶

Några sidor längre fram omtalar han att Fru Sødring 1866 i Paris missunnade sina franska kolleger vid Théâtre Français deras 20–30 repetitioner. Okänt i Köpenhamn.

När det gällde skådespelarnas utförande av sina roller denna tid, så anser inte H. Holm-Hansen att det ändrat sig så mycket ens i Köpenhamn. Han hänvisar fortfarande till det gamla teatersystemet,

som omnämnas i kap. skådespelare 23–50. När det gäller den förändring i spelstilen som skett, skriver han:

Ikke sådan at fremstillingen skulle nærme sig virkeligheden så meget som muligt, men på den måde at det karakteristiske blev vist frem, således at et publikum med mols-gardiner og empire-stole derhjemme fandt det fyldt af »finhed« og »skønhed«.³⁷

Detta skrivet framför allt med tanke på de Heibergska vaudevillerna och den övriga danska dramatiken, som kom samtidigt med Heiberg. Och detta spelsätt satte sin prägel på tidens hela repertoar, inklusive Scribe m. fl.

Denne stærkt idealiserede bourgeoisstil – i øvrigt spillet for et ret jævnt borgerpublikum – var i komplet overensstemmelse med Heibergs kunstsyn.³⁸

H. Holm-Hansen, som står för raderna oven, tillägger att när naturalismen längre fram på 1800-talet kom till Danmark, blev också den stilen förborgerligad.³⁹ Det H. Holm-Hansen skriver om spelstilen kan nog anses överensstämma bra med Rönne teaters den här perioden. Man var kvar i den stiliserade världen, och det steg man tog utanför den var att man mer och mer började tillmötesgå tidens ökade krav på illusion, mer utstyrsel på scen, mer stilenliga dräkter, peruker m. m. Detta drabbade Rönne på 80-talet. När det blev tal om att höja biljettpriserna 1888, framhölls enligt protokollet, att utgifterna för scenen och dräkter m. m. snarare kunde väntas öka, än minska. Man hade accepterat det faktum att illusionen kommit för att stanna.

Dr. Kabells omtalanden av hur diletteranterna var på scen är det enda källmaterial som finns för denna period. I en del fall bygger det fortfarande på andrahandsåtergivanden. De diletteranter som ännu var i full gång tillsammans med Dr. Kabell när han skrev sin bok om diletterantkomedin, och som han kunde ha förmedlat en bra tidsbild av, spelsätt m. m. får vi inget veta om. Dr. Kabell bestämde sig för att ej nämna något om de spelande som var i livet när han skrev boken (färdigskriven 1893).

I spellistorna finner man flera från tiden före 1850 som fortsatte att spela även under denna tidsperiod 50–90. Några av dem är redan nämnda t. ex. Bröderna Curdts som var med in på 70-talet, Frk. Krumm med till 82, Herr og Fru Hoffman, hon också barndebutant som Frk. Krumm 1827, var med till 73. Fru de Torné, L. Høyer och

Herman Marcher var också med ett par årtionden in i denna period. Alla dessa blev en kärntrupp i den fortsatta verksamheten, även om nya hela tiden kom till. Och det var, enligt Dr. Kabell, en förutsättning för vitaliteten i dilettantverksamheten. I samband med säsongen 64–65, skriver han, att om samma skall spela länge blir de trötta både på verksamheten och varandras sällskap,

der skal jævnligt nye til, yngre, helst tilflyttede Mennesker, hvis Selskab er behageligt og underholdende paa Prøverne, og hvis Optræden har Nyhedens Interesse for Publicum, saa kommer der igen for en kort Tid Liv i Virksomheden. I denne Saison er det Brødrene Daugaard, 2 unge livlige velsete Mennesker, der bringer Liv i Theatret.

Här ovan gör Dr. Kabell nog en ganska riktig analys av hur 1800-talets dilettantteater fungerade.

Av skådespelarprestationer denna period nämnes Jørgen Curdts av Dr. Kabell som en god komiker. »Nogen Stammen i Udtalen generede ikke, men bidrog snarere til det morsomme«. A. Curdts' största betydelse låg i hans mångsidighet. Han var en bra Pierrot i Harlekinaderna bl. a. Dessa bröder liksom Frk. Krumm hade ofta huvudroller. Frk. Krumm minnes för sina roller som »skikkelige Gamle«, Fru Hoffman för »hendes elegante og anstandsfulde Udførelse af Dameroller«. Uppräkningen kunde fortsättas, men detta visar att fortfarande låg tyngdpunkten på var och ens prestation mest – ej på samspelet. Apropå detta skriver Dr. Kabell: »Den egentlige Kjærne i dramatisk Kunst bliver dog Gjengivelsen af de enkelte Roller...« Han anser att, »det finere Sammenspil... paa de rigtige Theatre har faaet Lov til at brede sig altfor meget...«

I 70-talets början byttes så gott som hela den spelande personalen ut och det kom nytt liv i teatern, efter en downperiod i slutet av 60-talet. Till alla de nya som blev 70-talets dilettanter i Rønne hörde Dr. Kabell. Han kom 1872 som läkare till staden och började nästan genast att uppträda. Huvudrollerna blev för det mesta hans. Med sin starka personlighet präglade han teaterlivet under flera årtionden. Som artistisk direktör i styrelsen fick han betydelse för val av repertoar och skådespelare och var i stort sett mannen bakom allt. Redan år 1873 gjorde Dr. Kabell sitt första inbrytningsförsök i det fria dilettantlivet med ett Regulativ (reglemente). I protokollet står följande att läsa:

Søndagen 19 Juli 1873 afholdtes et talrigt Møde af de Spillende Damer og Herrer i Theatrets Locale, for at discutere de af Herr Dr. Kabell i forrige Møde fremlagte Forslag – der efter nogle Ændringer vedtoges af alle de tilstedeværende, hvorefter det blev bestemt, at et par af disse Lovbestemmelser skulde ophænges i Theatrets Localer til Efterretning for de Spillende.

Vilka av regulativets 14 paragrafer som upphängdes finns ingen uppgift om. Dessa paragrafer, som är mycket stränga, hörde i sin anda snarare hemma i de dramatiska sällskapens första tid i början av 1800-talet, då böter och hot om suspenderingar liksom här ingick i lagbestämmelserna.

I stället för att återge några av lagparagraferna, citeras här författarens egna kommentarer till dem,

et Regulativ at slutte de Spillende og Bestyrelsen nærmere sammen, hvorved vilde opnås at man lettere kunde ordne Saisonens Forestillinger med Hensyn til Kræfter og hvor med navnlig søgtes udvirket, at gjøre Prøverne færre og virksommere ved at pålægge de Spillende hurtig Læren af Rollerne og præcis Møden på Prøve. Det var det gamle Ønske, der Enhver der skal styre Privatkomedie har, og som her søgtes realiseret ved at fastsætte Mulkter for Brud på Bestemmelserne. Det varede ikke mange Prøver før der kom Vægring ved at betale Mulkter, og da en sådan Vægring jo enten måtte mødes med en Bortsendelse og Afbrydelse af Prøverne, eller når man gav efter i det enkelte Tilfælde, medfør at dette blev til flere, så var der snart ikke Spor af Bestemmelser i Kraft. Det var en fuldstændig déconté inden endnu en halv Saison var gået.

Den humor som lyser fram här mot slutet av Dr. Kabells redogörelse står i kontrast till Regulativet – men Dr. Kabell var ju själv en av de spelande och upptäckte kanske att i det praktiska livet höll ej den skrivbordsprodukt Regulativet var.

Intressant är att Dr. Kabell ville göra repetonerna färre, enligt vad som står i Regulativet. Man undrar hur många det var denna tid 1873? I § 4 i Regulativet står att styrelsen skall komma överens med de spelande om tiden för det nödvändiga antalet repetoner. Detta tyder på att repetonernas antal växlade från gång till gång.

Efter de goda åren på 70- och 80-talen kom strax före 90-talets in-

*Dr. Kabell som teaterdirektör
i »Olaf Tryggvason i
Byzants» 15/2 1914.*

gång början till teaterns nedgångsperiod. Intresset hos dilettanterna att spela avtog mer och mer, och säsongen 1889–90 förklarade enligt protokollet Dr. Kabell, att han för att låta sig återväljas i styrelsen »forlangte at de Spillende skulde til en vis Grad forpligte sig til at medvirke«. Detta uppnåddes inte och Dr. Kabell lät sig inte återväljas.

Gåtan Fallesen

Morten Edvard Fallesen utnämndes 1866 till Överste och Chef för Bornholms Væbning. 1876 blev han kallad till Chef för Det kgl. Teater i Köpenhamn. Under de 10 åren på Bornholm deltog han mycket i det politiska livet. Han var bl. a. Landstingsmand för Bornholm under flera år.⁴⁰ I olika danska uppslagsböcker kan man vidare läsa

om hans teaterintresse sedan ungdomen, att han skrivit teaterrecensioner i »Fædrelandet« och översatt skådespel från franska.

På Bornholm vårdas en stark tradition i allt vad som skrivit om Rønne teater, att Fallesen under sin tid på ön, 1866–76, deltog i dilettantverksamheten. Förgäves har jag sökt ett bevis för att han under denna tid verkligen deltagit i arbetet på teatern. Dr. Kabell som också omnämner Fallesen i sin bok, placerar honom i stället på Bornholm 1859. Dr. Kabell skriver om *Den svage Side* i jan. 1859: »Dette skal være det første Stykke Fallesen indstuderede. Han skal have holdt 20 Prøver«. I april samma år ges *Gamle Minder* och *Jeg spiser hos min Moder*, som enligt Dr. Kabell också var instuderade av Fallesen. Dr. Kabell skriver:

Det er morsomt at se ham føre saadanne Dæmimondestykker som sidste og *Den svage Side* ind i det spidsborgerlige Rønne. Meget tilgives en fin Mand.

Jag började forska utifrån den möjligheten att Fallesen även bott på Bornholm under den tid Dr. Kabell skriver om. I det tidigare omnämnda s. k. aktieprotokollet fann jag en notering om att 1861 aktiebrevet 101 transporterats till Kapt. Fallesen. Denna upplysning och Dr. Kabells anteckningar var allt som kunde utläsas ur materialet i Rönne. Men efterforskningar på olika håll i Köpenhamn ledde så småningom fram till Rigsarkivets 3. Afdeling, Hærens Arkiv, där i »Militær Tidende 1894« sid. 355 finns en nekrolog över M. E. Fallesen. I denna står bl. a.

... den 24. Marts 1854 blev han Kaptajn af 2. Klasse, den 25. Maj 1858 Kaptajn af 1. Klasse. Den 19. Juni samme Aar udnævntes han til Bestyrer af Bornholms Arsenal og Instruktør for Militsens Artilleri, i hvilken Stilling han forblev, indtil han den 29. April 1863 ansattes som Chef for 11. Batteri og derpaa med dette deltog i Krigen 1864.⁴¹

Härmed får anses bevisat att Fallesen vistades på Bornholm även åren 1858–1863. Sannolikheten talar för att det var under den tiden som Fallesen deltog i arbetet vid Rønne teater. Tidsperioden 1866–76 är mer diskutabel. Dels betonar alla källor Fallesens stora politiska engagemang den tiden, dels kom ju Dr. Kabell själv med i teaterarbetet i början av 70-talet och borde omnämnt Fallesens ev. deltagande, om så varit fallet.

Dr. Kabells omtalande ovan att Fallesen skulle ha använt 20 repitioner 1859, är svårt att tro på. Som framgår av sid. 50, var de mycket få repitioner utmärkande för all dansk teater fram till 1870.

Huvudkällor för avd. 1890–1920

Gemensamma huvudkällor med föregående avd. 1850–90.

Protocol for Rønne Theater 1870–1923.

Regnskabs- og Kassebog for Rønne Theater, 1870–1900.

Regnskaber for Rønne Theater 1874/75 1917/18.

Love for Rønne Theater 1859 og 1873.

Søren K. Kabell: *Dilettantcomedien i Rønne. Dens første 75 Saisoner.* (1893).

Søren Kabell: *Fra Rønne Dilettantcomédie, de første 75 Aar.*

Nyttillkommet material:

Regnskabsbog 1907–1917/18.

Regnskabsbog 1918–19 til 1921–22.

Handskrivna källor.

Teatern 1890–1920

Dr. Kabell hade engagerat sig djupt för en ny teater och 1876 tagit initiativet till en byggfond. Byggfonden omnämnes tidigare i kap. Administration 1850–90. Där omtalas ansträngningarna som gjordes för att få en ny teater, men som inte gav något resultat. Nu 1890 var byggfonden 5576,93 kr. Medan den gamla teatern alltmer förföll i takt med den avtagande dilettantverksamheten, blev byggfonden ett stridsäpple.

Redan 1891 togs 1600 kr. av fonden och betalades Overformyndertilånet från 1823. Den handlingen kommenteras inte i protokollet. Men 1893 i okt. framlades ett skriftligt förslag om byggfonden som Dr. Kabell hade skrivit. Där framhölls att en förvaltare av byggfonden borde väljas med rätt att motsätta sig varje bruk av pengarna, som inte gick till en nybyggd teater eller till ombyggnad av en större del av den gamla teatern. Detta förslag förkastades av den övriga församlingen. 1896 tog man ur byggfonden och lade in gas i teatern. 1900 i okt. framlade Dr. Kabell på en gen.församl. ett förslag som

var en ytterligare tillspetsning av det tidigare förslaget från 1893. Han påminde om att man en gång bestämt att byggfonden ej skulle få användas till teaterns drift. Endast till en nybyggnad eller större ombyggnad. Dr. Kabell ville att man skulle besluta om att denna fond ej fick disponeras av teaterns gen.församl. Året efter i aug. vid en sammankomst meddelade man att Dr. Kabells förslag ej kunde antagas, då detta enligt inhämtade juridiska upplysningar var ogiltigt. Först 1907 blir byggfonden omnämnd i protokollet igen. Då inköptes för 12.000 kr. med hjälp av lån, den återstående delen av den gård som teatern en gång var utstyckad från, och som nu innehöll bostads lägenheter.

I och med att teaterarbetet lades ner under flera år på 1900-talet, teg protokollet, varför man aldrig får veta hur diskussionen kring byggfonden fortsatte. Var köpet av huset 1907 tänkt som ett nytt försök att på egen grund utvidga teatern? Med reparationen av teatern 1920 tog man ställning för den gamla teatern, och har sedan dess inriktat sig på att underhålla och bevara den. Men hela denna period, 1890–1920, omtalas inte någon form av underhåll av teatern i protokollet, fränsett att gas inlades.

Tiden ca. 1914 till 1920 skedde så det slutliga förfallet av teatern. Som framgår av förteckningen över resande teatersällskap, Bil. V, fortsatte dock de resande skådespelarna att komma till teatern varje år, även under tiden 1914–20, trots teaterns bedrövliga tillstånd. Visserligen stannade man endast en eller två kvällar per besök.

»*Théâtre des dilettants*«. Anton Blache-Holm är pensionerad »Sparekassebestyrer« från Allinge. Som pojke bodde han i Rönne, på Østergade 12, alldeles intill teatern. Vid ett samtal med honom berättar han om teatern den här tiden. Hans första minne är från 1912 ungefär. Då fick »Bornholms Væbning« sova i teaterns hörn- och mellansal, i stora lass av halm, under sin höstmanöver. Sedan minns han hur teatern började alltmer förfalla. Det var kallt och regnade in och stora råttor sprang under bänkarna. Men trots det fortsatte de resande teatersällskapen att komma. Under första världskriget var det en tid folkskåp i teaterbyggnaden. Varm mat serverades i hörnsalen och tillagades i källarutrymmet under. Efter det folkskåpet upphört låg teatern liksom glömd.

Blache-Holms far hyrde då källarutrymmet under teatern och förvarade tomma silltunnor i. Det betalades väl någon hyra, teatern

behövde ju inkomster till egendomsskatter och dyl. Samtidigt hyrde hans mor hörn- och mellansalen, foajén, till att ha ungdomsfester i för honom och hans syskon. Under några år kom här att utvecklas en intensiv dramatisk verksamhet. Man snickrade en riktig scen med proscenium, och Blache-Holms bror som var målargesäll stod för målning af kulisser och fonder. Även pianot hämtades dit. Som i det dramatiska sällskapets första dagar, och på samma plats, tog återigen några ungdomar initiativet till teaterverksamhet. Fram till 1920 ungefär spelade man i »Théâtre des dilettants«, som det stod textat över scenöppningen, och publiken bestod av intresserade vänner och grannar.

Ekonomi 1890–1920

Biljettpriserna höjdes 1888, vilket kom att »vække Opposition« mot teatern, enligt Dr. Kabell. Men detta var väl bara en del av förklaringen till att publiken började hålla sig borta. Visserligen var slutet av 1800-talet en ekonomisk nedgångsperiod på Bornholm, men 90-talet kom också med många nya former för intressen och underhållning. Det politiska intresset blomstrade – spänning mellan Højre- och Venstrepartierna – vilket gick ut över teaterlivet. Även det frikyrkliga engagemanget, särskilt vad gällde »indre mission«, hade negativ inverkan på teaterbesöken. Vidare kom nykterhetsrörelsen 1883.

Inkomsterna blev förstås lägre nu när både biljettförsäljningen minskade och hyresinkomsterna från sällskapslokalerna, som varit ett nödvändigt tillskott till ekonomin, så gott som upphörde genom konkurrensen med de nyuppförda sällskapslokalerna »Dannebrog« och »Østre forsamlingshus«. De resande teatersällskapen fortsatte att komma även under 90-talet, de betalade i allmänhet ca. 100 kr. för sina sejourer på i medeltal 15 föreställningar. Vid sekelskiftet höjdes hyran till 150 kr. men det var nog inte någon orsak till att de långa besöken av teatersällskapen upphörde i början av 1900-talet. Tiden blev nu mer dyrbar, och de snabba resorna tycktes passa dem bättre. Den s. k. »Studentertournén« kom med *I Pibla-marken* av L. Wessel på repertoaren 1910, betalade för 5 kvällar à 20 kr. samt extra för gas, ca. 146 kr. Från och med att det blev vanligt med korta besök av de resande så betalades mer per kväll,

och gav därigenom litet mer inkomst, men i gengäld så blev det allt glesare med besöken i takt med teaterns förfall.

Att det var en brytningstid visade sig på många sätt. 1895 kunde ännu ges en teaterföreställning där det enligt protokollet »uddeles Billetter gratis til Fattige navnlig til Børn«. Dessutom hette pjäsen *En Børsbaron*. I mer demokratisk anda var däremot beslutet 1905 att utjämna skillnaderna mellan lördags- och söndagsföreställningarna. Genom att priserna blev lika fick de samma status. Priserna hade närmat sig varandra mer och mer de sista åren, så det ekonomiska kunde inte längre ha så stor betydelse för vilken kväll man valde, utan det var en klasskillnadsfråga.

Utgifterna för teatern var inte många den här perioden, endast skatter och dyl. något underhåll talas inte om. Däremot inköptes nu till inredningen i stället för de långa bänkarna i salongen, »124 klapsæder« från Nexø för 310 kr. Det var väl de finaste platserna som byttes ut. Byggfonden betalade införandet av gas den här perioden, det var redan 1896.

Det märkligaste den här perioden ur ekonomisk synpunkt är diletanternas många föreställningar för välgörenhet. Mer än hälften mellan 1900 och 1920 var för välgörande ändamål.

Administration 1890–1920

1890 invaldes Adj. Åsted i styrelsen som art. dir. och kom att stanna hela perioden ut. Han försökte avgå ett par gånger, men övertalades alltid att stanna kvar, det var svårt att få någon annan i stället. Bokhandlare Sørensen var ekon. dir. också hela perioden. Dr. Kabell kom tillbaka till styrelsen efter ett uppehåll i början av 1900-talet och stannade sedan perioden ut. Trots dessa veteraner vid styret var det en ganska händelselös tid. I protokollet står nästan ingenting. Då och då träffas man och godkänner räkningar. 1920 hade man samlat 8 års räkenskaper. Undantaget i protokollens knapphändiga upplysningar var denna period endast de generalförsamlingar då polemiken kring byggfonden pågick.

Det mest dramatiska inslaget i denna tidsperiod för styrelsen att ta ställning till var teaterns ev. öde som biograf. Det ödet drabbade flera teatrar, bl. a. Helsingör teater. När det gällde att få tillstånd

att öppna en biograf krävdes en »bevilling«, alltså ett tillstånd, precis som för att få börja spela teater.

Det var ortens polismästare som gav detta tillstånd. I Rønne var det 10 st. borgare som fick tillstånd 1907, men lyckligtvis var det bara en av dem som öppnade en biograf. Men just som han kommit igång gav polismästaren en viss Dir. Philipsen från Köpenhamn också tillstånd till biograf i Rønne. Men strax efter tillträdde en ny polismästare i Rønne som tog parti för stadens egen lilla biograf med påföljd att köpenhamnaren ingick med en klagan till JO.

Han havde allerede hos Titan bestilt 4 elektricitetsværker for en pris av 2200 kr. pr. stk. til brug for kosmoramaer – det ene til opstilling i Rønne, havde foretaget flere rejser til Rønne og af boghandler Fritz Sørensen lejet det derværende gamle teater for en årlig leje af 1200 kr.⁴²

Polismästaren svarade som sanningen var att det fanns, slet ikke nogen bindende lejekontrakt mellem hr. Philipsen og Rønne Theater, kun et udkast uden underskrift, havde boghandler Sørensen oplyst, så hr. Philipsen stod altså uden noget som helst erstatningsansvar.⁴²

Teaterns protokoll tiger om dessa biografplaner, men det fanns tydligen ett utkast till kontrakt. Kanske var det bytet av polismästare i rätta ögonblicket som bevarade teatern som teater för framtiden.

Repertoar 1890–1920

Tiden var inte teatertillvänd och det märktes även på repertoaren. Man satsade på säkra kort som t. ex. Hostrup och Bøgh. Även många översättningar av särskilt franska men även tyska, lätta lustspel uppfördes, framför allt under 90-talet. Detta får antagligen tillskrivas Dr. Kabells initiativ, eftersom han själv översatte flera av dem för Rønne teater.

Av danska författare saknas Holberg den här perioden. 1889 hade *Maskeraden* uppförts, men Dr. Kabell kommenterar:

Størst Interesse frembød Forsøget paa igjen at spille Holberg, men den Morskab Forestillingen vakte, kan vist ikke regnes Udførelsen til Ære, men kun det udmærkede Stykke.

Denna självkännedom om vad de spelande orkade satsa på den här tiden gav repertoarens inriktning. Av Hostrups 6 skådespel är alla tidigare uppförda. Även E. Bøghs pjäser är gamla bekanta, utom en av de 7 spelade den här perioden, *Fra Sorrento*», »Sangcyklus med neapolitanske Folkemelodier». Heibergs vaudeville *Et Eventyr i Rosenborg Have* hörde till nyheterna, uppförd 1901. För övrigt var det bara *Nej* som fick representera Heiberg den här perioden. *Nej* spelades både 1894 och 1905. Förutom en pjäs av Overskou och en av Hertz, är det mest enstaka prov på dansk dramatik av mindre kända författare. Scribe spökade med 2 skådespel i början av 1900-talet, i det övriga Danmark var han slutspelad på 1880-talet.

Typiskt för de sista årtionena på 1800-talet var tendensen att spela två eller t. o. m. tre pjäser på samma föreställning. Det var ingen ny företeelse i dilettaantsammanhang, men hade blivit vanligare än förr. A. E. Kofoed skriver om detta i en tidigare citerad artikel från amatörteaterförhållandena i Svaneke i slutet av 1800-talet.

Det var ikke en blot teaterinteresseret gruppe, der spillede, men en »klike«. Og inden for denne klike skulle der findes en aktør til hver rolle, men der skulle også helst findes en rolle til hvert medlem af kliquen. Det sidste ordnedes ofte ved, at forestillingen bestod af to stykker. Alt dette var dog ikke noget specielt for Svaneke, sådan var det overalt, det hørte datiden til.³⁵

Henriksens teatersällskap kom i 12 år från 1890, varje april, maj, och stannade i en månad och gav föreställningar. Där kunde en bornholmare hitta bland lättare gods även Holbergs *Jeppe på Bjerget* och *Den forvandlede Brudgom*, Molières *Tartuffe* och *Den indbildt Syge*, Ibsens *Gengangere* och *Væverne* av *Hauptmann*. Den intressantaste händelsen ur repertoarsynpunkt den här tiden var »Studentertournéns» besök 1910 på teatern med *I Piblamarken* av L. Wessel. Då såddes fröet till de bornholmska komedierna som kom i rask följd efter 1920.

Skådespelare 1890–1920

25 mars 1893 firades 75 års jubileum i teatern. Protokollet berättar att det var dekorerat med blommor och grönt överallt, och alla som varit eller var knutna till teatern deltog med sina familjer. Någon pjäs uppfördes ej, eftersom dräkterna som hyrts från Köpenhamn inte kommit fram för isen. I stället blev det högtidstal av D. Kabell

»Theatre des dilettants« Några år före 1920, när Rønnes egna dilettanter inte spelade i teatern, gavs föreställningar i foajén och hörnsalen av en grupp ungdomar. De byggde själva sin scen och spelade för vänner och grannar. I samma lokal hade man spelat i det dramatiska sällskapets första dagar, innan teatern byggdes 1823.

och dans till kl. 3 på natten. Ett lätt vemod vilade kanske över festen. Förändringens vind gick fram över samhället och teatern gick inte fri, både spellust och publikintresse hade avtagit.

Men en grupp dilettanter från de glansfulla 70- och 80-talen fortsatte att spela och en del nya kom till. Niels Nielsen minns i sin bok om Rønne kring sekelskiftet många som Dr. Kabell »uddannet« vid teatern.

... der virkelig kunne give god komedie. Folk som bogbinder Jeppesen, guldsmed Kolling, købmand Ahlstrand, konsul Hintze, skomager Schou m. fl. mindes af dem, der nu hører til den ældre generation.⁴³

Det var 90-talet N. Nielsen mindes. Han glömde nämna några damer som det också fanns flera med. T. ex. Fru Ørsleff, som tillsammans med sin man firades med ett kalas efter föreställningen 1 dec. 1895, med anledning av deras 25 års jubileum vid teatern.

N. Nielsen skriver att de spelande var »uddannede«, dvs. utbildade av Dr. Kabell, som enligt flera källor tycks ha varit en outtröttlig regissör (dansk: instruktør) . . . »som Instruktør var han uforlignelig. Han kunde altid *alle* Rollerne i Stykket perfekt, og han forstod at faa sine Medaktører til at spille, som de skulde.«⁴⁴ Dr. Kabell spelade med fortfarande denna period, och därför kan man väl antaga att spelstilen från storhetstiden under 70-80-talen behölls. Dvs. med betoning på de enskilda prestationerna. Antal repetitioner och sceninstruktionen var antagligen som en fortsättning av det redan etablerade samarbetet med dilettanterna. Den stora skillnaden var att de påkostade nyinstuderingarnas tid var förbi. Som regissör verkade också H. Lindhardt sedan han kommit till Rønne vid sekelskiftet.

1896 inlades gas på teatern, vilket medförde att scenen kunde upplysas bättre och mer på djupet. Om detta i sin tur medförde någon större förändring av dilettanternas spelsätt är okänt. Man spelade fortfarande i kulisscenen, och dekorationerna från mitten av 1800-talet var flitigt i bruk. »Studentertournén« 1910 på Rønne teater finns avfotograferad i »skovdekorationen«.

Dilettanterna behöll sitt goda anseende i Rønne och en fast publik, trots att leden glesnat. Det framkommer i olika uttalanden från den här tiden. Och kom det någon ny till Rønne teater så blommade intresset upp som i gamla tider. T. ex. när tandläkare H. Lindhardt kom.

I tiden umiddelbart efter århundredskiftet var han den betydeligste dilettantskuespiller i Rønne, i hvert fald hvor det drejede sig om elskerroller. Talentfuld og levende interesseret i teatrets kunst var han en værdifuld kraft for kredsen af dilettantskuespillerne. Utallige er de kvindehjerter, han fik til at banke hæftigere bag silkeblusen, når han gav rollen som den fyrige elsker. Da steg bifaldet begejstret fra salen op mod den gamle scene.⁴⁵

Detta är en bra tidsbild av dilettantkomedins beroende av den enskilda rollen. Föreställningen stod och föll ofta med »en elsker, en helte, en ingenue« osv. inte av samspelet mellan skådespelarna.

Efter sekelskiftet lyckades det bara att hålla dilettantverksamheten i gång kontinuerligt t. o. m. 1905. Sedan blev det bara några enstaka föreställningar och efter 1914 var det helt tyst fram till 1920. Dilettantkomedin hade varit en del av 1800-talets borgerliga högrestånd-

samhälle. När nu detta rämnade, måste dilettantkomedin antingen förnyas eller gå under.

De föreställningar som ägde rum under 1900-talet är till stor del för välgörande ändamål. Det är förvånande med tanke på att den gamla teatern så väl behövt pengarna själv.

Huvudkällor för avd. 1920–1973

Gemensam huvudkälla med de två tidigaste perioderna 1823 fram till 1890 är *Rapport 1961*, Ark. H. Engqvist.

Gemensamma källor med perioden 1890–1920 är *Regnskabsbog 1918–19 til 1921–22* och *Protocol 1870–1923*.

Nyttillkommet material. Handskrivna källor.

Protokollbog 1924–1971.

Kassebog saison 1940/41 til 1955/56.

Regnskabsbog 1922–1938/39.

En del bilagor med driftsräkenskaper för teatern, 60-talet och in på 70-talet.

Love for Rønne Theater 1941. Tryckt.

Redegørelse og Indstilling.

fra det af Bornholms amtsråd i januar 1971 nedsatte arbejdsudvalg om teatervirksomhed på Bornholm. Afgivet til amtsrådets undervisnings- og kulturudvalg. Otryckt källa.

Teatern 1920–1973

Medvetandet om att Rønne teater stod inför sitt 100 års jubileum måste inspirerat till handling och Lektor I. Åsted tog initiativet. Vid en generalförsamling 30. sept. 1920 beslöts att företaga den nödvändiga reparationen. Alla de närvarande röstade för, men Dr. Kabell röstade mot. Han sade senare i en tidningsintervju 1923, inför 100 års jubiléet, apropå händelsen 1920: »Jeg vil helere have revet det hele ned for i Stedet at faa bygget et nyt Theater«.⁴⁶

Reparationen av teatern företogs i tre etapper. 1920 började man med rengöring, och tätning och lagning av tak och väggar som var nära att falla ihop. Elektriskt ljus drogs in i stället för gas.

Etapp två, 1922, gjordes en omändring av orkesterdiket, anskaf-

fades ett par kakelugnar, samt målades salongen m. m. Om denna målning skriver Ark. Engqvist i Rapport 61,

Blandt de senaste farvemässige ändringar, der er foregået i theatersalen, skal nævnes den ubehagelige overmaling med hvid oliemaling af rammerne omkring akantusdekorationen på balkonforsidens lærredsbeklædning. Også den hvide farve på væggene samt den grå farve i logerne må stamme fra de senere år. Det troliga är att denna vita färg härrör från istandsättelsen 1922, men kan naturligtvis kommit senare, ev. 1946, vid reparationen och ommålningen efter bombanfallet.

Ett steg tre, 1924, infördes centralvärme i salongen och ändrades västmuren utanför scenen, ut mot trädgården, från korsvirke till grundmur. En liten tillbyggnad i nordväst vid påklädningsrummen som bestämdes redan 1896, enligt protokollet då, kom till nu. Vidare målades och tapetserades i en del utrymmen och en elektrisk ljuskrona sattes upp i salongen.

Man skulle kunna tala om en steg fyra i teaterns återuppväckande, nämligen 1930. Centralvärme infördes i salongen 1924, men nu kom det även på scen och i påklädningsrummen. En murarräkning för orkesterdiket visar att den omändring som påbörjades 1922, fortsattes. Ark. Engqvist skriver i sin Rapport angående denna,

Orkestergraven har undergået forskellige – i æstetisk henseende – mindre heldige ændringer. Den er således udvidet dels ind under scenen dels ud i salen.

Men det intressantaste ur scensynpunkt denna tid var det nya belysningssystemet som kom att kosta ca. 9000 kr. och ingick i den ovan nämnda steg fyra. Beträffande teaterns ändrade utseende efter dessa fyra etapper, se Bil. III. samt Bil. IV a+b.

Till dekorationerna hörde även den här perioden de två tidigare omtalade från 1850-talet, »skovdekorationen» och »den røde stue». I den förut citerade artikeln från 100 års jubiléet, blev även Fru Sofie Madsen intervjuad och sade då, »Vi har i Aar bl. a. faaet flere Dekorationer fra Det kgl. Theaters Maleskole».⁴⁶ 1925 står i protokollet att det anskaffades »2 nye lukkede stuer, samt maledes et nyt bagtæppe». Under senare år har ofta lokala krafter anlåtits vid nyttillverkning av dekorationer. Underhållet av de gamla dekorationerna och ridån, som antagligen också är från 1850-talet, kräver

Scenbild ur »I Piblamarken» av L. Wessel, 1910. Studentertournén

idelig reparationer och även att »opfriskes» som termen lyder i protokollet.

Den i flera etapper iordningställda teatern var 1945, vid det ryska bombanfallet mot Rønne, oerhört nära att jämnas med marken. En bomb föll tätt intill och orsakade stora skador, särskilt på taket. Det fortsatta bombanfallet dagen efter ökade skadorna på byggnaden. Som tur var gick teatern att reparera, och genom ett bidrag på 56000 kr. från Krigsförsäkringen kunde redan i maj nästa år den första teaterföreställningen äga rum. Taket som skadades svårast vid anfaller fick repareras på nytt 1956. Den s. k. Bombefonden har vid ytterligare några tillfällen givit bidrag för att täcka kvarstående utgifter efter bombardemanget.

Den 25. 5. 1946 skrev Bornholms Tidende:

Bedre Teater end før Krigen byder til Premiere 27. Maj 46. Overalt i Teatret har man faaet malet og kalket, og der er blevet tætnet med Isoleringsplader. Før i Tiden var det paa Grund af Teatrets Utæthed næsten umuligt at fyre saa det kunde mærkes

paa Scene og Parket . . . Nye Stole i Parkettet, smuk mørkerød Farve.

Det synes som om man ved Omforandringerne har opnaaet at faa de billigste Pladser placeret saadan, at de, der sidder paa dem har en Chance for at se Stykket. Det turde jo dog i et Teater være en Fordel.

Här får man veta att teatern alltid varit svår att värma upp tidigare, samt att det varit problem med att kunna se från de billigare platserna. Alltså skedde nu en väsentlig förbättring av miljön i dessa fall. Stolarna som talas om inköptes 1945 från biografen Rådhus-teatern i Rönne. De är fortfarande i bruk.

Även vid denna reparation talas om att man överallt fått målat osv. Ev. kom vid detta tillfälle den vita färgen i salongen och inte 1922.

Hos teaterns folk fanns en längtan efter en riktig restaurering – ett återförande av salongen till hur den ursprunglingen sett ut, m. m. Redan 1953 började man planera. Först hörde man sig för hos Nat.-museum, eftersom teatern är fredad i klass A. 1955 var Konservator R. Hansen på besök och »skrapade». Efter detta besök tog man en paus i funderingarna på en restaurering. Men 1960 gjorde Ark. Engqvist från Nat.museum sitt första besök. Det ansågs viktigt att en specialist grundligt undersökte teatern, så att han kunde ge uppgifter till de olika penningbeviljande myndigheter som skulle uppvaktas. Ark. Engqvist och arkitekter från Nat.museum utförde en byggnadsundersökning, ritade och mätte upp, och resultatet är den Rapport 61, som flera gånger hänvisas till.

1961 började restaureringsarbetet. Enligt Ark. Engqvist hotade taket att falla ner. Redan från teaterns tillkomst hade taket varit ett problem, genom storleken på huset i förhållande till konstruktionen. Taket blev nu iståndsatt, de tidigare borttagna bärande pelarna kom på plats igen och över salongen uppsattes några vågräta bjälkar som förde in takets vikt på pelarna, så att taket inte längre vilade på det svaga korsvirket i väggarna. Innertaketets puts och dess schablondekor var också i stort behov av översyn. Vid ett besök i teatern under restaureringsarbetet av en reporter, säger Iver Madsen till denne apropå taket,

For øjeblikket er maleren ved med en meget varsom hånd at vaske loftet eller rettere at rensse det. Senere skal han plette det

ud, d. v. s. at han skal få de gamle kalkmalerier til at træde tydeligt frem igen.⁴⁷

När restaureringen började, såg salongen ut så här: Vita väggar, grå färg i loger. Över scenöppningen på mörkblå botten, ljusblå schablondekor och inskrift. Pelare och pilastrar vita. Balkongframsidornas dekor på väv, flera gånger övermålad, nu vit oljefärgsövermålning på ramarna kring akantusdekorationen.

Vid restaureringen målades salongen i den ursprungliga italienskt röda färgen. Järnpelarna ersattes av träpelare och dessa liksom pilasterna blev gulaktigt vita med förgyllda profiler. Balkongframsidornas dekorerade väv togs ner och sändes till Nat.museum för restaurering av Konservator Alkærsig. Därvid togs den ursprungliga målningen från 1857 fram igen. Den gula akantusdekorationen fick tillbaka sina gula och vita ljus- och skuggkanter på gråvit botten, omgivet av blågrå ramar. Fältet mellan pilastrarna i proseniet gjordes grå. De gamla målningarna av Thalie och Melpomene, lär kräva en dyrbar restaurering om de en dag skall kunna återvända till sina platser. När det gällde inskriptionen över scenen, sade Ark. Engqvist i sitt högtidstal vid återinvigningen efter restaureringen,

Mest spændende var det, da den gamle prosenieinskriftion, »Lær wiisdom af livets optrin«, dukkede frem. Et lag papir og to overmalinger måtte fjernes, inden denne kom frem. Og som vi ser den i dag, er det den oprindelige indskrift fra 1823. Den er blevet malet op, men ellers var det gamle meget fint bevaret.⁴⁸

Förutom det ovan nämnda hade bl. a. nya dörrar kommit i teatern, alla brandfarliga isoleringsplattor försvunnit från tak och väggar, i stället en ny centralvärmeanläggning för 16.000 kr.

Som när teatern byggdes 1823 så medverkade även nu stadens egna hantverkare och Ark. Engqvist gav dem en eloge i sitt återinvigningstal,

Jeg må også nævne at uden den stab af håndværkere, der med stor kærlighed og utrolig dygtighed har medvirket, ville et arbejde som dette næppe have været muligt at gennemføre.⁴⁸

Denna restaurering blev en dyr historia. Vid gen.församl. i okt 1963 meddelar protokollet att det utbetalats 119.000 kr. till hantverkare och arkitekt, och att det återstod att betala 18.000 kr. På olika vägar hade pengar influtit som hjälp till denna restaurering. T. ex. girokortsinsaml. till alla hushåll på Bornholm hade givit 53.480 kr.

Carlsbergfonden hade givit 20.000 til salongens utsmyckning, Bornholmerfonden gav 13.000 kr. en f. d. amatörskådespelare, bosatt utomlands, skänkte 10.000 kr. osv.

1968–69 etapp 2 i restaureringsarbetet. Denna gång gällde arbetet mer det underhållsmässiga. Det viktigaste var att förnya teaterns höga nordgavel. Den gamla från 1850 hade sjunkit mycket. Den nya gaveln blev i korsvirke och helt i stil med den gamla. Vidare företogs en brandförsäkring av teatern d. v. s. att brandmuren mellan scen och salong fördes helt ner i källaren, medan brandmuren mellan scen och skådespelarloger fördes upp till taket. De brandfarliga plattorna under taket byttes ut, ett par brandslussar anbringades vid balkongtrappornas nedgångar i foajén och skådespelarlogerna förbättrades. Men mycket mer hade stått på önskelistan som pengar ej kunde skaffas till. Etapp 2 blev dessutom mycket dyrare än etapp 1. Det var brandmyndigheterna som ställt sig bakom flera av de förändringar som gjorts, vilket blivit dyrbart utan att ge vad man drömt om för denna restaurering. Att skaffa fram pengar till etapp 2, som kom att kosta 177.000 kr. blev thrillerbetonat. Av protokollet framgår, att innan man vågade sätta igång ville man ha löfte om hjälp från Kulturministeriet, som man redan 1964 börjat uppvakta. I juni 1967 kom, enligt protokollet, Kulturministern Bodil Koch på besök till teatern och lovade göra allt vad som stod i hennes makt. Den 4 dec. 67, dagen efter att regeringen Kragh hade fallit, i Bodil Kochs sista ögonblick som kulturminister, mottog teatern 118.000 kr. från Kulturministeriet som ett avdrags- och räntefritt lån.

I och med det kunde restaureringen påbörjas och även denna gång var det Ark. Engqvist som ledde arbetet. Liksom förra gången kom bidrag till restaureringen från Bornholmerfonden bl. a. Dessutom gav Bornholms Amdsråd och Rönne Byråd 10.000 resp. 17.000 kr.

Ekonomi 1920–1973

Protokollet följer styrelsens ensamma och envisa kamp med ekonomin, årtionde för årtionde. Det blir en accelererande rörelse mot slutet av perioden. Man verkar för sent få grepp om olika instanser och möjligheter som kunde ge bidrag. Men samhället var väl inte moget tidigare att visa sitt tillmötesgående. Teatern är fredad i klass A, vilket automatiskt borde berättiga till offentligt underhåll. Den

gamla teatern krävde både för drift och underhåll stora summor, och det överskott som teaterföreställningarna ibland gav kunde inte få läggas i tillräcklig grad på några mer experimentella satsningar på repertoar- och uppsättningsidan, utan fick lov att stoppas i alla håll för driften och underhållet av teatern.

Förutom teatern och föreställningarna som mer direkt hör ihop med amatörteaterbegreppet, skulle man för att klara finansieringen, dels ha arbete och ansvar för uthyrningen av sällskapslokalerna, dels för den 1907 inköpta Østergadeegendomen. En viktig faktor för ekonomin redan från starten på 20-talet blev de inkomstbringande bornholmska komedierna, samt alla frivilliga arbetsinsatser i teaterarbetet.

De första årtiondena av tidsperioden 1920–73 verkade ännu ekonomiskt sorglösa. Visserligen skedde kostsamma förändringar vid teatern, men det fanns trots allt en stor tilltro till de egna möjligheterna att spela in pengar. I protokollet står 1922, efter en uppräknig av olika arbeten som styrelsen skall låta utföra: »etterhaanden som Beløbet der anslaas at beløbe sig til i alt ca. 3000 Kr. indkommer dertil ved Driften«. Något av idyllen från 1800-talet vilar också över at låna pengar av några ur teaterkretsen, och inte bara i bank. Både 1924 och 37 lånar man pengar den vägen.

Med ingången av 40-talet tycks man bli mer ekonomiskt medveten. Kassören ser sig om efter möjligheter att spara. Efter räkenskaperna för år 1940, skriver han i kassaboken:

Mulighed for Bespargelse i Udgifterne ved Forestillingerne ligger navnlig i,

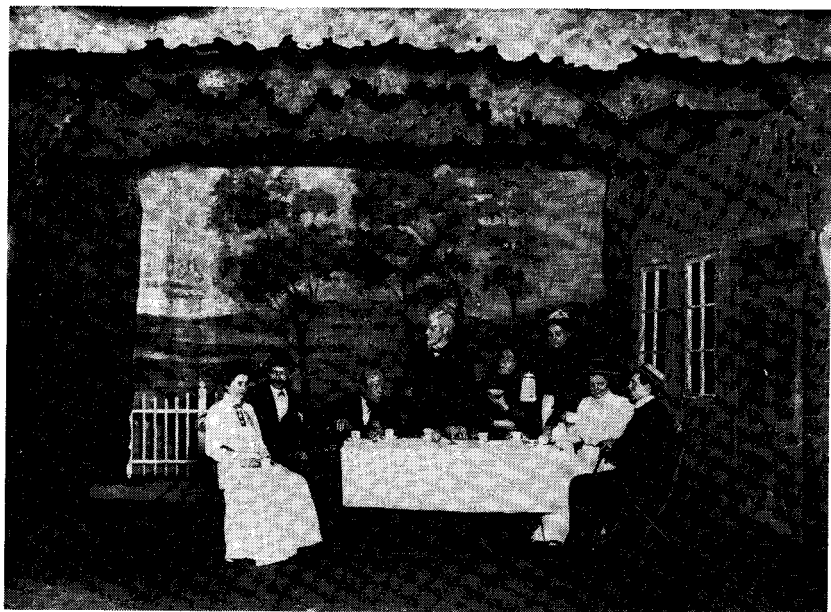
- 1) Forfatterhonorar, der er beregnet til ca. 250 Kr.
- 2) Anskaffelse af nyt Inventar, der er beregnet til ca. 250 Kr.
- 3) Musik, hvorpaa er betalt 150 Kr.
- 4) Afslutningsfesten der har kostet ca. 150 Kr.
- 5) Forlystelsesafgiften ca. 140 Kr. hvoraf Rønne Kommune eftergiver den for Kommunen tilfaldende Tredjedel ca. 45 Kr. Ligeledes kunde Kommunen søges om Rabat paa Elprisen, evt. et Tilskud til Theatrets Drift.

Här tar kassören första gången upp önskemålet om ett driftsbidrag utifrån. I början av räkenskaperna ovan, skrev han dessutom... »en vis Sparsommelighed ved Opsætningen af Stykkerne, da Udgifterne til Lys, Varme etc. er meget store«.

När kassören tar upp besparingsmöjligheterna, musik och avslutningsfest, berör han två väsentliga företeelser inom Rönne teater. Det har alltid varit musik förknippat med teaterföreställningarna. Även avslutningsfesten har varit en gammal tradition vid teatern. Dr. Kabell kallade den 1884, i samband med Holbergsfesten, för »en Udgift for at binde de Medvirkende til Teatret og faa dem til at spille Comedie altsaa en indirekte Forestillingsudgift«. Och festen blev kvar. Öl, snaps och smørrebrød, kaffe, tal, underhållning och dans. 1966 beträddes åter detta känsliga område, revisorerna ville ta bort alla förtärbidrag. Kaffe och bröd vid repetonerna och var sin öl vid premiären, enades man om, men några fester betalades inte mer. Och 1971 står det i protokollet: »For fremtiden: Ikke noget traktement på teaterets regning«.

Inkomstkällorna var som tidigare biljetter och uthyrningar, men f. f. g. fick man en del bidrag och rabatter efter hand under den här perioden, även om i blygsam skala.

Teaterföreställningarna inbringade ju mer den här perioden då man spelade varje pjäs flera kvällar, men förutsätter att publiken kommer. Och det gjorde den när det var en bornholmsk komedi på programmet. I medeltal spelades en sådan ca. 8 kvällar. I protokollet står 1962, att man beräknar det genomsnittliga överskottet på en bornholmsk komedi till 5000 kr. En rekordföreställning blev 1968 *I Piblamarken* av L. Wessel, som spelades 22 ggr. och i överskott gav 15.528 kr. På biljetter inkom 28.615 kr. Ev. underskott på en föreställning uppvägdes ofta av att man betalade hyra till sig själv. I allmänhet sattes två à tre pjäser upp per säsong. De riksdanska föreställningarna gav mindre inkomster. Ett stort undantag var *Genboerne* av Hostrup som 1964, 65 uppfördes tillsammans 20 ggr. och gav ca. 6000 i överskott, enligt protokollet. Biljetpriserna som stod ganska stilla på 40–50-talet, började öka i snabb takt på 60-talet. Samma sak med uthyrningsavgifterna för teatern. Då Bornholms nybildade Teaterförening anordnade sin första föreställning 1921, *Geografi og Kærlighed* av Bj. Björnson, betalades 100 kr. i hyra samt tilläg (det var ett par tiot extra för piano och el. ljus). Trettio år senare hade hyran bara ökat till 150 kr. men under 60-talet gick priset upp till 200, 350 och 1969 var det slutligen 400 kr. för den professionella teaterns besök per kväll, förutom även här en del tillägg. Denna intensiviering berodde väl dels på den kostsamma

Scenbild från Studentertournéns besök i Rønne Theater 1910, med »I Piblamarken» av L. Wessel. Slutscenen i den gamla »Skovdecorationen». Kulisserna är på 6 fack. Här är tillsatt en sidoväg, markerande ett hus, som ej hör till dekoren.

restaureringen under 60-talet, dels på ökande driftskostnader i största allmänhet, som man inte hade andra möjligheter att möta än genom prishöjningar.

1872 hade den s. k. hörnsalen köpts av teatern och sedan hyrts ut som sällskapslokal, men uthyrningarna minskade under 1890-talet och upphörde så småningom. Efter teaterns reparation på 20-talet och inrättande av nytt kök i källarplanet 1924, blev sällskapslokalerna attraktiva igen. Denna inkomstkälla var ett viktigt tillskott för teaterns ekonomi. 1968 fick man in ca. 13.500 kr. i hyror, men slitaget var stort och protokollet innehåller ofta uppgifter om reparationer och nyinköp. 1968 var hyran för en kväll 200 kr. men höjdes 1969 till 250 kr. Men ungefär samtidigt kom det bistra meddelandet från Hälsovårdsmyndigheterna, att antingen måste köket byggas om (ca. 20.000 kr.) eller också fick man upphöra med uthyrningarna. Eftersom man inte ansåg sig ha råd med den utgiften, beslöts att

man skulle upphöra med att hyra ut. I kap. Adm. 1920–73 omtalas de följande som detta beslut medverkade till.

Under den här perioden fick man så småningom ett driftstillskott från kommunen. 1968 höjdes det till 6.000 kr. från tidigare 3.000 kr. Dessutom lyckades man få fritagelse från några utgifter som teatern för länge sedan borde befriats från. T. ex. brandtillsynsavgift, bort först 1970 och egendomsskatt för teatern, bort 71.

Utgifterna har vuxit den här perioden, från 20-talets blygsamma start till 70-talets höga omkostnader, som drabbar alla områden. Såväl de fasta utgifterna, skatter m. m. som driftskostnaderna för lyse, värme, telefon m. m. samt underhållet av teatern är tunga poster. Hela 60-talet blev, på grund av de kostsamma restaureringarna, en påfrestande utgiftsserie, där styrelsen ständigt fick vara på språng efter att på olika sätt skaffa pengar.

Utgifterna till föreställningarna har ju också ökat den här perioden, genom att alla pjäser spelas fler kvällar än förr. Tack vara att många arbetat gratis eller mot en symbolisk betalning har utgifterna till en del kunnat hållas nere. I räkenskaperna står i allmänhet dessa utgifter uppräknade som förknippade med själva föreställningen: Musik och rep. av instrument, Sminkning och hyra av dräkter, Resor, Belysningsmästare, Maskinfolk, Biljettkontrollörer och Brandvakter, Förtäring vid repetitioner, samt Annonser och Program.

Även arbetet bakom scenen, liksom på scenen, har ansetts som ett nöje, varför man snarare kan tala om stimulansbidrag än lön, till flera av de medverkande. Även i orkesterdiket sitter man för sitt nöjes skull, vilket följande citat ur protokollet 1970 visar på: »Ved-togs ge 5 kr. pr. næse pr. spilleaften som kjørselsgottgjørelse till musikerne«.

Betydelsefullt var att man ej behövde betala författarhonorar eller kompositörarvode för de bornholmska komedierna. Und. är L. Wessels 2 pjäser.

Administration 1920–1973

Styrelsen som valdes 30 sept. 1920, tog på sig ansvaret att få igång teaterarbetet igen. Alla hade lång erfarenhet av Rønne teater bakom sig, Dr. Kabell sedan 1872 och H. Lindhardt sedan 1900. Dessa två blev art. direktörer. I Åsted blev ekon. dir. men hade ända sedan

1890 varit art. dir. Det gällde att både lyckas med den genomgripande reparationen och att börja spela igen. I Åsted stod bakom de första etapperna i reparationen, men dog 1923. Av kommentarerna i protokollet vid hans död, framgår att han hade planer för fortsatt arbete, dels en utvidgning av teatern, dels en yttre utsmyckning av den.

Redan i nov. 1920 var man redo för den första teaterföreställningen. Sedan gavs ytterligare fyra, fram till 1922 då de art. direktörerna Dr. Kabell och H. Lindhardt avgick. Men då hade komedierna på bornholmsk börjat sitt segertåg över Rønne teaters scen, och Fru Sofie Madsen blev vald som art. dir. för dessa. 1929 beslöt man att utöka styrelsen till fem medlemmar från tidigare tre. Förutom Fru S. Madsen valdes bl. a. N. C. Kofoed till ekon. dir. och Hans Hjorth som art. dir. De två sistnämnda kom att stanna till 1948, resp. 1959 i styrelsen. Sedan mitten av 1800-talet hade direktorer, två åt gången, valts som medhjälpare, men 1929 beslöt man upphöra med det. Detta kan troligen sättas i samband med att styrelsen då utökades från tre till fem medlemmar och att kvinnor valdes in i själva styrelsen. Direktricerna hade alltid stått utanför den »inre» kretsen.

1800-talet uppvisade många personer som under årtal var verksamma vid teatern. Den traditionen har fortsatt. De som kommit in i styrelsen alltsedan 1920-talet har i de flesta fall tillbringat ett par årtionden där, innan de lämnat över til nästa. Vitaliserande för styrelsesarbetet har naturligtvis varit att alla aktivt deltog i arbetet på eller vid scenen dessutom. Risker för någon form av byråkrati motverkades också av att ingen inom styrelserna var utbildad för de många uppgifter som bara ökade med åren, utan på amatörvis fick lov att ta itu med dem alleftersom de dök upp. Så har det alltid varit vid Rønne teater, men den här perioden blev arbetet mer komplicerat än för tidigare generationer. Dels för att teatern var så gammal att man måste ta ställning till en restaurering, dels för att amatörspelet växte till dimensionen av en professionell teater. Dessutom visade ekonomin den här perioden att med 1900-talets bara alltmer ökande utgifter, ingen teater av Rønnes storlek längre kunde drivas utan bidrag utifrån.

När styrelsen på 20-talet började arbeta igen, hade man kvar det gamla systemet med två gen.församlingar strax efter varandra. 1941 antog man nya lagar, och därmed försvann det gamla arbetssättet.

I fortsättningen skulle endast *en* gen.församl. hållas, och då skulle både aktieägare och styrelsesmedlemmar, såväl som de spelande och andra som utan betalning medverkade vid teatern, träffas och tillsammans fatta beslut. Ordinarie gen.församl. skulle hållas i september. De löpande ärendena fick skötas på styrelsesmöten.

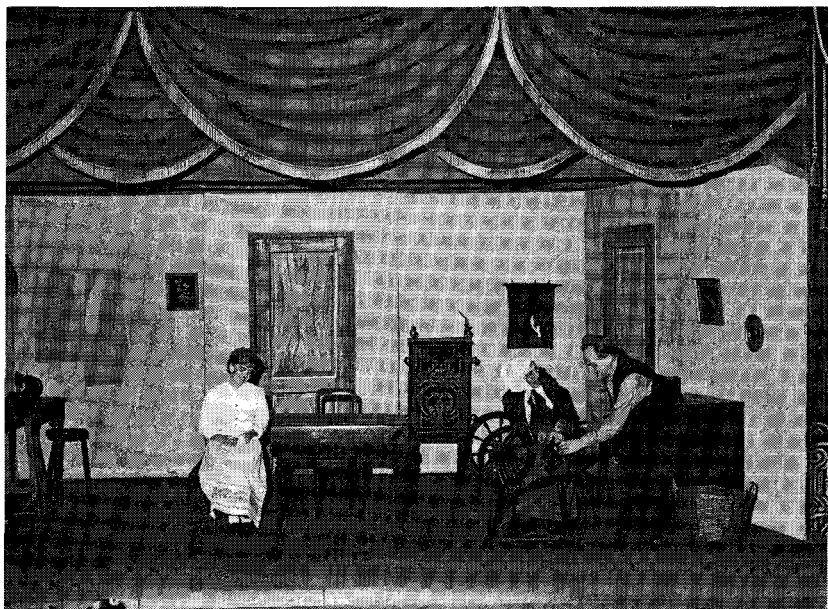
Till styrelsens uppgifter hörde också att besluta om fribiljetter, samt att ordna kontakten med de resande skådespelarna. Denna period beslutades 1940 att i stort sett endast pressen, polis- och brandinspektören samt landshövdingen skulle få fribiljetter till föreställningarna. Till gen.rep. utdelades 2 fribiljetter till de spelande och andra utan betalning assisterande. Styrelsen hade alltid den ena av proscenielogerna till sin disposition.

Från 20-talet börjar de resande teatersällskapen försvinna. Det blir i stället ensembler från olika teatrar som kommer på turné, i allmänhet bara för en kväll. 1959 står t. ex. i protokollet, 20, 21 okt. *Madame*, Dansk Folkescene. 2. nov. *Alle mine sønner*, Arthur Miller, Andelsteatret. 9. nov. *Tribunehelten*, John Osborne, Det kgl. Teater osv.

Styrelsen hade som i gamla tider ansvaret för att det spelades på scenen, och uttrycket, »efter opfordring fra bestyrelsen«, möter man ofta i protokollet, vilket betyder att någon fått i uppdrag att börja instudera ett nytt skådespel. Uppsyn över dräkter och rekvisita ingick också i ansvaret. Mycket har skänkts till teatern, från hela möbelmang till tidsenliga dräkter från 1800-talet och framåt. Särskilt utlåningen av dräkter är ett ofta återkommande problem i protokollet. 1961 satte man definitivt stopp för det.

Teatern har varit oerhört beroende för sin existens av att det varit välbesökta föreställningar. På 50-talet tog man mer direkta initiativ för att uppmuntra till besök. Så sändes t. ex. teaterprogram ut till olika platser där mycket folk samlas, till läkare, till kontor osv. även affischer distribuerades. Under förberedelserna till restaureringarna på 60-talet vidtogs också olika åtgärder för att intressera allmänheten för teaterns öde.

Efter Hälsovårdsmyndigheternas ultimatum den 12 febr. 1969, att antingen bygga om köket eller sluta hyra ut sällskapslokalerna, kände sig styrelsen mer eller mindre tvingad till, att i början av 70-talet, ta kontakt med länet och kommunen för att diskutera teaterns framtida förhållande till dem. Endast inkomsterna från

Scenbild ur »I Piblamarken« av L. Wessel, 1971

teaterföreställningarna och det blygsamma stödet utifrån skulle inte kunna klara teatern för framtiden. Dessutom krävde teatern ytterligare stöd för fortsatta förbättringar. Teaterstyrelsens ordförande Palle Kristensen uttryckte förhållandet så här, i en intervju 1970,

Alt er efterhånden blevet så gammelt, at blot man rører det, går det itu. Lysanlægget, stolene, fortæppet, ventilationen, ja, praktisk taget det hele trænger til at blive sat i stand, om ikke udskiftet.⁴⁹

Resultatet av teaterstyrelsens kontakt med län och kommun blev så småningom till ett möte den 8 dec. 1970 med representanter för det »amtskommunale kulturudvalg«. Enligt protokollet blev det beslutat att tillsätta en arbetsgrupp under »kulturudvalget«, som skulle ta upp till behandling hela teaterproblemet på ön.

En arbetsgrupp på 5 personer sammanställde ett material om teaterverksamheten på Bornholm, som var klart i juni 1971, *Redegørelse og Indstilling*, och denna rapport överlämnades till »kulturudvalget«, och kom att ligga till grund för ett beslut om amtskommunalt övertagande av teatern.

Rønne Theater skal omstruktureres. Fra at være, hvad man med nogen ret kan kalde Rønne-orienteret, sigter den nye struktur på at skabe et »hele øens teater«. Planen er, at aktieselskabet Rønne Theater likvideres, og i stedet dannes »Den selvejende institution Rønne Theater«.⁵⁰

Den 4 okt. 1972 var den nya födelsen överstånden och en ny styrelse hade också utsetts. I den ingick representanter från amt (län) och kommun, men även representanter för de olika teatergrupperna på ön, från musik- och konstföreningar m. m.

Ingen af dem, der har arbejdet med planen til den nye struktur, vil afvise, at den kan give problemer i indkøringsperioden. Men det regner man med at komme over.⁵⁰

Detta skedde året innan teatern fyllde 150 år, och det var väl, förutom den sociala motivationen att göra teatern till hela öns teater, en pådrivande kraft i arbetet för att ordna ett amtskommunalt övertagande – att kunna rädda teatern åt framtiden. I Konklusion ur *Redegørelse og Indstilling*, står det . . . »at amtskommunen stiller sig imødekommende over for ønsket om bevilling af offentlige midler til en endelig restaurering og modernisering af Rønne Theater«.

Repertoar 1920–1973

Efter det långa speluppehållet, 1914 til 20, fanns ingen självklar kontakt med vad som spelades på andra teatrar. Man fick söka sig fram, och hamnade där man befann sig när man sist spelade, dvs. någonstans i 1890-talsrepertoaren. Det riksdanska pjäsurvalet har därför kommit att till stor del höra hemma i 90-talet den här perioden, fränsett en del undantag. Det troliga är väl att de bornholmska komedierna, som tidigt kom upp på repertoaren, tagit så mycket av intresset att det inte blivit tid eller kraft över för förnyelse av den riksdanska repertoaren.

Målsättningen var när man började spela igen 1920, att överhuvud taget få komma igång igen. Men genom de bornholmska pjäserna fick man en speciell motivation – att rädda gammal bornholmsk kultur, språket, sången och musiken, och därvid också ta upp stoff både ur Bornholms historia och från 1800-talets bonde- och hantverkarliv, som tidigare hade undertryckts som motiv. De spelande

under 1800-talet hade endast sysslat med sin egen och de ännu finares värld, vilket de flesta teatrar före 1900 gjorde.

Antalet pjäser på riksdansk är ungefär lika många som de på bornholmsk, som spelades denna period. Men de bornholmska komedierna har tagits upp gång på gång under perioden och varje gång spelats flera kvällar. Denna dominans har, som framgår även av kap. Skådespelare 1920–73, åstadkommit en del irritation. Från en genförsaml. i nov. 67 återger protokollet ett samtal kring detta. Erik V. Nielsen framhöll att man borde göra repertoaren mer tidstillvänd. Han menade inte bara en övergång till mer moderna skådespel, utan en repertoar som i högre grad svarade mot vad andra amatörgrupper runt om i landet arbetade med. På detta svarade P. Holst-Jensen, att styrelsen måste se till att scenen gav pengar till underhåll och drift av teatern, men att det var aktörgruppernas sak att tänka på den konstnärliga kvalitén och taga initiativ till en fornyelse. Detta påminner om ännu en motivation att spela de bornholmska pjäserna, dessa gav ett så gott ekonomiskt bidrag, att teatern som själv måste betala sin existens, helt enkelt inte kunde undvara detta tillskott. Men det låg också sanning i vad P. Holst-Jensen tillade: »den bornholmske hjemstavnskomedie har endnu sit stående publikum, som vi ikke kan svingte«.

Den riksdanska repertoaren hade även denna period, som de tre föregående, Heibergs *Nej* och Hostrups *Eventyr på Fodrejsen* på repertoaren. Av de »gamla« var Hostrup representerad med 3, Holberg, H. C. Andersen, Heiberg och E. Bøgh med 1 pjäs var, och alla uppförda tidigare på teatern.

Många lustspel populära på 1890-talet om »moderna människor«, togs upp och blev omtyckta, t. ex. av författare som Emma Gad och Gustav Esmann m. fl. Även en del översättningar, som t. ex. *Charleys Tante*, av Br. Thomas, som också hörde hemma i 1800-talet, »en evig genganger, eftersom de groteske forklädningsscener alltid var sikre på det store latterbrøl, hvilket atter igen garanterede stadig ny tilstrømning«.⁵¹ Redan 1865 spelades *De Nygifte* av Bj. Bjørnson, på Det kgl. Teater... »lille nette komedie... der nærmest virkede som en Henrik Herz'er i moderne antræk«.⁵² På Rønne teater hade den uppförts 1881 och 85, och den här perioden kom den upp 1922. *Den indbildt Syge*, av Molière, spelades 1966, och var ett försök att gripa förbi 1800-talet i pjäsval. Även Holberg togs upp på

60-talet, *Julestue*, 1969. Dessutom kom Holberg att spelas på Rönne teater av teatergruppen Masken från Nexø på Bornholm, 1953. Det var *Jeppe på Bjerget* som spelades. Även Statsskolen i Rönne uppförde Holberg, *Den Stundesløse*, 1960, också på teatern.

Genboerne av Hostrup, uppförd 1964–65, regisserad av P. Eliassen, blev en publiksuccé som liknade den som en omtyckt bornholmsk komedi brukar få. Andra försök att ta upp populära komedier t. ex. samma år 1965, en föreställning med enaktarna *Skærmydsler* av G. Wied, och *Familjealbum* av N. Coward, regisserade av Steen Bastholm resp. Erik V. Nielsen, blev trots goda recensioner, inte samma publikframgång. Protokollet kommenterar detta med en önskan att bornholmarna också ska lära sig se dansktalade pjäser, men man tröstar sig med att vädret också varit dåligt, ön hade varit begravd i snö.

Bornholmska komedier hade spelats tidigare ute på ön, t. ex. *Sjøkarinj*, av Fru Berg-Sonne, uppförd i Svaneke 1908, men den stora inspirationen kom från L. Wessels *I Piblamarken*, spelad 1910 på Rönne teater av 'Studentertournén'. Kompositör till musiken i *I Piblamarken*, som blivit lika älskad av publikken som pjäsen, är A. Fenger Grøn.

Det började med att Fru Sofie Madsen omarbetade några danska populära lustspel till bornholmsk språk och gav dem nya namn. T. ex. *Landsbyens Magdalene* av Anker Larsen blev *Sine Runjenom*, uppförd redan 1921 på Rönne teater. Men de äkta »hjemstavnskomedier» hade inte bara det bornholmska språket gemensamt, utan handlingen i dem var också från Bornholm och dess folk.

Bornholmsk är ett språk och ingen dialekt, har det sagts. Uppteckningen av bornholmsk började omkring 1750 och fortsattes under 1800-talet. I dag är bornholmsk ett språk som mer och mer mister sin särprägel, i synnerhet sina egna glosor, medan öbornas »tonegang altid vil røbe deres herkomst». ⁵³

H. A. Kofoed skriver om det bornholmska språket bl. a.

En særlig udviklet fantasi lod bornholmerne lave afledninger og sammensætninger for at karakterisere deres medmennesker f. eks. et krænjlse = en tvær person, en vinkeltita = skeløjet person, en dunjsa om en kvinde, der træder tungt. Og sådan kunne man blive ved». ⁵⁴

I en recension av *I Piblamarken*, står:

Der er ingen anden dansk dialekt der netop som bornholmsk egner sig til den ramsaltede personfremstilling. Kontrasten mellem det blot i mindste måde højtravende og så det kontante, jordnære og særdeles rammende bornholmske er fremragende komediegrundlag. Der er ingen form for dansk mundart, der egner sig så godt som bornholmsk at pille folk ned fra den høje hest med.⁵⁵

Den första pjäs på bornholmsk som uppfördes på Rönne teater var alltså *I Piblamarken* 1910. Men efter det att 'Studentertournén' återvänt till Köpenhamn, lade L. Wessel pjäsen i byrålådan och där fick den ligga till efter hans död. Första gången den uppfördes igen var 1941 och sedan har den hållit sig på repertoaren, ständigt hälsad med återseendets glädje. Svend Lund Pedersen frågar i programbladet 1968, då han själv var regissör för *I Piblamarken*,

Hvad er grunden til successen? Historien om de to elskende, der ikke må få hinanden, har man hørt før, men alligevel må man sige, at den bliver godt fortalt. Alle intriger planlægges og udspilles for åbent tæppe. Publikum har hele tiden fornemmelsen af at vide noget, som flere på scenen ikke har kendskab til. Dialogerne er et sandt festfyrværkeri af morsomme udtryk og vitser, og Fenger Grøns musik er noget af det mest iørefaldende, man kan tænke sig.

En stor orsak till succén ligger naturligtvis också i att handlingen tilldrar sig på Bornholm. Socialt sett ger pjäsen en tidsbild från sekelskiftet och tiden innan, då folkhögskolorna kom. Dottern i pjäsen har varit på en sådan och därigenom fått ett nytt självmedvetande. Pjäsen förmedlar något av den spänning mellan generationerna som fanns på många håll den tiden då »højskolen« kom, och ungdomarna ofta för första gången kom hemifrån och sedan återvände och vågade visa opposition mot det gamla.

Utan *I Piblamarken* kanske inga andra bornholmska komedier hade skrivits för Rönne teater. I varje fall har *I Piblamarken* varit modell för efterföljarna och genom att *I Piblamarken* inte skrevs av en yrkesförfattare, har »vanligt folk« fått mod att skriva. Alla pjäser på bornholmsk som skrivits efter *I Piblamarken* är nämligen alla amatörarbeten.

Många av de bornholmska komedierna kan hänföras till den traditionella lustspelsstilen, som i dansk, fransk eller tysk form i massor

redan tidigare gått över Rönne teaters scen under dess långa tillvaro. Men genom sin bornholmska anknytning och förankring i bredare folkager har den betytt en förändring.

Att det »bornholmske sprog» också kan vara fyllt av poesi visar *Karna Blaakujlla*, som jämte *I Piblamarken* hör till de mest berömda bornholmska skådespelen. *Karna Blaakujlla* är skriven av keramikern Hans Hjorth och uruppfördes 1928. Hans Hjorth, verksam även i teaterns styrelse i årtal, skrev ytterligare ca. 12 uppförda pjäser på Rönne teater, alla på bornholmsk. Han komponerade dessutom musiken till dem och regisserade och dirigerade själv. *Karna Blaakujlla* är en dramatisk återgivning av tre episoder ur Bornholms historia.

»Frauenat«, Natten mellem den 12. og 13. December ... symboliserer Mørketiden paa Bornholm, Kampen mellem Hedenskab og Kristendom ... En gammel Kone, Moer Silla, repræsenterer her Hedenskabet, .. Karna Blåkujlla symboliserer selve det bornholmske Folkesind.

Valborgdag, den 1. Maj, den gryende Vaar, er Tiden for 2. Akt. Her møder man Brydningstiden, hvor Bornholm var prisgivet fremmede Folks Invasion ... tysk og svensk ... – hver til sin Tid –.⁵⁶

Moer Silla och hennes son Torkjel och Karna Blaakujlla är huvudpersoner och får symbolisera bornholmarnas tappra motstånd mot de olika inkräktarna. Den tredje akten är Sankt Hans Aften, Midsommaraften, då Bornholm, efter att ha befriat sig, frivilligt överlämnar sig till Danmark, symboliserat i Karna Blaakujllas giftermål med Herr Peder till Kongsgaarden. Av Hans Hjorths övriga produktion är *Pær Koffeds Jens*, *Naar Baunana blossa* och *Vijnter aa Vaar* också skådespel med stoffet hämtat ur Bornholms historia. Handlingen i de andra pjäserna är mer komedibetonade i allmänhet. Stora orkestrar dirigerade av Hans Hjort, framträdde vid alla hans premiärer, t. ex. 17 maj 1938 i *Mads i Møllan*. Men även vid de riks-danska föreställningarna förekom Hans Hjorths stora orkestrar, t. ex. *Charleys Tante*, 1940. Redan från teaterns första tid 1823 fanns det en militärorkester som var knuten till teatern och som stod för mellanaktsmusiken. Sångackompanjemanget har så gott som genom hela teaterns historia en kvartett, en kvintett, eller som de senaste åren, en trio svarat för. Hans Hjorth dog på 60-talet, och numera är

Ordningställande av slutscenen av »I Piblamarken» av L. Wessel, 1971. Den gamla skovdecorationen, från 1857–58 används. Nymålade fönst, staket tillsatt.

de stora orkestrarnas tid förbi. Det fanns ännu en keramiker i Rønne, Daniel Andersen, som berikat repertoaren den här perioden med två stora musikaliska framträdanden. *Kjøvenhavnerijn*, 1943, var en bornholmsk opera som framfördes med 25 mans orkester och Rønnekoret. Tillsammans 100 personer deltog i föreställningen och två operasångare hade huvudrollerna. Samma satsning utmärkte Daniel Andersens andra verk, *Gje Tid – kommer Raa*, då också ett hundratal musiker och sångare medverkade. Daniel Andersen, som titulerades Professor, har fått uppfört en opera på Det kgl. Teater. »Madonnas ansigt».⁵⁷

Margarete Kofoed har skrivit tre komedier som kommit att höra till de bornholmska klassikerna, *Et Sjømaijnsjem paa Borriijnholm*, *Haved e mitt*, och *Liden Elna*, alla uruppförda på 20-talet. Ur genresynpunkt kan de karaktäriseras som »Folkelivsbillede». Utan att vara av större litterärt värde får de genom att röra sig i fiskares, sjömäns och bönders miljö en kulturhistorisk betydelse, som ytterligare förstärks av sången och folkdanserna som ingår.

Faktor Hans Chr. Hansen, själv intresserad amatörskådespelare,

skrev för Rönne teater *Jarter Dama*, som uppfördes första gången 1927, samt ytterligare 5 pjäser på bornholmsk. Mest betoning ligger på kärlekshistorierna. Det är även i hans fall fråga om Folklivsbilder, *Jarter Dama* berör delvis brytningstiden i slutet av 1800-talet, då sonen varit på lantbruksskola.

Sofie Madsen, som inledde raden av bornholmska komedier genom att översätta andra författare till bornholmsk, skrev också en egen komedi, *Ætte dæjn søda Kløijn*, uppförd 1926. Sofie Madsen registrerade de första åren de bornholmska komedierna och bidrog till deras snabba popularitet. Hendes »kyndige men sommetider lidt hårdhændede Instruktion«, påtalar J. Brandt Kofoed i ett programblad.⁵⁸

När man försöker göra sig en bild av dessa ca. 30 bornholmska skådespel som uppförts denna period, blandas beundran med längtan efter ett starkare engagemang. »Handlingen er, som i de fleste bornholmske komedier ret banal«. ⁵⁸ skriver J. Brandt Kofoed. Men dessa komedier måste bedömas utifrån att det inte är författare som skrivit dem, utan som en utomstående ser det, människor som i kärlek till sin ö velat berätta om den och livet där på urinnevånarnas eget språk.

Hans Hjorth översatte till bornholmsk 1936, *Den politiske Kandestøber*. Den nya titeln blev, *Dæjn politiska Kaijnstøvariñ*. Vid Rönne teaters 125 års jubileum 1948 uppfördes pjäsen på nytt, och sågs då av teaterhistorikern Dr. phil. Torben Krogh, som höll högtidstalet vid jubileet. Han sammanfattade sina intryck bl. a. med följande ord:

Det vigtigste er for Rønne Theater at man har bevaret Dialekten, og at man dyrker Hjemstavnskomedien. Husk, at Dialekten – saaledes som vi faar det at høre i »Den politiske Kandestøber« – ogsaa kan bruges i andet end lokale Stykker.⁵⁹

Skådespelare 1920–1973

När aktiviteten åter kom igång 1920 på Rönne teater, var de första som stod på scen igen Dr. Kabell, debutant 1872, samt en del amatörer från förr och en del nya. Man uppförde *En Kop The* av Nutter och *Grøns Fødselsdag* av Clara Andersen, båda tidigare uppförda på Rönne teater.

Det blev första gången på 100 år som amatörer recenserades i

tidningen, men sedan dess har den uppmärksamheten från pressens sida blivit permanent. Denna första recension utmärktes av att inga namn nämndes, men sammanhanget stod klart ändå,

... der 48 Aar efter sin Debut spillede Komædie saa friskt og saa fornøjeligt at man uden at støde nogen af de Medspillende tør sige, at Aftenen blev hans ... Men i øvrigt gav alle, baade de nye og de mere prøvede Kræfter, et godt Bidrag till, at det i Aftes blev en Teaterforestilling af samme Slags, der i gamle Dage gav Rønne Dilettanter Ry ud over Byens – ja Øens Grænser.⁶⁰

Recensionen uttrycker en tillfredsställelse som antagligen var ganska allmän – allt skulle bli som förut, det var den gamla tiden som skulle återupstå.

Men en förändring var på väg. Redan året efter, 1921, spelades den första bornholmska komedin *Sine Runjenom*, som Sofie Madsen hade översatt till bornholmsk från Anker Larsens *Landsbyens Magdalene*, alltså en s. k. oäkta bornholmsk komedi. Med de bornholmska komedierna, som nu kom för att stanna, tillfördes teatern efter hand en ny stab av amatörer. Dvs. sådana som var intresserade av denna slags repertoar och som kunde eller ville lära sig tala bornholmsk.

De första åren på 20-talet uppträdde fortfarande Dr. Kabell på teatern, men endast i riksdanska pjäser. Tillsammans med honom uppträdde som förr det högre borgerskapet i Rønne. Inbrytningen av de bornholmska komedierna och nya amatörer, som inte längre endast var Rønnebor, kom efter hand att ge en mer demokratisk bredd åt spelarstaben. Men Rønne teater försökte aldrig att närma sig t. ex. den slags teater som den 1920 i Köpenhamn grundlagda Arbejdernes Teater eller något liknande.⁶¹

Lusten att förnya teatern var stor överallt i Europa denna tid, och förde fram de tidigare socialt eftersatta grupperna både på scen och i salong, och som handlingsstoff i pjäserna. Rønne teaters bidrag till förändringen blev de bornholmska komedierna. Sett i kontrast till den borgerliga smak i repertoar och atmosfär som tidigare vilat över teatern var det ett friskt grepp. Från början blev det två lag som spelade, det ena på riksdansk, det andra på bornholmsk. Med tiden utjämnades gränsen mer och mer och de sista årtiondena har det i stort sett varit samma kärntrupp av aktörer som spelat oberoende av »språk«.

Fru Sofie Madsen blev den första regissören för de bornholmska komedierna, men hon tog sig även an riksdanska pjäser. Sedan blev Hans Hjorth, författare till så mycket skrivet på bornholmsk, regissör för både sina egna och andras bornholmska pjäser. Efter honom kom J. Brandt Kofoed, Vagn Christoffersen och Svend Lund Petersen, alla tre också flitiga aktörer. Av de riksdanska pjäserna har t. ex. P. Eliassen satt upp *Eventyr på Fodrejsen*, men även *Karna Blaakujlla*, som är bornholmsk. Övriga som regisserat det riksdanska är Erik V. Nielsen och Steen Bastholm, både också aktörer.

Om J. Brandt Kofoed står i protokollet 1967 att han ofta fått lära de unga bornholmsk. Språkträningen kom att ytterligare betunga repetitionerna, och när man 1955 ser i protokollet att det är svårt att skaffa medverkande till en bornholmsk komedi som är under arbete, är det ju möjligt att det är bristen på folk som talar bornholmsk, som är orsaken. Men kraven har också ökat på förmågan att agera, att tala rätt, är inte nog. 1944 på en gen.församl. togs frågan upp om nya sätt att utvälja skådespelare. Förslagsställaren ansåg att det skulle avläggas prov. H. Hjorth tyckte det lät känsligt, men skulle tänka på saken. Mer får vi inte veta.

Både under 50-och 60-talen har det varit en ganska homogen grupp som spelat. Efter som många av dessa spelande nu är äldre, behövs efter hand påfyllning av unga. 1960 står noterat i protokollet vid premiären 27 mars av en bornholmsk komedi, »debuter af børn til de faste aktører«. – Den gamla traditionen som fortsätter.

Bornholms Tidende, 4. 3. 1968, recenserar *I Piblamarken* av Lauritz Wessel, där en del av »kärntruppen» bland aktörerna blir presenterade.

Hvad *Elverhøj* er for Det Kgl. Teater i Kbn. er *I Piblamarken* (Wessel) for det bornholmske teater i Rønne. Dermed er bl. a. sagt, at stykket efterhånden er hævet over begrebet succes eller fiasko... Historien om skrædder Måns Peter og folkene omkring ham er stærkt afhængig af hvilken udførelse rollen som hans kone Lena får. I Bodil Hansens udførelse er den rolle i sikre hænder. Wessel har betroet netop denne kvindeskikkelse alle de komiske virkemidler, det bornholmske sprog rummer... Bodil Hansens Lena bærer komedien, men det er et vel sammenspillet hold, der er omkring hende – de fleste har spillet sammen i stykket siden 1953. Herman Gornitzka med sine rullende

»r« er den slet ikke så tapre skrædder. Åge Stange er den store, klodsede tamp af en velhavende ungkarl på frierfødder. Hans A. Kofoed er den salvelsesfulde skolelærer og Edith Grønbech husjomfruen. De tre unge, der har de noget blege roller, som unge kærlighedsroller altid er i egentlige komedier, får megen varme og fest i spillet i Palle Kristensens, Lis Juhl-Hansens og Inger Kofoeds udførelse. Det var en stensikker succes på Rønne teater, og opførelsen følger sig smukt ind i rækken af bornholmske komedier gennem årene.

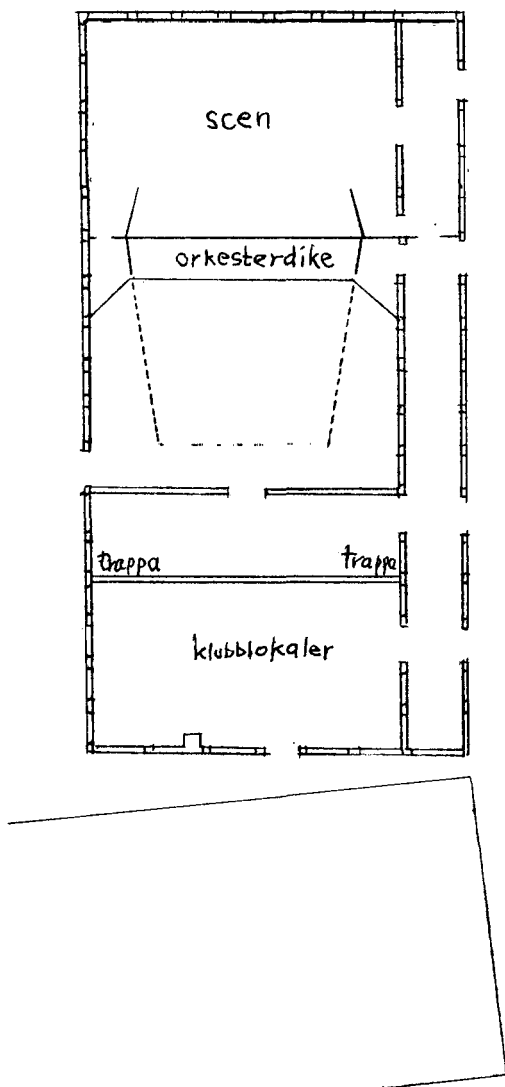
»Et vel sammenspillet hold« – samspelet framhålls i recensionen, och det har kommit i stället för överbetoningen av den enskilde skådespelaren under 1800-talet. Sammanhållningen och gemensamma insatser även utanför scenen när det gällt den gamla teatern, har också behövts. Att tillsammans göra rent efter restaureringen 1963, att kalka fasaden när det är tomt i kassan, eller att träffas och sy en rundhorisont som 1967, är fina exempel på denna sammanhållning, som protokollet vid flera tillfällen berättar om.

Men det har naturligtvis inte bara varit idyll bland de spelande. En del aktörer har intagit en negativ hållning till överbetoningen av den bornholmska repertoaren, och även till att på teatern mest spelat en stab av relativt fasta aktörer. 1967 bildades en grupp som fick namnet *Actus*. Det är så gott som uteslutande aktörer utanför Rønne teater. Ett undantag är en av initiativtagarna till *Actus*, Erik V. Nielsen, som satt upp Molières *Den indbildt Syge* m. fl. pjäser på Rønne teater. Av protokollet framgår att *Actus*' målsättning främst gällde en ny repertoar. Rønne teaters egna aktörer skulle fortsätta spela som vanligt. *Actus* hyrde teatern vid sina föreställningar. Ett ex. ur deras repertoar är F. Arrabells *Frokost i det grønne* och H. Pinters *Køkkenelevatoren*, uppförda i dec. 1967.

Kommentarerna till detta i protokollet känns i början litet sura, »og hvad repertoire angår har det jo gået godt i 140 år«. Självironi? Men ökat samförstånd kommer. Ett udlejningsregulativ (kontrakt) för scenen utarbetas. Dessutom föreslås att lägga en årsplan tillsammans med teaterns egna aktörer samt *Actus* och ev. andra amatörteatergrupper ute på ön. Detta får ses mot bakgrund av en från flera håll framförd önskan om att öppna teatern för så många grupper som möjligt. Inför det amtskommunala övertagandet av Rønne teater bildades i febr. 1972 *Bornholmsk Amatørscene* av aktörer vid Rønne

teater. Det är den gruppen som spelat bornholmsk komedi, men som också spelar riksdanskt. Denna sammanslutning bildades för att kunna tilvarataga sina egna intressen inför de ändrade förhållandena.

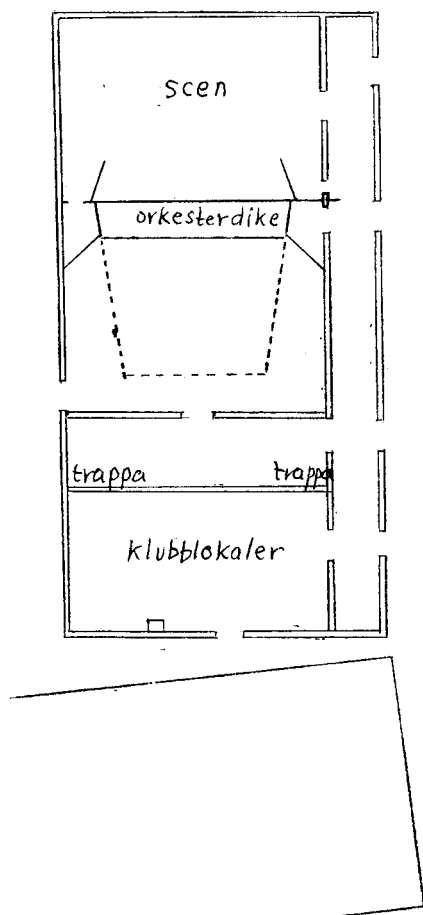
BILAGA I

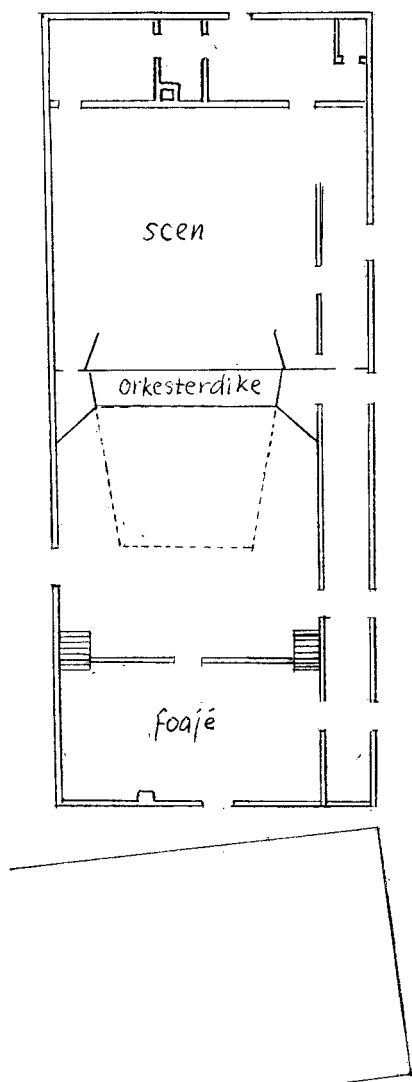
Skissartig ritning ur Rapport 61 över teaterns nybyggnad 1823

150 ÅR MED AMATØRER I RØNNE THEATER

BILAGA II

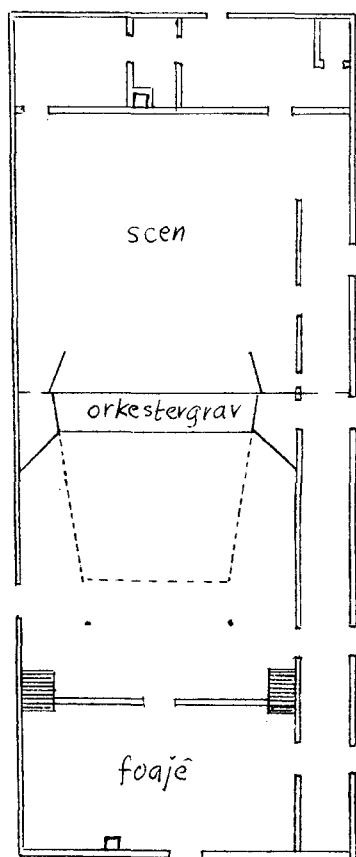

Skissaktig ritning ur Rapport 61

Efter ombyggnaden på 50-talet

BILAGA III

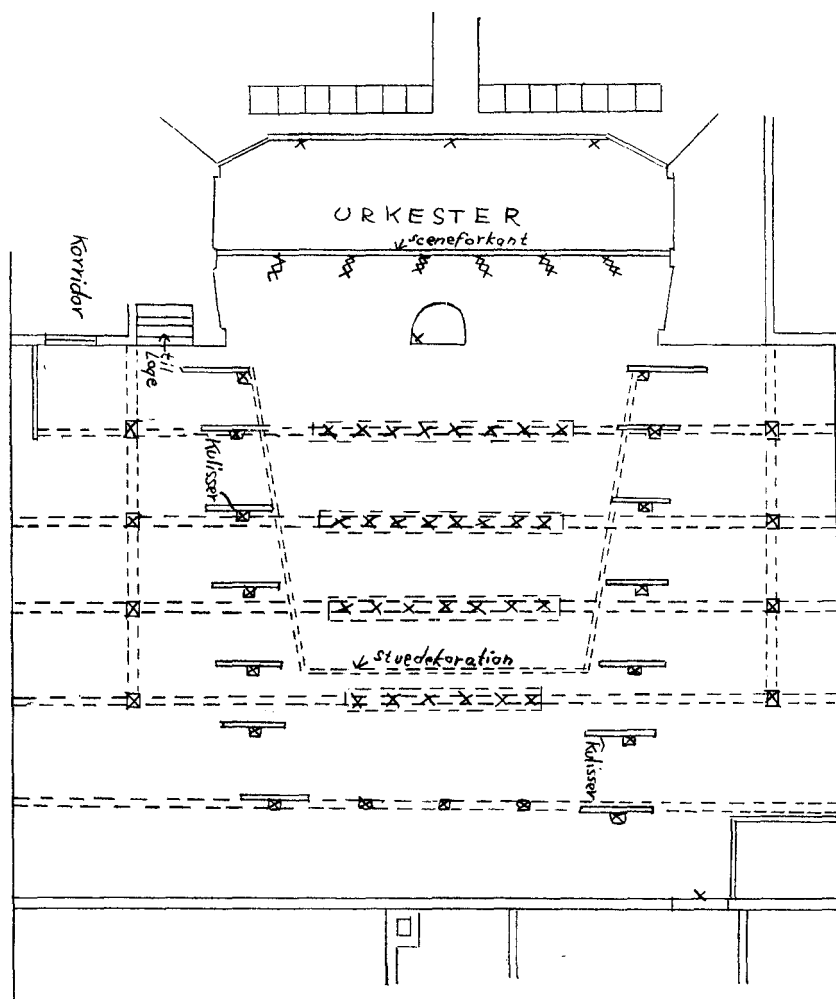
Ombyggnaden på 1850-talet

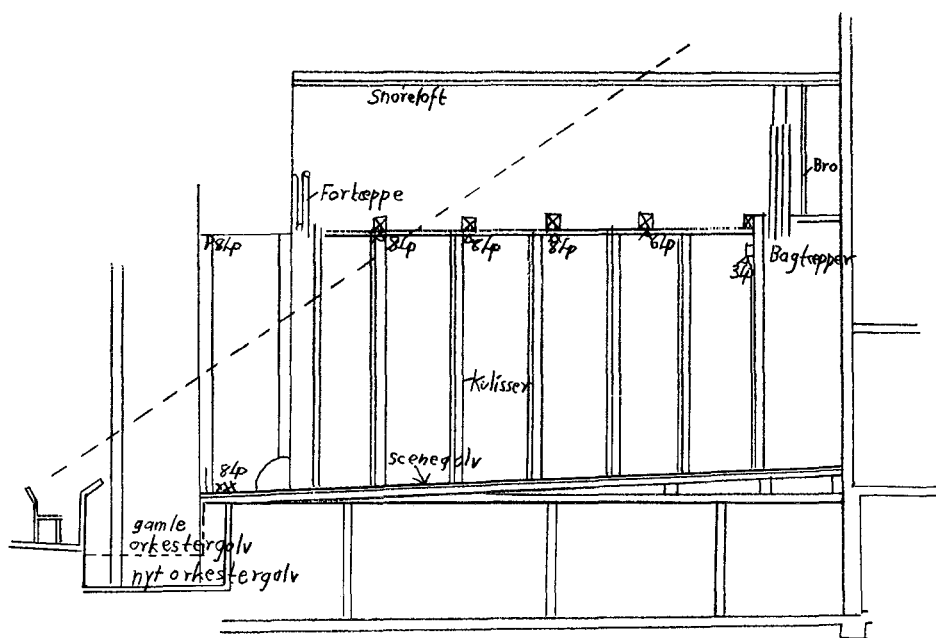
Nuvarande utseende från 1920-talet

Skissaktig ritning ur Rapport 61

BILAGA IV A

BILAGA IV B

Rønne Theaters scene med dekorationer och belysningslegemer

NOTFÖRTECKNING

1. Bornh. Tidende 29. 11 1873
2. Georg Andréseu: Den gamle bys teater. Aarhus 1962-63, s. 16
3. Bornh. Tidende 26. 11 1923, Ark. Thorsen
4. G. Sandfeld: Thalia i provinsen. Aarhus 1962, s. 33 (bildtext)
5. J. Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer. Rønne 1934, s. 115
6. G. Sandfeld: Komedianter og Skuespillere. Ringkjøbing 1971, s. 311
7. G. Andréseu: Den gamle bys teater. 1962-63, s. 16
8. G. Andréseu, 1962-63, s. 17
9. Rønne Børneasyl 125 år, 1968
10. Karsten Biering: Bidrag til Belysning af Amatørteaterforhold i Danmark. Kjøbenhavn 1970, s. 24
11. J. Hansen, 1934, s. 115
12. Sandfeld, 1971, s. 275
13. Sandfeld, 1971, s. 304
14. H. Holm-Hansen: Skuespil Opera og Ballet i Danmark, Kjøbenhavn 1970, s. 5
15. Sandfeld, 1971, s. 117
16. Sandfeld, 1971, s. 295
17. Sandfeld, 1971, s. 306
18. Sandfeld, 1971, s. 299
19. Sandfeld, 1971, s. 136
20. Sandfeld, 1971, s. 301
21. J. Paludan: Barndomsminder fra Allinge. Bornh. Saml. 13. Bind, Rønne 1920, s. 133
22. M. K. Zahrtmann: Borringholmerens Historiebog. Rønne 1935, s. 322
23. Sandfeld, 1971, s. 16
24. H. Holm-Hansen, 1970, s. 6
25. Sandfeld, 1971, s. 328
26. Pr. Christian Frederik til Danmark: Rejse Journal ført paa Touren til Bornholm fra 10. til 28. Juli 1824. Bornh. Saml. 16. Bind, Rønne 1925, s. 65
27. H. Holm-Hansen, 1970, s. 9
28. Sandfeld, 1971, s. 286
29. Niels Nielsen: En by vokser til. Rønne 1959, s. 45
30. Sandfeld, 1962, s. 17
31. Sandfeld, 1971, s. 307
32. Sandfeld, 1971, s. 196
33. Sandfeld, 1962, s. 97
34. Anker E. Kofoed: Christiansøys Historie. Rønne 1962, s. 232
35. Anker E. Kofoed, artikel i »Jul paa Bornholm (tidskrift). Rønne 1966
36. Sandfeld, 1971, s. 322
37. H. Holm-Hansen, 1970, s. 10
38. H. Holm-Hansen, 1970, s. 11
39. H. Holm-Hansen, 1970, s. 13
40. Dansk Biografisk Leksikon. Bind V, Kjøbenhavn 1891 (Falleseu)
41. Militær Tidende 1894, s. 355
42. G. Sandfeld: Den stumme scene. Kjøbenhavn 1966, s. 305
43. Nielsen, 1959, s. 128
44. Bornh. Avis 12. 5 1936 (Rekt. H. St. Holbeck om Dr. Kabell, radioforedrag)
45. Emil Ruge og Iver Madsen: Rønnebogen. Rønne 1952, s. 160
46. Bornh. Tidende 23. 11 1923
47. Bornholmeren 12. 11 1962
48. Bornholmeren 4. 3 1963
49. Bornh. Tidende 30. 10 1970
50. Bornh. Tidende 22. 9 1972
51. Sandfeld, 1962, s. 96
52. Sandfeld, 1971, s. 310
53. H. A. Kofoed: Bornholmsk. Turistårbogen Bornholm 1971, Odense 1971, s. 62
54. H. A. Kofoed, 1971, s. 65
55. Bornh. Tidende 4. 3 1968
56. Bornh. Tidende 23. 5 1946
57. Emil Ruge og Iver Madsen, 1952, s. 202
58. J. Br. Kofoed, Programblad, Et Sjømajnsjem, sæsong 1965-66
59. Bornh. Tidende 30. 11 1948
60. Bornh. Avis 22. 11 1920
61. Arbejdernes Teater, Svend Methling og Bertel Budtz Müller

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

- Protocolbog for Rønne Theater
1818-69
1870-1923
1924-71
Regnskabsbog for Rønne Theater
1849/50-1874/75
1870-1900
1874/75-1917/18
1907-1917/18
1918/19-1921/22
1922-1938/39
Kassebog for Rønne Theater
1940/41-1955/56
Fortegnelse over de paa Rønne Theater
opførte Stykker 4. 10. 1840-27.3. 1870
tillige med hvert Stykkes Personliste.
Registrant over Rønne Theaters Repor-
toire 9. 12. 1838-9. 12. 1860.
»Formentlig forfattet af Adolf Curdts«.
Journal over alt hvad som vedkommer
Aktie-Elerne i Rønne Theater.
Søren K. Kabell: Dilettantcomedien i
Rønne. Dens først 75 Sæsoner. 1893.
Rapport 1961, Rønne teaters restaure-
ring, Ark. Engqvist.
Rapport omfattende en gennemgang
af bygningens tilstand, redegørelse for
bygningshistoriske iagttagelser samt en
gennemgang af de forskellige restau-
reringsarbejder. (I uppsatsen kallad
Rapport 61).
Redegørelse og Indstilling fra det af
Bornholms amtsråd i januar 1971 ned-
satte arbejdsudvalg om teatervirksom-
hed på Bornholm. Afgivet til amtsrå-
dets undervisnings- og kulturudvalg.
Forslag til nyt Theater der paatænkes op-
ført i Rønne, Mathias Bidstrup 1882.
Bestemmelser angaaende Sikkerhedsforan-
staltninger mod Brandfare, 1881.

Tryckta källor

- Love for Rønne Theater 1859
Love for Rønne Theater 1873.
Love for Rønne Theater 1941.
Andrésen, G. Den gamle bys teater.
Århus 1962-63.

- Biering, K. Bidrag til belysning af
amatørteaterforhold i Danmark, Kbn.
1970.
Bornh. Saml. 16 Bind, Rønne 1925
(Pr. Christian Frederik til Danmark:
Rejse Journal ført paa Touren til
Bornholm fra 10 til /28/ Juli 1824).
Bornh. Saml. 1 Bind, Rønne 1906
(Søren Kabell: Fra Rønne Dilettant-
comedie, de første 75 Aar).
Hansen, J. En bornholmsk Haandvær-
kers Erindringer. Rønne 1934.
Kofoed, A. E. Christiansøes Historie.
Rønne 1962.
Kofoed, H. A. Bornholmsk. Turist-
årbogen. Bornholm 1971. Odense
1971.
Nielsen, N. En by vokser til. Rønne 1959.
Paludan, J. Barndoms minder fra Allinge.
Bornh. Saml. 13 Bind. Rønne 1920.
Ruge, E. og Madsen, I. Rønnebogen.
Rønne 1952.
Rønne Børneasyl 125 år 1968. Rønne
1968.
Sandfeld, G. Komedianter og Skuespil-
lere. Ringkjøbing 1971.
Sandfeld, G. Thalia i provinsen. Århus
1962.
Sandfeld, G. Den stumme scene. Kbn.
1966.
Swendsen, L. De Københavnske Privat-
teatres Repertoire. Kbn. 1907.
Zahrtmann, M. K. Borringholmerens
Historiebog. Rønne 1935.

Tidningar

- Militær Tidende 1894.
Bornh. Avis 1828, 1920, 1936.
Bornh. Tidende 1923, 1946, 1948, 1968,
1970, 1972.
Bornholmeren 1962, 1963.
»Jul paa Bornholm« 1966.

Programblad

- Et Sjømatijnsjem* sæsong 1965-66,
J. Br. Kofoed.
I Piblamarken 1968,
Svend Lund Pedersen.

REPERTOAR 1818-50 VID RØNNE TEATER

1. Alfabetisk oppteckning av de mer kända författarnas verk.
A) Danska förf. B) Utländska förf.
 2. Alfabetisk oppteckning av de övriga spelade verken under tidsperioden.
1. A)
H. C. Andersen:
Den nye Barselstue Lystspil I A
1845, 46
B. Bang:
Lystspillet Lystspil V A. 1834, 37
Originalerne Lystspil III A. 1828, 36
N. T. Bruun:
Krigsretten Skuespil V A. 1825, 34
Menzikoff og Dolgonicki el.
De Forviste Skuespil III A. 1822, 23, 35
Fru Gyllembourg, Thomasine:
Magt og Liv Skuespil II a. 1838, 46
P. A. Heiberg:
Virtousen Nr 2 Com. I A. 1820, 25, 37
J. L. Heiberg:
De Uadskillelige Vaudeville I A. 1849
Emilies Hjertebanken Vaudv. monolog
1841
Ja Vaudv. monolog 1841, 42
Kong Salomon og Jørgen Hattemager
Vaudeville I A. 1826, 27, 28, 32
Nej Vaudeville I A. 1839, 42, 45
Recensenten og Dyret Vaudeville I A.
1844, 46
Se Jer i Speil Lystspil på vers I A.
1848
Supplicanten Vaudeville monolog 1843
H. Hertz:
Flyttedagen Lystspil V A. 1835
Indkvarteringen Lystspil I A. 1842
Ludvig Holberg:
Abracadabra Com. III A.
1820, 22, 26, 39
Barselstuen Com. V A. 1824
De Usynlige Com. III A. 1845, 48
Den forvandlede Brudgom Com. I A.
1822
Den bonette Ambition Com. III A.
1822
Den 11. Juni Com. V A. 1826
Den pantsatte Bondedreng Com. III A.
1824
Den politiske Kandestøber el. *Herman von Bremen* Com. V A. 1823, 24, 28, 30
Den Stundesløse Com. III A.
1820, 26, 31, 40
Det arabiske Pulver Com. I A. 1827
Didrik Menschenskræk Com. I A.
1820, 23, 27
Erasmus Montanus el. *Rasmus Berg*
Com. V A. 1823, 43
Gerth Westphaler Com. I A. 1824
Henrik og Pernille Com. III A.
1820, 43
Hexeri og blind Allarm Com. V A.
1825
Jacob von Tyboe el. *Den stortalende Soldat* Com. V A. 1821, 22, 25, 29
Jean de France Com. V A. 1818, 21
Jeppe paa Bjerget el. *Den forvandlede Bonde* Com. V A. 1923, 25, 26, 34
Julestuen Com. I A. 1820, 23, 27
Kildereisen Com. I A. 1820, 22, 30
Sganarels Reise til det philosophiske Land Com. I A. 1827
J. Chr. Hostrup:
Eventyr paa Fodrejsen Sangspil IV A.
1849
Intrigerne Vaudeville I A. 1848
A. Oehlenschläger:
Den lille Hyrdedreng Idyl I A.
1820, 21, 24
Freias Alter Lystspil II A. 1830, 33
Palnatoke Tragedie V A. 1837, 44
Tordenskjold Tragedie V A. 1840, 43
Th. Overskou:
Kunstnerliv Vaudeville I A. 1837, 39
Tre Maaneder efter Brylluppet
Lystspil V A. 1837
Vor Tids Mennekeer Lystspil V A.
1836, 49
Østergade og Vestergade el. *Det er Nytaarsdag i Morgen* Lystspil V A. 1846
C. N. Rosenkilde:
Den dramatiske Skrædder Lystspil V A.
1849
1. B)
Alex. Dumas:
Halifax Com. III A. 1849
Kean Skuespil V A. 1845

- A. W. Iffland:
Pebersvendene Com. IV A. 1825
- A. Kotzebue:
Arrestanten Com. I A. 1824
Borgmesterfamilien Com. IV A. 1822, 28, 32
Brandskatten Com. I A. 1822, 24, 31
Brevet fra Cadix Drama III A. 1824, 29
De onde Luner Com. IV A. 1823, 25
Den lige Vci er den bedste Com. I A. 1820, 21, 22, 28, 41
De Sandsløse Lystspil I A. 1821, 42
Educationsraaden Lystspil I A. 1825
Enken og Ridebesten Com. I A. 1820
Epigrammet Lystspil IV A. 1841
Eremiten paa Formentera Skuespil II A. 1828
Galningen Com. III A. 1820, 23, 27, 34
Hvem veed, hvad det er godt for Com. I A. 1818, 20
Kvækerne Skuespil I A. 1821, 22
Landstedet ved Kongeveien Lystspil I A. 1820, 22
Manden paa 40 Aar Com I A 1828
Pistolskuddet Com. I A. 1823
Sandhed har Løn Com. IV A. 1830
Saragossas Beleiring Lystspil IV A. 1821, 29, 38
Slægtskabet Com. V A. 1825, 28
Sorger uden Nød og Nød uden Sorger Com. I A. 1831
Sparebøssen Com. I A. 1818
Strandretten Skuespil I A. 1827
Wellingtons Uniform Lystspil I A. 1824
- I. B. Molière:
Scapins Skalkestykker Lystspil III A. 1845
- Fr. Schiller:
Røverne Sorgespil V A. 1935
- A. E. Scribe:
Den første Kjærlighed Lystspil I A. 1834
De Utrøstelige Lystspil I A. 1846
Christian og Christine Lystspil I A. 1837, 45
Christins Hjemkomst Lystspil I A. 1837 S og Dupin.
De to Ægtemænd Lystspil I A. 1849 S og Varner.
En Hytte og hans Hjerter Lystspil III A. 1848 S og Alphonse.
En Kone der springer ud af Vinduet Lystspil I A. 1848 S og Lemoine.
Et ungt Ægtepars Husholdning Lystspil I A. 1842 S og Bayard
Formynder og Myndling Lystspil I A. 1840 S og Courcy
Frierens Besøg Lystspil I A. 1837 S og Melesville.
Kvækeren og Danserinden Com. I A. 1844 S. og Dupont
Snyltegæsten Lystspil I A. 1846
To Aar efter Brylluppet Lystspil I A. 1837 S. og Mélesville
2.
Aabenbar Krig el. *Høg over Høg* Lystspil III A. Dumaniant 1829
Adolf og Henriette Dramatisk Spøg I A. Efter fransk af Arnesen 1847, 48
Bedstefader Guerin Skuespil II A. Laurencin og de Cey 1846
Brødrene Foster Lystspil IV A. Tøpffer bearb. af J. L. Heiberg 1839
Brødrene paa Prøve Skuespil III A. Pelletier & Volmeranges 1825, 27, 37
Coliche Lystspil I A. Efter fransk af J. L. Heiberg 1847
Contrasterne Lystspil II A. Cormon og Grangé 1849
Creditorerne el. *Hvem er den Rette* Lystspil IA. Efter fransk af N. T. Bruun 1836
De lystige Passagerer el. *Arvingerne fra Vestindien* Com. V A. B. Picard, bearb. af N. T. Bruun 1831, 47
De to Grenaderer el. *Feiltagelserne* Com. III A. J. Patrat 1824, 36, 46, 48
De to Sedler Lystspil I A. J. P. Florian 1825
De tre Feil el. *Kortspil, Piger og Vin* Com. I A. Jerome Pointu 1820, 21, 24, 32
Den hjemkomne Naboe el. *Liden Retsind* ingen *Sindsro* Com. V A. Thomas Morton 1840
Den fortræffelige Formiddag Lystspil I A. Efter fransk af J. L. Heiberg 1836, 38
Den fortvivlede Urtekræmmer Monolog 1844

- Den frivillige Landstorm* Com. I A. 1825
Den taknemmelige Søn I A. Engell 1821
Deserteuren af sønlig Kjærlighed
Lystspil III A. Stephanie 1827
Doktoren og Apothekeren Lystspil IV A. 1841
Don Cæsar de Bazan Lystspil V A. Efter Dumanois og Dumas 1849
Dronningen paa 16 Aar Drama II A. Bayard bearb. af H. C. Andersen 1836, 47
Efterskriften Lystspil I A. Franz v. Holbein 1837, 47
Embedsiver el. *Hr. og Fru Møller* Lystspil III A. efter J. Bayard af F. L. Høedt 1849
Enke- og Ligkassen el. *Den forsnyede Generalforsamling* Lystspil forkortet til I A. 1846
Et Giftermaal under Keisertiden Lystspil II A. Ancelot og Dupont 1846
Eventyr i Fastelavn Originalt Lystspil I A. Etatsråd Jacobsen 1849
Fabrikanten Skuespil III A. Emile Souvester 1841
Farinelli Lystspil III A. Efter Leuven m. fl. bearb. of J. L. Heiberg 1846, 47
Fire Skildvægter paa een Post Lystspil I A. Vogel 1820, 24
Frieren og hans Ven Lystspil III A. Ancelot og Chamberousse 1840, 44
Fugleskydningen Lystspil V A. H. Clausen 1830, 33
Gevinsten i Classelotteriet Com. I A. J. G. Hagemeister 1821, 22, 24, 27, 47
Guldaasen Lystspil V Optog. Chr. Olufsen 1824, 25, 29, 49
Guldkorset Lystspil II A. Efter fransk af J. L. Heiberg 1832, 42, 45
Hans og Trine Dramatisk Spøg i Rosenborg Have P. Møller 1844, 47
Hemmeligheden Comic Opera I A. 1844
Henrik d. 4:s første Kjærlighed Skuespil II A. 1823, 29
Hofnarren mod sin Vilje Lystspil II A. Melesville og Xavier 1848
Husundersøgelsen Drama I A. Daubigny og Ponjol 1847
Jeg er min Broder Com. I A. Karl Contessa 1848
Karl den Tolvte paa Hjemrejsen Lystspil IV A. J. R. Planché bearb. af Dr. Tøpfer 1846, 47
Kobbersmeden Sangspil V A. Efter Georg Colman 1849
Kvaksalveren el. *De franske Soldater* Com. III A. Lebrun 1829, 36
Maleren og Ligene Com. III A. Dieulafoy 1827, 30
Man kan, hvad man vil Lystspil II A. Ancelot og de Comberousse oversat af J. L. Heiberg 1848
Matrosen Com. I A. Sauvage og Luvien 1839, 47
Michel Perrin el. *Politiispiionen uden at vide det* Vaudeville II A. Mélesville (pseud. for Anna H. J. Duveyrier) 1842, 43, 45
Munterheds Triumf el. *Le naar Du kan* Com. V A. Reynold omarb. N. T. Bruun 1824, 29, 33, 38
»Nr. 777« Com. I A. Dieulafoy 1827, 30
Paul Clifford Skuespil II A. Mélesville (pseud. for Anna H. J. Duveyrier) 1839, 42
Silkestigen Com. I A. Planard 1844
Skatten el. *Staa ikke paa Lur* Syngestykke I A. Hoffmann & Mehul 1822, 25, 28
Skipbruddet el. *Arvingerne* Com. I A. Alexander Duval 1821, 24
Skorstensfejeren el. *Klæder skaber Folk* Com. I A. 1822, 24
Soldaterne Skuespil V A. Arresto 1826, 28, 33
Stakket Dans snart sprunget Syngestykke I A. Barré og Oüroy 1827, 29, 34, 37
Stregen i Regningen Lystspil IV A. J. F. Jünger 1827
Sørgetale over en gammel Støve Dramatisk Spøg 1844
To om een Kjøle Farce I A. Efter fransk 1828
Uglspilstreger og et godt Hjerte el. *Pudsenmageren* Lystspil II A. J. Patrat 1844
Ungkarl og Ægtemand Lystspil III A. Waffland og Fulgence 1849
Venskab og Kjærlighed Skuespil I A. F. Hansen 1838
Ægtemanden ved en Hændelse Com. II A. Lambert 1822, 24, 31

REPERTOAR 1850-90 VID RØNNE TEATER

1. Alfabetisk uppteckning av de mer kända författarnas verk.
A) Danska förf. B) Utländska förf.
 2. Alfabetisk uppteckning av de övriga spelade verken under tidsperioden.
1. A)
H. C. Andersen:
Kongen drømmer Drama I A. 1859
* *Den nye Barselstue* Lystspil I A. 1865
En Nat i Roskilde Vaudeville I A.
Bearb. efter fransk 1850, 53, 56, 68
Han er ikke født Lystspil II A. 1875
Hyldemoer Fantasispil I A. 1887
Mikkels Kærligheds historier (i Paris)
Vaudev. Monolog 1850
- Erik Bøgh:
Af Asken og i Ilden Vaudeville I A.
1864
Den graa Paletot Vaudeville II A.
1876, 79
En glædelig Fastelavn Farce I A.
1860, 75
En halv Time paa Banegaarden
Episode 1867
En lille Datter Farce I A. 1860, 80
En Mand, der har været i Byen
Monolog 1862
En rigtig solid Pige Farce III A.
1876, 87, 92
Et enfoldigt Pigebarn Vaudeville II A.
1854, 79, 84
Et Eventyr i Udstillingstiden
Vaudeville I A. 1875
Et uhyre Farce I A. 1874, 79, 87
Fastelavns gildet Vaudeville I A.
1869, 76, 88
Huldrebakken Vaudeville I A. 1860, 84
Hun skal debutere Farce III A.
1875, 82, 91
Hr. Grylle og hans nyeste Viser
Vaudeville II A. 1884
Jomfruen Vaudeville I A. 1871, 81
Mødet paa Jernbanen Episode af
Vaudev. »Hr. Grylle og hans Viser«
1857
Narret April Vaudev. bagatel I A.
1852, 53, 58
- Om Forladelse!* Farce I A. 1863, 65, 73
Redaktionssekretæren Vaudeville I A.
1865, 86
Soiréen i Laxegade Burlesk Operette
I A. 1877
Stævnemødet i Ermelunden Lystspil
III A. 1871, 86
Tak Vaudeville I A. 1872, 79
To Naboer Vaudev. bagatel I A.
1852, 55, 56, 63, 71
Tre for Een Vaudeville I A.
1858, 75, 81
Valbygaasen Vaudeville I A.
1859, 75, 77
- Carit Etlar:
Gjengebøvdingen Folkeskuespil V A.
dram. af V. Brun 1872
Tordenskjold i Dynekilden Com. III A.
1863
- Fru Heiberg, Johanne Luise:
Abekatten Vaudeville I A. 1853, 57, 86
En Søndag paa Amager Vaudeville I A.
1851, 57, 70, 78
- J. L. Heiberg:
Aprilsnarrene el. *Intrigen i Skolen*
Vaudeville I A. 1858
De Danske i Paris Vaudeville II A.
1861, 80
* *De Uadskillelige* Vaudeville I A. 1871
Elverhøj Drama V A. 1886
* *Emilies Hjertebanken* Vaudev. monolog
1858, 85
Kjøge Huskors Vaudeville I A.
1852, 53
* *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*
Vaudeville I A.
* *Nej* Vaudeville I A. 1879, 88
* *Recensenten og Dyret* Vaudeville I A.
1859, 84
- H. Hertz:
Arvingerne Vaudeville I A. 1875, 78
Debatten i Politivennen Vaudeville
II A. 1850, 51, 61, 68, 76
De Deporterede Skuespil III A. 1862
De fattiges Dyrehave Vaudeville I A.
1882
En forklædt Frier Vaudeville II A.
1866

Tecknet (*) betyder spelad tidigare

- En Kurmethode* Lystspil III A.
1868, 75, 77
- * *Flyttedagen* Lystspil V A. 1850, 73
- * *Indkvarteringen* Lystspil I A.
1861, 67, 73
- Sparekassen* Lystspil III A. 1855, 59
- Toinette* Lystspil IV A. 1853
- Ludvig Holberg:
- * *Barselstuen* Com. V A. 1852, 66, 84
- Det lykkelige Skibbrund* Com. V A.
1880
- * *Didrik Menschengræk* Com. V A. 1860
- Don Ranudo de Colibrades* Com. V A.
1860
- * *Jeppe paa Bjerget* Com. V A. 1855
- * *Kildereisen* Com. I A. 1851, 58
- Maskeraden* Com. III A. 1850, 57, 89
- J. Chr. Hostrup:
- Den gamle Elsker* Sangspil I A.
1864, 65
- Den Tredie* Sangspil I A. 1874
- En Spurv i Tranedans* Folkekom. IV A.
1850, 61, 73, 85
- * *Eventyr paa Fodrejsen* Sangspil IV A.
1850, 57, 65, 72, 83, 90
- Familietvist* el. *Det mærkværdige Aar*
Vaudeville I A. 1876, 85
- Feriegæsterne* Vaudeville I A.
1874, 75, 86
- Gjenboerne* Vaudeville III A.
1853, 50, 59, 70, 80
- * *Intrigerne* Vaudeville I A.
1852, 60, 66, 73
- Mester og Lærling* Sangspil V A. 1886
- Soldaterløjger* Sangspil I A.
1850, 51, 59, 68, 74
- Æsthetisk Sans* Lystspil I A. 1874
- A. Oehlenschläger:
- Ærlighed varer længst* Idyl I A. 1856
- Th. Overskou:
- En Bryllupsdags Fataliteter* Lystspil
II A. 1865, 77
- En Valgdag* Lystspil III A. 1854, 92
- * *Kunstnerliv* Vaudeville I A. 1854
- Misforstaaelse paa Misforstaaelse*
Lystspil I A. 1857
- C. N. Rosenkilde:
- Vennernes Fest* Vaudeville II A. 1857
- Harlekinader*
Presenterede i kronologisk följd
1. *Harlekin mekanisk Statue* eller
Cassander indbildt syg Pantomime I A.
efter Casorti 1851
 2. *Harlekin Skelet* eller *Pierrots*
Forskrækkelse Pantomime I A. efter
Casorti 1853
 3. *Den falske Læge* eller *Pierrots* og
Harlekins uheldige Duel Comisk
Pantomime II A. efter Casorti 1854
 4. *Bødkerværkstedet* eller *Harlekin i*
Tønden Pantomime I A. efter Casorti
1856
 5. *Harlekin musikalsk Statue* Pantomime
I A. efter Casorti 1858
 6. *Harlekin som Lærer i Dansk* eller
Trylleriet paa Fastelavnsmandag
Farce I A. Cl. Rosenhoff 1861
1. B)
- Bj. Bjørnson:
- De Nygifte* Skuespil II A. 1881, 85
- Beaumarchais:
- Barberen i Sevilla* Lystspil IV A.
Musik H. C. Lumbye 1862
- Alex Dumas:
- * *Halifax* Com. III A. 1882
- Frans Hedberg:
- Oberstens Døtre* Lystspil III A. 1875
- A. Kotzebue:
- * *Brandskatten* Com. I A. 1857
- * *De Sandseløse* Lystspil I A. 1850
- * *Eremiten paa Formentera* Skuespil
II A. 1855
- J. B. Molière:
- Don Juan* el. *Stengæstebudet* Com.
V A. oversat af Th. Overskou 1851
- J. Nestroy:
- Talismanen* Farce III A. 1851, 60
- A. E. Scribe:
- Babiole* og *Joblot* Lystspil II A.
S. og Xavier 1851, 64, 74, 79
- * *Christin* og *Christine* Lystspil I A.
S. og Dupin 1854
- * *Christines Hjemkomst* Lystspil I A.
S. og Dupin 1862
- Clermont* el. *Kunstnerens Kone*
Skuespil II A. S. og Vanderberch 1854

- * *Den første Kjærlighed* Lystspil I A.
1851, 58
Den fortreffelige Onkel Lystspil I A.
S. og Delavigne 1850
Den gamle Ægtemand Lystspil II A.
S. og Mélesville 1850
Den Unge Gudmoder Vaudeville I A.
S. m. fl. 1851
Enten elskes eller dø Lystspil I A.
S. og Dumanoir 1851
 - * *En Hytte og hans Hjærte* Lystspil III A.
S. og Alphonse 1856, 69
 - * *En Kone der springer ud af Vinduet*
Lystspil I A. S. og Lemoine 1857
Familien Riquebourg Drama I A. 1853
 - * *Frierens Besøg* Lystspil I A.
S. og Mélesville 1850, 65
Jeanette og Jeanneton Lystspil II A.
S. og Varner 1854
Kostgængereren Lystspil I A. S m. fl.
1858
Kvindens Vaaben Lystspil III A.
S. og Legouvé 1852
 - * *Kvækeren og Danserinden* Com. I A.
S. og Dupont 1854, 62
Min Lykkestjerne Lystspil I A. 1859, 75
Overraskelser Lystspil I A.
S. og Mélesville 1858
Statsmand og Borger Skuespil V A.
1880
 - * *To Aar efter Brylluppet* Lystspil I A.
S. og Mélesville 1878
2.
Adolf og Henriette Vaudeville I A.
J. Bayard og Dumanoir 1859, 76, 85
Afdansning Dram. Situation I A. 1887
A-ing-fo-hi Lystspil I A. H. P. Holst
1879
Ambrosius Skuespil IV A. C. Molbech
1878
Badet i Dieppe el. *Bugtalelse* Lystspil
V A. A. L. Arnesen 1852
Berthas Klavér Vaudeville I A.
Barrière og Lorin 1866, 73
Betzy Farce I A. efter E. Labiche 1890
Bryllup i Udsigt Farce I A.
Jules Renard 1876
- * *Coliche* Lystspil I A. efter fransk ved
J. L. Heiberg 1857
- Concerter for Rejsende* Vaudeville II A.
Mélesville og de Courcy 1874, 79
Cusine Lotte Vaudeville I A.
Chr. Molt. Wengel 1855, 63
Dalby Præstegaard Lystspil I A.
A. Hansen 1867, 75
Damernes Ridder Farce I A.
M. Michel og E. Labiche 1859
Declarationen Vaudeville II A.
Chr. Richardt 1874, 81
De Forlovede Farce III A.
C. Møller 1873, 81
De to Venner Vaudevillespøg
Epamindos 1854
- * *De tre Feil* Com. I A. J. Pointu 1855
Den forlorne Mulat Farce I A. 1877
Den bevægede Tid Lystspil II A.
Hartnack 1852
Den sidste Nat Vaudeville I A.
Guillard og Decourcelles 1857
Den skinsyge Kone Com. V A.
Colman 1852
Den svage Side Farce I A.
Clairville og Thiboult 1859, 60
Den Trekantede Farce I A.
W. Faber 1873, 79, 88
Det stille Vand har den dybe Grund
Skuespil III A. Taylor 1878
- * *Don Cæsar de Bazan* Lystspil V. A.
Dumanoir og Dennery 1859, 62
Don Juan af Østrig Skuespil V A.
C. Delavigne 1851
- * *Efterskriften* Lystspil I A.
Fr. v. Holbein 1853
- * *Embedsiver* el. *Hr. og Fru Møller*
Lystspil III A. efter J. Bayard
av F. L. Høedt 1856, 74
Enden paa Legen Farce I A.
C. Janson 1878, 83
En Børstbaron Folkekomedie V A.
efter K. A. Gørner 1887
En Elsker til Laans Vaudeville I A.
Planche 1881
En extravagant Kone Lystspil II A.
Fr. Holst 1873, 84
En fattig ung Mand's Eventyr
Folkekomedie IV A. efter
Octave Feuillet 1876
En fix Idé Lystspil I A.
W. Bloch og N. Bøgh 1871

- En forfulgt Uskyldighed* Farce I A.
 efter A. Langer 1886, 87
- En fornem Svigersøn* Lystspil IV A.
 E. Avgier 1862, 77, 79
- En Kop The* Lystspil I A.
 Nuiller 1888
- En lille Hex* Folkekomedie V A. bearb.
 efter George Sand av A. Recke og
 P. Aalborg 1859, 72, 87
- En Lok af min Kones Haar* Farce I A.
 efter Labiche og Battu 1881
- En Oldgesell* Folkekomedie V A. efter
 Cogniard og Clairville 1881
- En Omvei* Lystspil I A. 1868
- En sand Demokrat* Lystspil IV A.
 Fr. Holst 1870, 79
- En Sangerfest* Lystspil III A. efter
 G. v. Moser av Fr. Holst 1879
- En Tale* Vaudeville II A.
 Chr. Molt Wengel 1862
- En Tour til Armén* Vaudeville I A.
 H. P. Holst 1851
- En Udflugt i det Grønne*
 Dram. Skisse I A.
 N. P. Jørgensen 1851, 53
- En Urtepotte i Hovedet* Farce I A. efter
 Siraudin m. fl. af Eug. la Cour
 1875, 77
- Et farligt Brev* Lystspil III A.
 V. Sardou 1866, 74, 88
- Et Giftermaal ved Trommen* Lystspil
 III A. efter Leuven m. fl. av P. Faber
 1853, 59, 64, 73, 83
- Et Løfte* Farce I A.
 Gømer 1859, 65, 78
- Et Vajsenhusbarn* Folkekomedie IV A.
 efter Charlotte Birch Pfeiffer av
 H. P. Holst 1861, 77
- Fader og Søn* Folkekomedie III A. efter
 Corman og Grangé av P. Aalborg og
 E. Bøgh 1859, 60, 64
- * *Farinelli* Lystspil III A. efter Leuven
 m. fl. bearb. af J. L. Heiberg 1877
- * *Fejltagelserne* Com. V A.
 O. Goldsmith 1861
- Ferréol* Skuespil IV A. V. Sardou 1878
- For megen Lykke* Com. I A.
 Cl. Rosenhoff 1851
- Fornuftgiftermaalet* Lystspil III A.
 Kurlænder og Helds 1853
- For Alvor* Vaudeville II A.
 P. Chiewitz og Ad. Recke
 1852, 61, 73, 81
- For 10 Aar siden* Lystspil II A.
 A. Buntzen 1852
- Fra Ni til Fire* Lystspil
 Chr. Molt Wengel 1870
- Fregatkaptajnen* Lystspil IV A. efter
 de Livry m. fl. af R. Schrøder 1882, 85
- Fyret ved Vesterhavet* Vaudeville I A.
 A. Recke 1882
- Gamle Minder* Vaudeville I A.
 Mélesville og Dumanoir 1859, 61
- * *Gevinsten i Classelotteriet* Com. I A.
 J. G. Hagemester 1883
- Gnisten* Lystspil I A.
 Ed. Pailleron 1881
- Gringoire* Lystspil I A.
 Th. de Banville 1883
- Gudskelov Bordet er dækket* Lystspil I A.
 1876, 88
- * *Guldkorset* Lystspil II A.
 Mélesville og Brazier oversat af
 J. L. Heiberg 1860, 72
- Han drikker* Vaudeville I A.
 Ida Nielsen 1875
- Han er af god Familie* Com. III A.
 J. Bayard og Biéville 1860, 65
- Han er gruelig gal* Farce III A.
 J. Bayard og L. Laya 1877
- Hendes Velærværdighed* Sangspil I A.
 N. J. Bindesbøll 1886
- Hr. Perrichons Rejse* Lystspil IV A.
 efter E. Labiche og Martin af
 Ad. Recke 1874, 78, 90
- Hr. Volmer i Sorø* Lystspil I A.
 W. Bloch og Nic. Bøgh 1873, 81
- Hjærtet og Pengene* Lystspil V A.
 F. Mallefille 1858
- Hos Fotografen* Dram. Situation
 C. Møller 1884
- Hverdagsfolk* Lystspil V A.
 Fr. Holst 1871
- I en Fart* Vaudeville I A. efter fransk
 af Mantzius 1865
- Ikke en Smule jaloux* Vaudeville I A.
 efter A. Elz af G. Siesbye 1858
- Insurgenten* Bagatel I A. 1853
- I Mørke* Vaudeville I A.
 H. Lindemann 1888

- I Skoven* Intermezzo 1863
Jean Lystspil II A. efter Théaulons og Signol af N. V. Dorph 1854
Jeg spiser hos min Moder Vaudeville I A.
 Decourcelles og L. Thiboust 1859
Kammerater Dram. Situation
 P. Nansen 1887
Kanariefuglen Lystspil I A.
 W. Bloch og Nic. Bøgh 1872, 88
 * *Karl XII paa Hjemrejsen* Lystspil IV A.
 J. R. Planché bearb. af Dr. Töpfer 1853
Kjærlighed og Diplomati Vaudeville I A.
 efter Fournier af Ad. Recke og P. Aalborg 1879
Kjærlighed og Fotografi Farce I A.
 H. Meilhac og Halévy 1879
Kjærlighed paa Taget Vaudeville I A.
 Chr. Molt Wengel 1877
Kjøbenhavn-Vordingborg Lystspil III A.
 Frit efter E. Gondinet af E. Brandes og P. Nansen 1887
Lad os skilles ad Lystspil III A.
 V. Sardou 1887
Landliv Vaudeville II A.
 W. Faber 1887, 88
Landmandsliv Folkekomedie V A.
 efter F. Reuter af P. Fristrup 1888
Lises Støvler Lystspil I A. efter fransk 1851, 52, 59
Lygtemænd Skuespil IV A.
 W. Bloch 1875
Lyst og List i Nyboder Vaudeville I A.
 Cl. Rosenhoff 1854
 * *Man kan, hvad man vil* Lystspil II A.
 J. Ancelot og de Comberousse 1860
Mikadoen Operette II A.
 S. Gilbert og A. Sullivan 1888
Napoleon i Schönbrunn Hist. Drama
 IV A. efter Dupenty og Regnier af Overskou 1852
Napoleon paa St. Helena Hist. Drama
 III A. efter Dupenty og Regnier 1853
Naar Katten er ude Farce I A.
 C. Møller 1883, 87
Naar Møbler flyttes Proverbe 1886
Naar Tømmermændene gaar paa Arbejde
 Monolog C. Wulf og P. Marcussen 1886
Onkel Lystspil III A.
 R. Bendix 1858, 65, 76
Onkel og Nevø Lystspil I A.
 T. Gaszmann 1864
Pariserdrengen Com. II A.
 J. Bayard og Vanderbourgh 1861
Paa Jagt Lystspil I A.
 F. Mallefille 1861, 82
Pigen i Lyon Folkekomedie V A.
 E. Bulwer 1853
Plader Lystspil III A.
 Chr. Molt Wengel 1870, 74
 * *Paul Clifford* Skuespil II A.
 Mélesville 1854, 64
Preciosa Lyr. Drama IV A.
 P. A. Wolf 1861
Rataplan Vaudeville I A.
 L. Angely omarb. af H. P. Holst 1862
Rejsen til China Sangspil III A.
 Labiche og Delacour 1878, 86
Rekonvalescenten Bagatel N. P. Jørgensen 1853
Rekreationsrejsen Lystspil I A.
 L. Angely 1853
Revyen Vaudeville III A.
 Fr. Holst 1878, 83
Richard Savage Hist. Lystspil I A.
 E. Moreau 1861
Rosa og Rosita Lystspil II A.
 Clara Andersen 1877, 84
Sagt op! Dram. Situation C. Møller 1883
Salig Ferdinand Lystspil I A.
 N. Fournier og G. Bondon 1875, 82
Sivertsens Døtre Lystspil IV A. frit efter
 A. L'Arronge af C. Jansen 1880, 82
Sjoveren hos Assistenten Com. Intermezzo 1853, 55
Skiften gør Udslaget Vaudeville I A.
 J. Holmboe og A. Hansen 1864, 71, 80
Skomageren og Grevinden Lystspil III A.
 efter St. George og Leuven af Th. Overskou 1857, 83
Skuespillerselskabet Lystspil V A.
 C. Delavigne 1851
Slaget i Kjøgebugt Dram. Skildring I A.
 V. Holst 1851, 53
Slottet i Poitu Lystspil IV A.
 J. Sandeau 1853

Slægtningene Vaudeville I A.
Henriette Nielsen 1853, 54, 70, 87
Spøgeriet paa Herregaarden
Vaudeville I A. 1851, 66
* *Stakket Dans snart sprunget*
Syngestykke I A.
Barré og Oury 1851
Stegeskældereren Farce II A.
P. C. Faber 1859, 84
Store Bededagsaften Farce I A.
C. Jansén 1865, 66, 73
Stormende Lykke IV A. efter P. Lindau
af A. Henriques 1888
Stævnemødet Monolog 1854
Sullivan Com. III A. Mélesville 1883
Surrogater Skuespil I A.
O. Benzon 1882, 90
Svamps Eventyr (Forts. af To Bygængere
1854) 1854
Tante Rose & Compagni Lystspil III A.
Chivot og Duru 1876, 77, 89

Tilfældigheder Skuespil I A.
O. Benzon 1886
Til Sæters Dram. Idyl I A.
C. P. Riis 1852, 85
To Bygængere Com. Bagatel E. S. 1854
To Personer og et Par Støvler
Vaudeville I A. 1854
Ude og Hjemme Lystspil III A.
J. Bayard og de Vailly 1860, 72, 84
Ungkarl og Ægtemand Lystspil III A.
Jaime Fils og Delacour 1859, 75, 81
Vennernes Hjemkomst (Forts. De to
Venner 1854) 1854, 55
Verdens Herkules Farce I A. efter
G. Bally af Ad. Recke og R. Watt
1874, 88
Ægteskabspolitik Lystspil I A.
A. Thormam 1870
Æren tabt og vunden Skuespil III A.
C. Hauch 1852

REPERTOAR 1890-1920 VID RØNNE TEATER

1. Alfabetisk oppteckning av de mer
kända författarnas verk.
A) Danska förf. B) Utländska förf.
2. Alfabetisk oppteckning av de övriga
spelade verken under tidsperioden.
1. A)
E. Bøgh:
* *En lille Datter* Farce I A. 1895
* *En rigtig solid Pige* Farce III A. 1892
* *Et enfoldigt Pigebarn* Vaudeville II A.
1909
Fra Sorrento Sangcyklus (neapol.
Folkemel.) 1894, 1905
* *Hun skal debutere* Farce III A.
1891, 1910
* *Stævnemødet i Ermelunden*
Lystspil III A. 1900
* *Tak* Vaudeville I A. 1897
* *Tre for Een* Vaudeville I A. 1892
* *Valbygaasen* Vaudeville I A. 1902, 03
J. L. Heiberg:
Et Eventyr i Rosenborg Have
Operette I A. 1901
* *Nej* Vaudeville I A. 1894, 1905
H. Hertz:
* *Flyttedagen* Lystspil V A. 1902

J. Chr. Hostrup:
* *Den gamle Elsker* Sangspil I A. 1893
* *En Spurv i Tranedans* Folkekom. IV A.
1893
* *Eventyr paa Fodrejsen* Sangspil IV A.
1900
* *Gjenboerne* Vaudeville III A. 1899
* *Intrigerne* Vaudeville I A. 1899
* *Mester og Lærling* Sangspil V A. 1904
Th. Overskou:
* *En Valgdag* Lystspil III A. 1892
G. Wied:
Skærmydsler Kom. I A. 1903
1. B)
A. E. Scribe:
* *Babiole og Joblot* Lystspil II A.
S. og Xavier 1895
* *En Kone der springer ud af Vinduet*
Lystspil I A. S. og Lemoine 1901
2.
* *Berthas Klavér* Vaudeville I A.
Barrière og Lorin 1899
* *Concerter for Rejsende*
Vaudeville II A.
Mélesville og Courcy 1896, 1910

- D'Kato og Kobana Org.* japansk Operette I A. 1904
De to Døve Lystspil I A. J. Moinaux 1891
Den ny Bibliotekar Farce IV A. G. v. Moser 1899
 * *Enden paa Legen* Farce I A. C. Jansen 1901
 * *En Børsharoon* Folkekom. V A. efter K. A. Gørner 1895
 * *En Elsker til Laans* Vaudeville I A. Planche 1891
En Ene pige søges Sangspil I A. 1904
 * *En forfulgt Uskyldighed* Farce I A. A. Langer 1900, 03
 * *En Kop The* Lystspil I A. Nutter 1893
 * *En sand Demokrat* Lystspil IV A. Fr. Holst 1901
 * *En Sangerfest* Lystspil III A. efter G. v. Moser af Fr. Holst 1902
En Skandale Skuespil IV A. O. Benzon 1904
 * *En Tale* Lystspil II A. Chr. Molt Wengel 1893
Etatsraadens Stiftelse Kom. V A. E. Høyer 1904
Et Kys Vaudeville I A. V. Hindberg 1896
Farlige Kunster Lystspil IV A. 1896
 * *Fregatkaptajnen* Sangspil IV A. efter de Livry m. fl. af R. Schröder 1901
Fritz og Lise Operette I A. P. Boisselot og J. Offenbach 1899
Fætter Georg Lystspil IV A. efter E. Lundquist af Emma Cad 1903
Gammelt og Nyt el. Naar de Døde vaagner Revy 1911
Grøns Fødselsdag Lystspil III A. Clara Andersen 1897
 * *Hos Fotografen* Dram. Situation C. Møller 1891
Hverdagsfolk Lystspil V A. Fr. Holst 1891
Ildebrand i gamle Huse Vaudeville I A. efter Lemoine af E. Bøgh 1904
Jokum Vaudev.monolog 1894
 * *Kjøbenhavn-Vordingborg* Lystspil III A. efter E. Gondinet af E. Brandes og P. Nansen 1898
Krig i Fredstid Lystspil V A. efter G. v. Moser og F. v. Schøntan af O. Zinck 1894
 * *Lad os skilles ad!* Lystspil III A. V. Sardou 1893
 * *Landmandsliv* Folkekom. V A. efter F. Reuter af P. Fristrup 1893
 * *Naar Katten er ude* Farce I A. C. Møller 1903
Nylars Trinbrædt Orig. lokal Revy I A. 1904
Paa Dydens Vej Farce II A. W. Nicolai og V. Nielsen 1911
Olaf Tryggvason i Byzants Oversat og bearb. fra tysk af S. Kabell IV A. 1914
 * *Sagt op!* Dram. Situation C. Møller 1905
 * *Salig Ferdinand* Lystspil I A. N. Fournier og G. Bondon 1898
Skinsygens Kvaler Lystspil III A. A. Bisson og A. Leclercq 1899
 * *Slottet i Poitu* Lystspil IV A. J. Sandeau 1895
Ultimo Lystspil V A. G. v. Moser 1894

REPERTOAR 1920-73 VID RØNNE TEATER

1. Alfabetisk oppteckning av de mer kända författarnas verk.
 A) Danska förf. B) Utländska förf.
 2. Alfabetisk oppteckning av de övriga spelade verken under tidsperioden.
 3. *På bornholmskt språk* (I bornholmsk mundart). Alfabetisk oppteckning efter författarnamn.
1. A)
 H. C. Andersen:
 * *Hyldemoer* Fantasispil I. A. 1922
 E. Bøgh:
 * *Redaktionssekretæren* Vaudeville I A. 1949
 J. L. Heiberg:
 * *Nej* 1963, 65

Ludvig Holberg:

Julestue Kom. I A. 1969

J. Chr. Hostrup:

* *Eventyr paa Fodrejsen* Sangspil IV A.

1922, 46 (delvis), 67

* *Gjenboerne* Vaudeville III A. 1964,

65, 67 (delvis), 69 (delvis)

* *Æsthetisk Sans* Lystspil II A. 1921

G. Wied:

* *Skærmysdler* Kom. I A. 1950, 65,

67 (delvis), 69

Den hellige And Kom. I A. 1967

1. B)

Bj. Bjørnson:

* *De Nygifte* Skuespil II A. 1922

Noel Coward:

Familiealbum Kom. I A. 1965

J. B. Molière:

Den indbildt Syge Lystspil III A.

1966

Bl. Thomas.

Charleys Tante Farce III A. 1940

2.

Ansøgerne Kom. I scene

Peter Albrechtsen 1969

Barnets Ret Skuespil III A.

Emma Gad 1923, 24

Biksemad Farce I A. Dr. H. 1930

Christianes Hat S. Rindorm 1929

Danser de Lystspil III A.

Herdis Bergstrøm 1924

Det gamle Hjem Lystspil III A.

G. Esmann 1923

Den mystiske Arv Lystspil III A.

Emma Gad 1935

* *En Kop The* Lystspil I A.

Nuitter 1920

Glas og Porcelæn Lystspil III A.

Edgar Høyer 1932

* *Grøns Fødselsdag* Lystspil III A.

Clara Andersen 1920

Harlekin som Trolldmester Tryllefarce

efter den gamle opskrift 1952

I Blinde Skuespil I A.

A. Gnudtzmann 1938

* *Landliv* Vaudeville II A.

W. Faber 1921

Lazarus Kom. cyklus C. Gandrup 1923

Marens Kyllinger Landsbyinteriør I A.

Ellen Reumert 1944

Munken gaar i Enge Kom. I A.

C. Gandrup 1944

* *Olaf Tryggvason i Byzants* Oversat og

bearb. fra tysk af S. Kabell IV A. 1921

Per og Lise Lystspil III A.

H. Rützebeck 1923

Rosa og Rosita Lystspil II A.

Clara Andersen 1921

* *Skifteretten gør Udslaget*

Vaudeville I A.

J. Holmboe og A. Hansen 1921

Stærke Viljer Eugen Høyer 1943

Svend, Knud og Valdemar Parodikom.

P. Fristrup 1949

Tante Cramers Testamente Lystspil IV A.

Edgard Høyer 1928

Tre op og en i Mente Kom. I A.

M. Lorentzen 1950

3.

Daniel Andersen:

Gje Tid – kommer Raa Farce med

musik i V Billeder 1948

Kjøvenhavernerijn Syngestykke II A.

1943

H. P. Hagensen:

Skudan hon vaggar Kom. III A.

1956, 58, 69

Tjiva-Hansa Horra-Horra Kom. II A.

1957, 58

H. Chr. Hansen:

Casper – far og søn Kom. IV A. 1958

Forlaulesgjijled paa Mareva

Folkelivsbillede III A. 1960

Gaardrøntijn Folkelivsbillede IV A.

1951

Jarter Dama Kom. IV A. 1927, 57, 67

Krakka-Stina Kom. III A. 1946, 47

Mads Ols Lena Kom. III A. 1931

Hans Hjorth:

Gods aa Gujl aa saa ... Amanda

Kom. III A. 1955, 56

Kanonfotografijn Kom. III A. 1959

Karna Blaakujlla Skuespil III A.

1928, 29, 46, 48 (en akt), 63 (en akt)

Kjærlighed aa Klokkeklang

Kom. IV A. 1967

- Lena Poul Ankers* Skuespil IV A. 1953
Mads i Møllan Kom. IV A. 1938, 39, 51
Mikkjelsda paa Myregaarijn Kom. III A. 1947, 61
Naar Baumana blossa Hist. Skuespil IV A. 1950
Pantegjæjl aa Slompahæjl Kom. III A. 1934
Pær Koffeds Jens Kom. III A. 1931, 63
Sju – ni – trettan Nutidsskuespil IV A. 1958, 72
Tajnpina Lystspil III A. 1948
Vijnter aa Vaar Episode i II Afd. 1957, 59, 73
 Ellen Jørgensen:
Ojlefarsa Bælla-Bælla Nutidsstykke II A. 1963
 Margarethe Kofoed:
Et Sjømaijsjem paa Borriijnholm Kom. IV A. 1922, 23, 30, 49, 65
Haved e mitt Skuespil III A. 1932
I den Flaa Skuespil IV A. 1925, 28, 44, 60
 Sofie Madsen:
Ætte dæjn søda Kløijn Kom. IV A. 1926
 V. Seiers:
Almijnsfolk Hist. Skuespil III A. 1952
 Laurits Wessel:
I Piblamarken Kom. III A. 1941, 53, 61, 63, 67 (scener ur), 68, 71
Rasapasijn Kom. III A. 1954, 66, 72
 »Uægte« bornholmske skuespil
Dæjn politiska Kaijnestevarijn (Den politiske Kandestøber, af L. Holberg) oversat til bornholmsk af H. Hjorth Kom. IV A. 1936, 48
Højskolepibiana (Kærlighed, af G. Wied) Kom. II A. oversat til bornholmsk af Sofie Madsen 1938
Karna Balra (Bolettes Brudfærd äv. Bolettes Bryllupsfærd af O. Bock og H. Molberg). Kom III A. oversat til bornholmsk af Sofie Madsen 1925
Sine Runjenom (Landsbyens Magdalene, af Anker Larsen) oversat til bornholmsk af Sofie Madsen 1921
Kjærlighed aa Rævastrajer (ukendt forf.) Kom. III A. 1930

RESANDE TEATERSÄLLSKAP 1823–1850

- (Siffrorna inom parentes anger antalet föreställningar)
 1828 Jørgen Gad Lund (1)
 1831 Jørgen Gad Lund (med Dilettanter) (2)
 1832 Johannes Wildt og Mad Hygom (med Dilettanter) (10)
 1834 Ehlers Selskab (7)
 1835 Ehlers Selskab (25)
 1837 Hoffman og Co. (6) Pantomimer
 1840 Hesse og Co. (9) Pantomimer
 1840 Hesse og Co. (med Volkersen og Busholm) (7) Pantomimer
 1840 H. C. Wellmann (4) Pantomimer
 1842 Raus Selskab (6)
 1844 Titchens Selskab (3)
 1845 Titchens Selskab (21)
 1848 Bechers Selskab (23)
 1849 Whimmer og Familie (6)

150 ÅR MED AMATÖRER I RØNNE THEATER

RESANDE TEATERSÄLLSKAP 1850-1890

1853 Chr Hansen og Martini fra Casino (2)	1875 Kuhls Selskab (11)
1857 Lund og Petersen (3)	1875 Warming m. fl. (1)
1858 Skuespillere fra Det kongelige Theater (4) Dans og skuespel	1876 Warming m. fl. (7)
1858 Haurovitz og Kone m. fl. (4)	1877 Warmings Selskab (30)
1858 Lund og Kone (1)	1878 Schäffers Selskab (9)
1859 Mantzius assisteret af Dilettanter (2) (Kristian M.)	1878 Warmings Selskab (30)
1860 P: Bloch, Piccolomini og Dilettanter (1)	1879 Levys Selskab (26)
1862 Levinis Selskab (13)	1880 Gustav Hansen og Allin (1)
1863 Levinis Selskab (4)	1880 Jens Koføeds Selskab (18)
1863 C. Knudsen (2)	1881 Rau og Kone (2)
1864 C. Knudsen (2)	1882 Jens Koføeds Selskab (19)
1866 Phlugmachers Selskab (17)	1883 Jens Koføeds Selskab (23)
1867 Phlugmachers Selskab (14)	1883 Janson og Frue (1)
1869 Casino Theatrets Skuespillere (2)	1883 Cortes Selskab (10)
1870 Raus Selskab (4)	1884 Fred. G. Smidts Selskab (14)
1871 Schäffers Selskab (14)	1884 Warmings Selskab (12)
1874 Schäffers Selskab (11)	1885 Jens Koføeds Selskab (22)
	1885 Reumert, Fru Secher og Benj. Petersen (2)
	1886 Rau og Kone (5)
	1888 Cortes Selskab (12)

RESANDE TEATERSÄLLSKAP 1890-1920

1890 Carl Henriksens Selskab (11)	upp till 1920, varefter besøken avtager
1891 Carl Henriksens Selskab (20)	och blir mer enstaka företeelser.
1892 Carl Henriksens Selskab (23)	1904, 05, 07 C. Friis-Hjorth
1893 Carl Henriksens Selskab (20)	1905 Oddg Stephensen
1894 Carl Henriksens Selskab (17)	1906 Jens Walther
1895 Carl Henriksens Selskab (16)	1906 Fru Hedvig Jacobsen
1896 Carl Henriksens Selskab (16)	1906-1913 Dir. Thomsen
1896 W. Petersens Selskab (13)	1907 Albert Helsengren
1897 Carl Henriksens Selskab (11)	1907, 08, 13, 14 Carl Stein
1897 Nic Hartvig & Co. (13)	1910 Dir. Tönder
1898 Carl Henriksens Selskab (14)	1911, 12, 17 Svend Wedel
1899 Carl Henriksens Selskab (20)	1917 Svend Wedel med Mantzius som gäst (Karl M.)
1900 Warming og W. Petersens Selskab (13)	1912, 15, 17, 18 Ellen Price
1901 Carl Henriksens Selskab (16)	1913, 14 Harald Holst
1902 Carl Henriksens Selskab (15)	1914, 15, 16 Borch Hee
1902 Poul Friis Selskab (9)	1914, 16, 18 Jørgen Jensen
1903 Jens Walthers Selskab (18)	1914, 16, 17, 19 Martin Jensen
1904 Jens Walthers Selskab (11)	1915 Helga Huld
	1915, 17 Hans Kayrød og M. Jensen
Efter 1904 är de långa teaterbesökens tid förbi. Nu stannade man i medeltal ett par dagar. I fortsättningen antecknas endast namnet och årtalen för besøken som följs	1916 Borch Hee og Aage Boynje
	1918 Carla Müller
	1919 Dir Paaske
	1919 Otto Petersen og Borch Hee

NYT FRA BORNHOLMS MUSEUM 1976

Af *Henrik Vensild*

1976 blev det år, hvor den længe ventede nye museumslov endelig blev vedtaget og trådte i kraft 1. oktober. Siden finansåret 1969/70, hvor statens tilskud til museerne blev låst fast på det daværende niveau, havde der været arbejdet med revisionen af loven. Mange forhåbninger var knyttet til den, nye ideer og samarbejde på amtsplan skulle føres ud i livet. Men som tiden gik, og realitetsforhandlingerne tog form, dalede forventningerne. Før havde museerne fået 100 % af det lokale tilskud i statstilskud, nu snakkede man om 85 %, $66\frac{2}{3}$ % og til sidst lavere endnu. Det så alvorligt ud for mange museer, men de lokale samfund så deres store interesse og opgave i museerne og trådte til ved at forbedre de økonomiske grundlag så meget, at de fleste museer ikke gik ned i statstilskud, snarere gik lidt op, ja nogle gik endda meget op.

For Bornholms Museum blev det en fremgang takket være den stærke lokale interesse. Nu er tilskudsgrundlaget mere stabilt, idet de 40 % beregnes af de lokale tilskud fra amtskommunen, kommunerne, museumsforeningens kontingent samt ikke mindst som noget nyt, af hvad museet også får i tilskud fra institutioner, foreninger, fonds og private. 1976 blev det nye basisår for denne beregning, og herefter kan statstilskuddet kun stige med 15 % i forhold til det foregående år.

Som noget nyt blev det lovfæstet, at der i hvert amt skulle være et amtsmuseumsråd til koordinering af museernes arbejde, til varetagelse af fællesopgaver og som fungerende mellemlid mellem museerne og Statens Museumsnævn. Amtsmuseumsrådet blev på Bornholm sammensat af repræsentanter fra de forskellige museer, fra kommunerne og fra amtskommunen. Da arbejdet kun lige er begyndt, er det for tidligt at nævne resultater, men da rådet hvert år får bevilget 40.000,- kr., fra staten til museumsmål i amtet, bliver der lidt at hjælpe med herovre.

Nogle udstillinger og aktiviteter

Den 1. februar åbnede særudstillingen om Bornholms stenindustri før og nu. Forarbejdet var lavet af to bygningskonstruktører, Leif

Fig. 1. Stenhugger Harald Mortensen i gang med kilebulsmaskinen på Klippeløkken. Motivet blev brugt som plakat for stenbrudsudstillingen 1976. (L. K.-J. foto).

Kofoed-Jespersen og Kai Sørensen. Gennem længere tid havde de studeret steindustrien i dag, særlig på De Forenede Granitbrud og Dammann. Herefter gik de tilbage i tiden til de ældre former for stenbrud. Udstillingen omfattede 27 plancher med fotos og tekst, som spændte fra granittens geologiske forhold over den ældre stenbrydning til forholdene i dag. Der var naturligvis masser af ældre værktøj, granitprøver, forarbejdede sten, arkivalier og et helt huggeskur fra Moseløkken. Som introduktion blev vist en lysbilledserie om brugen af granitten før og nu.

Udstillingen blev overordentlig velbesøgt, og siden har den været vist på Mineralogisk Museum i København, på Kulturhistorisk Mu-

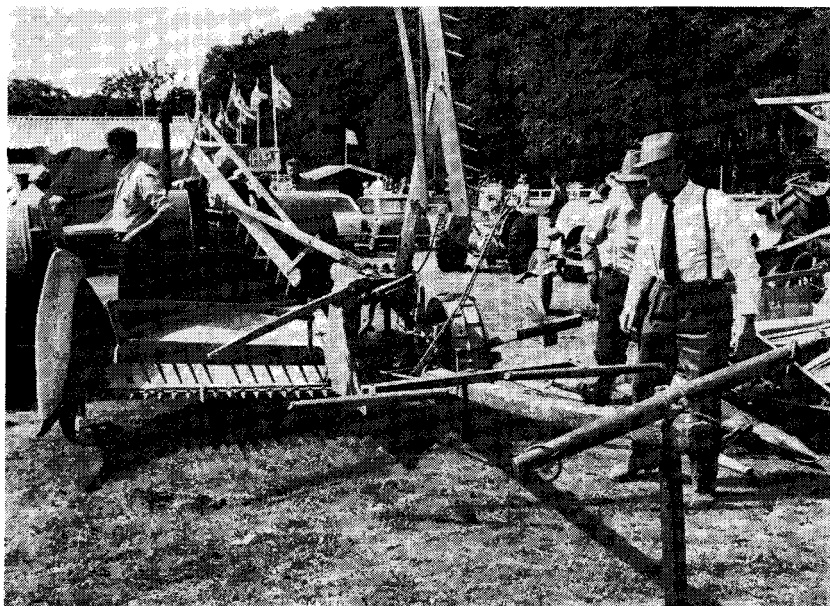

Fig. 2. En Osborne aflægger fra 1898 var blandt de ældste landbrugsredskaber, der blev skænket museet i forbindelse med udstillingen på jubilæumsdyrskuet. Her fik man et godt overblik over den mekaniske udvikling inden for det bornholmske landbrug. (H. V. foto).

seum i Randers, i Grenå og bliver nu vist på det nye industrimuseum i Horsens. Så oplysningerne om den bornholmske sten går viden omkring (fig. 1).

Den 2.-4. juli var der 125 års jubilæumsdyrskue i Almindingen. Her viste museet en udstilling om landhusmoderens arbejde førhen: i køkkenet ved komfuret og trævasken samt med brygning, bagning og vask. Landbrugsredskabernes udvikling fra oldtidens primitive plov, »arden« til de moderne traktorer med liftplove blev vist ude på pladsen. Ved denne lejlighed fik museet skænket en mængde ældre landbrugsredskaber fra dette århundrede, bredsåmaskine, aflægger, selvbinder, en Fordson traktor på jernhjul og meget mere (fig. 2), så det blev en god smagsprøve på, hvad et kommende bornholmsk landbrugsmuseum kan komme til at vise. Rundt omkring på øen venter flere redskaber på at blive afhentet, så samlingen bliver endnu mere komplet, men vi mangler et sted at udstille den permanent.

Endnu en landbrugshistorisk udstilling og demonstration fandt sted ved Landspløjestævnet på Tornbygaard den 24. oktober. Her viste Bornholms Museum i samarbejde med Bornholms Landboudom museets samling af gamle plove. Der blev pløjet med en kopi af den ældste bornholmske hjulplov, som Bornholmerbanken skænkede museet, og tre forskellige hestetrukne svingplove. Fem forskellige traktorer fra 1920 til den grå Ferguson tøffede af sted over marken med gamle bugserede plove. Det blev en meget instruktiv dag, hvor gamle redskaber rigtig kom i arbejde. De kan bruges igen ved andre lejligheder.

Nogle ny erhvervelser

Bortset fra de mange landbrugsredskaber, som kom til museet i det forløbne år, har man ført en lidt mere tilbageholdende indsamlingspolitik, da der ikke er plads i udstillingerne og på magasinerne i det uendelige, før der bliver skabt bedre pladsforhold begge steder.

Det er ikke så ofte, der dukker bornholmsk sølvtøj op på markedet, hvorfor museet med glæde erhvervede et sølvbæger af den kendte Rønne-sølvsmed Peter Harding Sonne fra 1779. Det er formentlig et bryllupsbæger, da der er både et mandligt og et kvindeligt sæt navnetræk, nemlig H P S O og L M D. Typisk er bægeret med sin dekoration af stilerede tidselblomster og stemplet PS. Nu håber vi blot på, at der kan indrettes et tyverisikret udstillingsrum på museet, så bl. a. sølvsamlingen kan komme frem igen.

Det er sjældent, at den etnografiske samling får ny erhvervelser, kolonialismens tid og den store udvandrerlyst er jo forbi. Lektor fru Aase Køie, der i flere år har opholdt sig i Sydamerika, særlig i Peru, hvor hun grundlagde en fin samling af 1000-årig grav-keramik, var så generøs at skænke denne samling på i alt 59 stk. keramik, tekstiler og redskaber, som stammer fra de præcolumbianske folks grave, til museet. Da den etnografiske samlings genopstilling ikke var tilendebragt, blev der straks gjort plads til denne nye samling, som nu kan ses på museet (fig. 3).

Nogle undersøgelser

Undersøgelser af *ældre industrier* fra tiden 1840 til 1940 er med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd fortsat til at omfatte

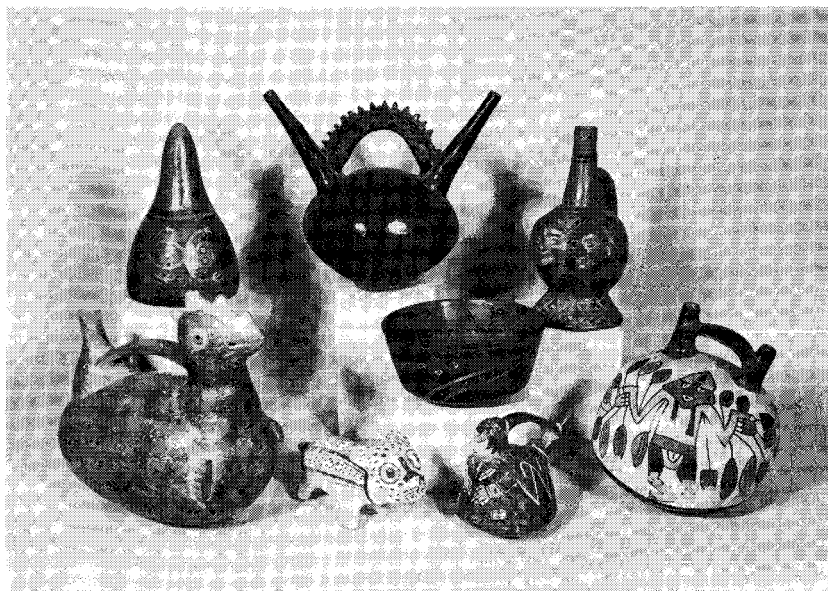

Fig. 3. Et udsnit af den præ-columbianske gravkeramik fra Peru, som lektor, fru Aase Kjøie skænkede museets etnografiske samling, og som nu er opstillet i en særlig montre. (H. V. foto).

alle virksomheder på Bornholm, som i 1930 havde over 5 medarbejdere. De mest nødvendige oplysninger om virksomhedernes historie og om deres ældre maskiner samt om arbejderboliger bliver indsamlet i første omgang, ligesom der sker en fotografering af ældre bygninger og inventar. Det er meningen efter denne grovregistrering mere indgående at undersøge nogle af de mest typiske og velbevarede virksomheder, for at oplysningerne kan blive indsamlet, inden det er for sent.

Bondegårdsundersøgelser. Med støtte fra Fonden til Dansk Bygningsskultur og en privat donator har museet i samarbejde med Nationalmuseets 3. afdeling genoptaget undersøgelserne af de bornholmske gårdes byggeskik. I 1920'erne blev de påbegyndt af arkitekt Zangenberg og videreført i 40'erne og 60'erne af Axel Steensberg og Peter Michelsen. Der tilstræbes en supplerings af materialet for de godt 225 gårde og huse, som allerede er besøgt, særlig med hensyn til fotografering og oplysninger om bygningsdetaljer. Samtidig suppleres med undersøgelser af andre gårde, som ikke er blevet besøgt

tidligere. Den tidsmæssige grænse for de undersøgte gårde, som før var sat til omkring 1850, er nu forskudt til omkring 1900, særlig da bindingsværket har holdt sig længere herovre. Herved medtages den sidste form for bindingsværk fra 1880'erne, hvor man i stedet for løsholter brugte indvendige sidebånd.

Undersøgelsens mål er at samle oplysninger om byggeskik og planløsning op til omkring 1900 samt at uddrage de relevante arkivalske oplysninger med henblik på en fremlæggelse af dette materiale. Vigtigt er det også gennem oplysning om de ældre forhold at være med til at vejlede ved istandsættelser og lignende, og herved bidrage til at bevare de ældre forhold samtidig med moderniseringer. Dette arbejde møder overordentlig stor interesse og forståelse.

Damaskegaard. Med støtte fra Fortidsmindeforvaltningen har museet undersøgt de tykke kulturlag under den 15 fag lange stuelænge på Damaskegaard i Østerlars sogn, som Frilandsmuseet flyttede i efteråret 1975. Beboelsen på stedet kunne følges tilbage til slutningen af 1400-tallet gennem 5 faser med i alt 7 bebyggelseslag, placeret oven på hinanden som en hel lagkage. Den flyttede stuelænge er fra omkring 1800, så det var der, vi begyndte. I 1700-tallet har der været 7 faser med nogenlunde samme orientering og rumfordeling som senere, dvs. køkken og bryggers i vest, så stuer og til sidst sal og kælder mod øst. I 1600-tallet har indretningen været en helt anden med køkken- og bryggersafdeling mod øst og trappehus, herberg og stald mod vest og ingen kælder. Hele laget trappede af ned over det skrånende terræn. De fremdragne husrester fra 1600-tallet suppleres godt af, hvad arkivalierne oplyser fra 1690'erne.

Her beskrives huset således den 19. november 1694:

Stuelængen 14 stolperum, deraf stuen 2 stolperum ... (med 5 vinduer, panel, 3 bænke, slagbord, 2 døre) ... samt en rød tegl-kakkelovn ... Østen stuen 3 stolperum, som er en liden forstue med stegershus iberegnet ... østen for 1 stolperum, som er afskildt til to kamre ... 2 små vinduer ... en lergavl i spændet (gavltrekanen) udi østerende ... Endnu vesten stuen 1 lidet stolperum ... nok 1 stolperum vesten for ... endnu 1 stolperum som er afskildt udi 2 kamre ... nok 1 stolperum vesten for som er trappehus, hvor udi findes et kammer afskildt ... nok 2 stolperum herbergshus ... med 2 senge-steder, en låsefast dør, 2 vinduer ... endnu 2 stolperum vesten for,

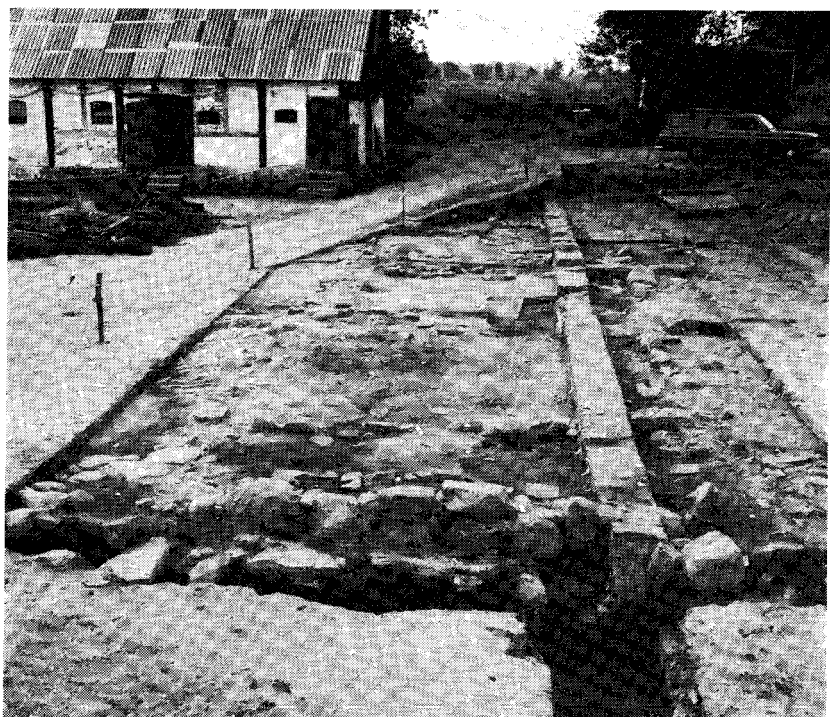

Fig. 4 a. Lag for lag blev hustomterne under den flyttede stuelænge på Damaskgaard i Østerlars sogn afdækket. Hustomten fra slutningen af 1600-tallet ses her på langs, fra øst mod vest. Forrest en profilgrøft gennem alle lagene, den fortsætter i en profilbalk gennem hele tomten. Stenrækkerne på langs angiver ydervæggene og på tværs angiver de skillerummene i huset. Bagest til venstre den stående vestlænge og den gamle vippebrønd. (H. K. foto).

som er »Laahuus« (stald) med en pjaskgavl (flettet gavl) i den vestre ende ... (Flere af rummene havde bræddeloft eller dele af dette).

En god beskrivelse, som for en dels vedkommende passer med den fundne hustomt fra sidste halvdel af 1600-tallet (fig. 4 a).

I 14–1500-tallet har husene været kortere og kun inddelt i tre rum med bageovn i det midterste rum, stikkende ud i nordsiden. Denne ovn har været ombygget hele 8 gange i husets levetid. 14–1500-tals husene er nedbrændt ligesom deres efterfølgere i 1600-tallet.

Af løsfund er dele af flere typer pottekakler fra husenes kakkellovne langt den største gruppe. Under den ældste bageovn fra slutningen af 1400-tallet lå rester af 2 nedgravede hestekranier. Ligeledes

Fig. 4 b. Et stykke af profilen gennem hustomten, der tydeligt viser de enkelte hustomters gulvlag, de mørkere striber, og opfyldslagene mellem disse. De enkelte lag er angivet med sedler og bogstaver. Øverst gulvlaget fra det flyttede stuehus og nederst jordgulvet fra det ældste hus fra 14–1500-tallet. Imellem dem ses de 4 øvrige lag. (H. K. foto).

lå der et ved nordsylden i 1600-tals huset, og midt under storstuegulvet i huset fra omkring 1750 lå der også et hestekranium. Så traditionen med på denne måde at værne huset mod ondt har holdt sig længe på stedet.

Det er første gang en så kompakt lagkage af hustomter er udgravet fra tiden 1400–1800 (fig. 4 b). Ikke blot her, men også i resten af landet. Det har været et stort og tidskrævende arbejde. Den ene udtegnede husplan kan nu lægges oven på den anden og vise os træk af stuelængens udvikling, som vi ikke før har kendt.

Damaskegaard er nu under genrejsning på Frilandsmuseet i Lyngby, og vil der blive symbolet på den gamle bornholmske gård. Det er

Fig. 5. I 1976 var Erichsens Gaard lukket på grund af omfattende restaurering. Den største opgave var forbedringen af tagkonstruktionen og nylægning af hele taget på forbuset. (J. Appel foto).

derfor særligt vigtigt, at vi netop her har fået lejlighed til at grave os gennem de tidligere lag langt tilbage i tiden. (I Nationalmuseets Arbejdsmark 1977 bliver der fyldigere redegjort for den arkæologiske undersøgelse).

Erichsens Gaard

Snart mange år har Erichsens Gaard trængt til en ordentlig restaurering. At iværksætte dette lykkedes ved en særbevilling til beskæftigelsesfremmende formål fra Det Særlige Bygningssyn på 250.000 kr. Taget og tagtømmeret på forhuset havde det ikke godt (fig. 5). Her blev flere spær udskiftet og nye indsat mellem de gamle, så tømmeret kunne bære tegltaget og så det ikke lignede et vaskebræt som før. Vægremmen mod haven var over flere fag rådden og måtte udskiftes, ligesom tegltaget blev helt nylagt. Mange af bindingsværksstolperne blev repareret ved foden og tavlene udmuret, ligesom de to bindingsværksmure mod gaden delvis måtte fornyes. Den største ændring er nok farven på huset. I mange år har det været hvidkalket med en iblanding af kønrøg, som bevirkede, at det stod gråblåt, snavset i fugtigt vejr. Undersøgelsen af de ældre kalklag viste, at huset tidligere havde været både gult og rødt. Sammenholdt med farven på Holger Drachmanns akvarel og oliemaleri af huset nåede man frem til den nuværende røde farve.

Baghuset blev også restaureret i tagværket og imprægneret mod borebiller. Havestuerne blev istandsat og møbleret med senge, servanter og lettere stuemøbler, så det igen har fået præg af det gæstehus, det førhen var. Nu kan Erichsens Gaard med sine hyggelige stuer igen vises frem for publikum. Kun haven mangler at blive renoveret, så den gamle prokurators ejendommelige og sjældne planter bliver bevaret i sine rette omgivelser.

Kunstmuseet

Bornholms Museums kunstsamling, som er et selvstændigt statsanerkendt museum, har til huse sammen med den kulturhistoriske samling. Pladsen er nu blevet alt for trang, og hver gang, der skal vises en større særudstilling, må den faste kunstsamling nedtages og magasineres til stor gene for publikum, som altid regner med at kunne se bornholmsk kunst på museet, og til stor skade for billederne, som lider ved denne op- og nedtagning.

Fig. 6. Søren Kjærsgaards maleri »Tizian og Goya« fra 1976. Et kraftigt og livfuldt billede, typisk for hans nyere arbejder. Erhvervet med støtte fra Statens Museums-nævn. (H. V. foto).

I efteråret arrangeredes en udstilling af de fire unge bornholmske kunstnere: Inge Lise Westman, Marie Hjorth, Hans Helge Nielsen og Hanne Mailand, som viste et bredt udsnit af deres arbejder. Hver af kunstnerne kunne have fyldt den store kunstsæl, da der var alt for meget at vælge ud af. – Det blev en spændende og fin udstilling, som blev mødt med stor interesse.

Mange gode nyrehvervelser er kommet til i det forløbne år. Andelsbanken forærede museet et maleri af Oluf Høst: »Vinternat, syd-vesthimmel« fra 1950. Museet havde længe ønsket sig et af de lette og æteriske billeder, som Oluf Høst malede i sine sidste år. Billeder, han selv satte meget stor pris på.

Det er sjældent at støde på malerier af Lars Hansen. Museet modtog som testamentarisk gave 4 portrætter, der forestiller kunstnerens 3 brødre og søster. Lars Hansen var med sin egen testamentariske gave, der blev overdraget museet i 1898, med til at lægge grunden til kunstmuseet.

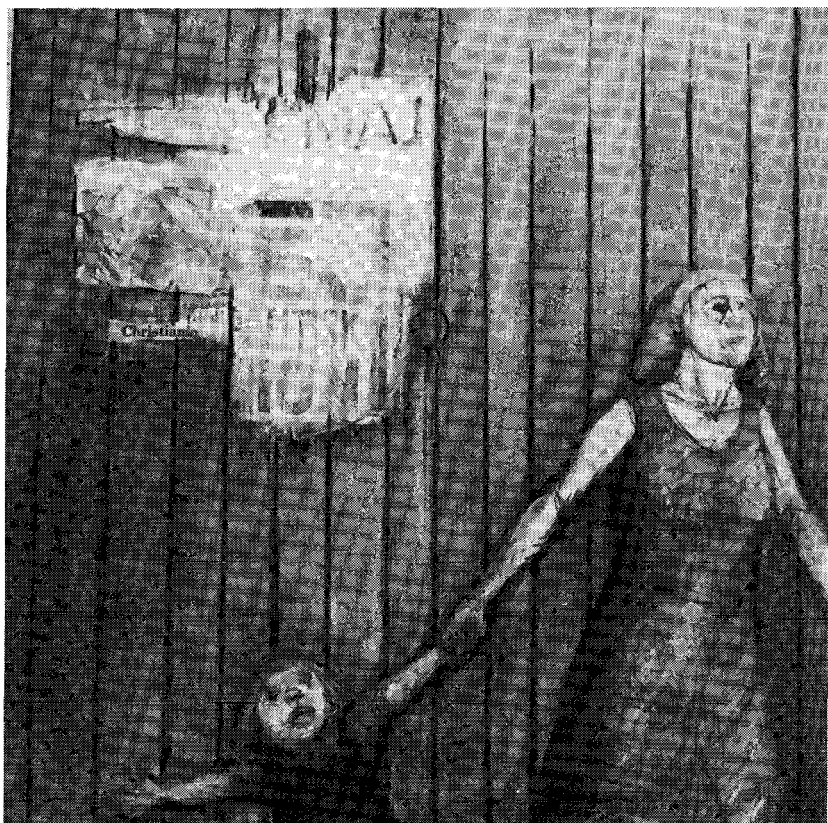

Fig. 7. Inge Lise Westmans maleri »Kom vi skal skynde os« fra 1976. Hverdagen med frygten for den store union er her omsat i et realistisk kunstnerisk sprog. (H. V. foto).

Med støtte fra Statens Museumsnævn blev erhvervet et maleri af Søren Kjærsgaard: »Tizian og Goya« fra 1976, som var vist i Den Fries udstillingsbygning i København. Et kraftigt og livfuldt billede, typisk for Søren Kjærsgaards nyere arbejder (fig. 6).

Et smukt tæppe af Mille Heerup »Væv i væv« fra 1945 blev skænket af Ny Carlsbergfondet.

En helt anden genre er det maleri af Inge Lise Westman, som museet erhvervede på udstillingen i efteråret. »Kom vi skal skynde os« er titlen. Det udtrykker kunstnerens syn på den realistiske hverdag med frygten for den store politiske union, som plakatresterne på

plankeværket tydeligt viser. Her er det meddelelsen til publikum og oplevelsen af nutiden, der er omsat i kunstnerisk sprog og udtryksform (fig. 7).

Hermed har museets kunstsamling fået endnu mere spændvidde. Vi håber nu stærkt på en udvidelse af de meget trange pladsforhold for den store samling af malerier, grafik, skulptur og kunsthåndværk, keramik og tekstil.

Den Tekniske Skole i Rønne vil her være en særdeles velegnet bygning til Bornholms Kunstmuseum. Det er en realistisk og økonomisk overkommelig opgave frem for at tænke på et nybyggeri. Her ville den fine samling endelig få de rammer, den fortjener. Og øen ville få en ny god attraktion.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Ved Olaf Hansen

Den traditionelle sommerekskursion i juli måned blev ikke gennemført i 1976.

Generalforsamlingen den 28. august 1976 på Dams Hotel i Rønne med 30 deltagere. Dirigent var handelsskoleinspektør Leif Henriksen. I sin beretning nævnte formanden bind 9, der var udsendt i maj måned, og var blevet godt modtaget. Han fortalte, at bind 10 skulle komme i november måned, hvilket kom til at bevirke, at der kom to bind på et kalenderår. Formanden luftede tanken om efter bind 10 at skifte til et andet format på Bornholmske Samlinger og derved begynde på en 3. række. For de første 10 bind vil der blive udarbejdet et register. Formanden oplyste, at Samfundet nu har 585 medlemmer, men man vil gerne have flere, hvorfor der er udarbejdet en folder med indmeldeskupon. (Et eksemplar lå ved hver kuvert). – Redaktøren fortalte om bind 10, som var i tryk, samt om hvad der var til det kommende bind 11, det drejede sig dog foreløbig kun om fire artikler.

Efter opfordring på den sidste generalforsamling forelå der nu et trykt regnskab ved hver kuvert. Dette blev oplæst af kassereren og udviste en balance på kr. 115.407,37 og en beholdning på kr. 74.062,55. Af beholdningen var dog de godt kr. 68.000,00 brugt til bind 9. (Dette regnskab er trykt i bind 10, side 206). Beretning og regnskab blev godkendt.

Følgende medlemmer af bestyrelsen blev genvalgt: Jørn Uffe Hansen, Frede Kjøller og H. C. Kibsgård. – Revisoren Harald Lind og suppleanten Johs. Thoms blev også genvalgt.

Efter generalforsamlingen talte museumsinspektør Robert Egevang om bybevaring. Han gav svaret på, hvorfor Nationalmuseet giver sig af med at arbejde med provinsbyernes gamle kvarterer, nemlig fordi det må anses for at være med i den gerning, museerne også har påtaget sig, at bevare gamle huse og redegøre for deres historie. – Efter foredraget tog Egevang deltagerne med på en tur i Rønnes bevaringsområde, en interessant og fin tur i det dejlige sommervejr. Turen sluttede ved Hovedvagen.

Driftsregnskab for tiden 1/4 1976 til 31/3 1977

Indtægter:

Tilskud fra ministeriet for kulturelle anliggender	2.200,00	
Tilskud fra Bornholms amt	15.000,00	
Tilskud fra Hasle Bank	1.000,00	
Tilskud fra Forskningssekretariatet (bind 9)	5.000,00	
Kontingenter 1976/77	21.420,00	
Bogsalg	49.580,31	
Renter:		
Sparekassen Bornholm	2.016,76	
Postgiro	39,74	2.056,50
Diverse indtægter		31,95
		96.288,76
Beholdning pr. 1. april 1976		74.062,55
		170.351,31

Udgifter:

Trykning af bind 9	59.420,00	
Trykning af bind 10	37.745,00	97.165,00
Udsendelse af bind 9 og 10		6.921,40
		104.086,40
Provision: Jørgen Barfod (bind 9)		11685,65
Annoncer og porto		1.083,50
Moms	17.192,39	
	÷ 14.441,98	2.750,41
Brandforsikring		95,00
Møder		758,25
Medlemskort (giro)		241,45
Folder til medlemskampagne		1.150,00
Fotokopier		131,00
Kontingenter:		
Dansk historisk Fællesforening for 2 år	166,14	
De skånska Landskapens historiska og arkäologiska förening	34,78	
Sammenslutningen af lokalhist. Foreninger	793,20	994,12
Diverse udgifter		45,35
		123.021,13
Beholdning pr. 31. marts 1977		47.330,18
		170.351,31

PRIS PÅ ÆLDRE PUBLIKATIONER
TIL SAMFUNDETS MEDLEMMER

Bornholmske Samlinger:

1. række.

Af denne findes endnu en lille beholdning af følgende bind: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40.

Prisen for ovennævnte er *kr. 25,00 pr. bind.*

Bind 39 og 40 er registerbind for 1. række.

2. række

Bind 1 koster kr. 25,00

Bind 2 koster kr. 25,00

Bind 3 udsolgt

Øvrige bind: 4 til 10 koster kr. 30,00 pr. bind

Øvrige publikationer:

Bornholms politiske historie* (5 bind) kr. 35,00

Nexø Bogen, bind 1 kr. 30,00

Bornholmske Gårdnavne* kr. 10,00

Prahls Agerdyrknings Catechismus kr. 20,00

Bornholmerskolen* (malerkunst) kr. 15,00

Bornholms Værns Historie* kr. 15,00

Priserne er excl. moms og porto.

De med * mærkede bøger er særtryk af Bornholmske Samlinger.
Ovenstående bøger kan købes i Will. Dams Boghandel, Snellemark,
Rønne, ved forevisning af medlemskort.

FORFATTERNES ADRESSER

Mag. art. *Karsten Davidsen*
Yrsavej 17, 3, 2000 København V

Mag. art. *Svend Nielsen*
Svanekærvej 20, 2720 Vanløse

Forfatter *Dagmar Nielsen*
Sigerslev, 4660 St. Heddinge

Fil. mag. *Ewy Palm-Andréasson*
St. Eriksgatan 43, 11234 Stockholm, Sverige

Museumsinspektør, mag. art. *Henrik Vensild*
Storegade 29, 3700 Rønne

Bogholder *Olaf Hansen*
Stenbrudsvej 5 A, 3770 Nexø